

MONITOR POLSKI

DZIENNIK URZĘDOWY RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Warszawa, dnia 15 września 2021 r.

Poz. 843

**UCHWAŁA NR 105
RADY MINISTRÓW**

z dnia 17 sierpnia 2021 r.

w sprawie przyjęcia polityki publicznej pod nazwą „Krajowy Program Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu. Aktualizacja 2021–2027, polityka publiczna z perspektywą do roku 2030”

Na podstawie art. 21f ust. 4 ustawy z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju (Dz. U. z 2021 r. poz. 1057) uchwała się, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się politykę publiczną pod nazwą „Krajowy Program Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu 2020. Aktualizacja 2021–2027, polityka publiczna z perspektywą do roku 2030”, zwany dalej „Programem”, stanowiący załącznik do uchwały.

§ 2. Program został utworzony w celu realizacji Strategii Rozwoju Kapitału Ludzkiego 2030 w zakresie włączenia społecznego.

§ 3. Monitorowanie realizacji Programu powierza się ministrowi właściwemu do spraw zabezpieczenia społecznego.

§ 4. Uchwała wchodzi w życie z dniem następującym po dniu ogłoszenia.

Prezes Rady Ministrów: *M. Morawiecki*

Załącznik do uchwały nr 105 Rady Ministrów
z dnia 17 sierpnia 2021 r. (poz. 843)

KRAJOWY PROGRAM PRZECIWDZIAŁANIA UBÓSTWU I WYKLUCZENIU SPOŁECZNEMU

Aktualizacja 2021–2027
polityka publiczna z perspektywą do roku 2030

Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej

SPIS TREŚCI

WSTĘP	4
ROZDZIAŁ I	DIAGNOZA SKALI UBÓSTWA I WYKLUCZENIA SPOŁECZNEGO W POLSCE	6
ROZDZIAŁ II	CELE PROGRAMU I KONTEKST STRATEGICZNY	45
ROZDZIAŁ III	PRIORYTETY KRAJOWEGO PROGRAMU PRZECIWDZIAŁANIA UBÓSTWU I WYKLUCZENIU SPOŁECZNEMU	54
Priorytet I	Przeciwdziałanie ubóstwu i wykluczeniu społecznemu dzieci i młodzieży.....	54
Priorytet II	Przeciwdziałanie bezdomności i wykluczeniu mieszkaniowemu.....	73
Priorytet III	Usługi społeczne dla osób z niepełnosprawnościami, osób starszych i innych osób potrzebujących wsparcia w codziennym funkcjonowaniu.....	79
Priorytet IV	Instytucje pomocy społecznej oraz podmioty ekonomii społecznej – wsparcie dla osób i rodzin	93
Priorytet V	Integracja cudzoziemców – rozwój usług społecznych dla migrantów, w tym cudzoziemców objętych ochroną międzynarodową, oraz wsparcie integracji na rynku pracy.....	99
ROZDZIAŁ IV	MONITOROWANIE PROGRAMU I WSKAŹNIKI	103
ROZDZIAŁ V	FINANSOWANIE PROGRAMU	109

WYKAZ SKRÓTÓW:

AROP	Wskaźnik zagrożenia ubóstwem relatywnym (ang. At-risk-of-poverty rate)
AROPE	Wskaźnik zagrożenia ubóstwem lub wykluczeniem społecznym (ang. At risk of poverty or social exclusion rate)
CIS	Centrum Integracji Społecznej
CUS	Centrum usług społecznych
DPS	Dom pomocy społecznej
EU SILC	Europejskie badanie warunków życia ludności (ang. EU Statistics on Income and Living Conditions)
KE	Komisja Europejska
KIS	Klub integracji społecznej
KPPUiWS	Krajowy Program Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu. Aktualizacja 2021–2027, polityka publiczna z perspektywą do 2030
KPPUiWS 2014–2020	Krajowy Program Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu 2020. Nowy wymiar aktywnej integracji
KSRR	Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego
NPM	Narodowy Program Mieszkaniowy
OPS	Ośrodek pomocy społecznej
PCPR	Powiatowe centrum pomocy rodzinie
PES	Podmioty ekonomii społecznej
RPO	Regionalny Program Operacyjny
SOR	Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)
SRKL	Strategia Rozwoju Kapitału Ludzkiego
ŚDS	Środowiskowy dom samopomocy
TBS	Towarzystwo Budownictwa Społecznego
UE	Unia Europejska
WTZ	Warsztat terapii zajęciowej
ZAZ	Zakład aktywności zawodowej

Wstęp

Dokument pn.: „Krajowy Program Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu. Aktualizacja 2021–2027, polityka publiczna z perspektywą do roku 2030” jest polityką publiczną w rozumieniu art. 21e ustawy z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju (Dz. U. z 2021 r. poz. 1057).

Jest to dokument ustanowiony w celu realizacji polityki publicznej w obszarach związanych z przeciwdziałaniem ubóstwu i wykluczeniu społecznemu zawartych w średniookresowej strategii rozwoju kraju – „Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju” oraz Strategii Rozwoju Kapitału Ludzkiego, jak również nawiązujący do problematyki ubóstwa i wykluczenia zawartych w innych dokumentach strategicznych, np. Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego, Narodowym Programie Mieszkalnictwa, Zintegrowanej Strategii Umiejętności 2030, Polityce energetycznej Polski do 2040 r.

W kontekście programowania polityk publicznych za istotny element uznano wyodrębnienie problematyki ubóstwa i wykluczenia społecznego, jako części realizacji działań na rzecz zapewnienia spójności społecznej.

KPPUiWS stanowi jednocześnie realizację polityki społecznej, w szczególności celu szczegółowego 4 SRKL: Redukcja ubóstwa i wykluczenia społecznego oraz poprawa dostępu do usług świadczonych w odpowiedzi na wyzwania demograficzne, jak również w zakresie objętym warunkowością podstawową dla Europejskiego Funduszu Społecznego, dotyczącą istnienia i realizacji krajowych strategicznych ram polityki na rzecz ograniczania ubóstwa i wykluczenia społecznego.

Program jest kontynuacją dokumentu z 2014 r. „Krajowy Program Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu 2020. Nowy wymiar aktywnej integracji” opracowanego na lata 2014–2020. Jego treść została zaktualizowana w stosunku do poprzedniego programu. Z przeprowadzonego monitoringu wdrażania KPPUiWS 2014–2020 wynika, że cel ogólny i większość celów szczegółowych Programu zostały zrealizowane. Znajduje to odzwierciedlenie we wskaźnikach dla monitoringu tych celów, jak również w sprawozdaniach z realizowanych działań na szczeblu krajowym i regionalnym. Wnioski z podsumowania wdrażania KPPUiWS 2014–2020 oraz aktualna diagnoza sytuacji w obszarze ubóstwa i wykluczenia społecznego stanowiły podstawę do określenia priorytetów i działań w obecnym Programie.

Diagnoza zawarta w Programie dotyczy ubóstwa i wykluczenia społecznego, z uwzględnieniem m.in. takich problemów jak ubóstwo dzieci, bezdomność, ograniczony dostęp do usług, specyficzne potrzeby grup zagrożonych wykluczeniem. KPPUiWS odwołuje się także do problematyki segregacji przestrzennej i edukacyjnej.

Określone na podstawie diagnozy priorytety i działania koncentrują się na obszarach:

- przeciwdziałania ubóstwu i wykluczeniu społecznemu dzieci i młodzieży,
- przeciwdziałania bezdomności,
- rozwijania usług społecznych dla osób z niepełnosprawnościami, osób starszych i innych osób potrzebujących wsparcia w codziennym funkcjonowaniu,

- wspierania osób i rodzin poprzez działania instytucji pomocy społecznej oraz działania podmiotów ekonomii społecznej,
- wspierania integracji cudzoziemców poprzez rozwój usług społecznych dla migrantów oraz ich integracji na rynku pracy.

We wszystkich tych obszarach uwzględniono działania na rzecz przejścia z opieki instytucjonalnej do opieki rodzinnej i środowiskowej, zgodnie z paradygmatem deinstytucjonalizacji przyjętym zarówno na szczeblu UE, jak i w polskiej krajowej polityce społecznej oraz zgodnie z dokumentem pn. *Ogólnoeuropejskie wytyczne dotyczące przejścia od opieki instytucjonalnej do opieki świadczonej na poziomie lokalnych społeczności*.

Celem niniejszego Krajowego Programu Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu jest syntetyczne przedstawienie głównych założeń i kierunków polityki walki z ubóstwem i wykluczeniem społecznym w perspektywie do 2030 r., z jednoczesnym uwzględnieniem długofalowych założeń procesu deinstytucjonalizacji usług społecznych kluczowych we wskazanej polityce. KPPUiWS w dużym stopniu odwołuje się do istniejących już krajowych i regionalnych dokumentów strategicznych i programowych, tworzących ramy dla skutecznej realizacji polityki społecznej ukierunkowanej na budowanie spójności społecznej.

KPPUiWS zawiera cel główny i trzy cele szczegółowe oraz pięć priorytetów wyznaczonych do realizacji tych celów szczegółowych. W celu ułatwienia realizacji celów szczegółowych priorytety zostały podzielone na działania. Zarówno cele, jak i priorytety są ze sobą związane i wynikają z diagnozy. Zawiera ona główne obszary społeczne i grupy zagrożone ubóstwem i wykluczeniem społecznym, zaś wszystkie działania zaplanowane w dokumencie mają wpływ na osiągnięcie celu głównego w perspektywie roku 2030.

KPPUiWS został opracowany we współpracy z przedstawicielami społeczeństwa obywatelskiego i interesariuszy problematyki ubóstwa i wykluczenia społecznego. W szczególności wzięto pod uwagę rezultaty pracy niezależnych tematycznych grup eksperckich w zakresie usług społecznych dla osób zagrożonych wykluczeniem.

Dokument ma charakter programowy. Jest wyznacznikiem kierunków priorytetów i działań, które w pierwszej kolejności finansowane są ze źródeł już dostępnych. Nowe działania, wskazane w poszczególnych priorytetach, nie będą powodować skutków finansowych dla sektora finansów publicznych, jak również nie ulegnie zmianie poziom finansowania zaplanowany ze środków budżetu państwa. KPPUiWS powinien więc być wykorzystywany zgodnie z przeznaczeniem jako strategiczny dokument wskazujący cele i kierunki przeciwdziałania ubóstwu i wykluczeniu społecznemu, przy wykorzystaniu wskazanych możliwości i indykatywnych źródeł finansowania.

Rozdział I

DIAGNOZA SKALI UBÓSTWA I WYKLUCZENIA SPOŁECZNEGO W POLSCE

Rozwój gospodarki, szybki postęp technologiczny, zwłaszcza w dziedzinie informatyki i środków komunikacji społecznej, otwierają nowe perspektywy i szanse rozwoju. Wiązą się jednak także z nieznanymi wcześniej zagrożeniami dotyczącymi tworzenia warunków pełnego wykorzystania potencjału społeczeństw i adaptacji wszystkich grup społecznych do nowej rzeczywistości.

W 2019 r. ok. 107,5 mln mieszkańców Unii Europejskiej (21,4% jej ludności) doświadczało różnych (z różnym natężeniem) deficytów – tzn. braku środków finansowych, braku dostępu do dóbr materialnych czy też dostępu do pracy.

Państwa członkowskie UE już w 2010 r. podjęły decyzję o połączeniu wysiłków na rzecz działań zmierzających do ograniczenia ubóstwa i wykluczenia społecznego, zobowiązując się do opracowania polityk ograniczania ubóstwa, zaangażowania odpowiednich zainteresowanych stron, a następnie monitorowania rozwoju sytuacji, ze szczególnym uwzględnieniem warunków życia. Na cel związany z ograniczaniem ubóstwa i zwalczaniem wykluczenia społecznego przeznaczane są również odpowiednie środki w kolejnych perspektywach finansowych UE.

Wymiar ubóstwa i wykluczenia społecznego

Do statystycznego pomiaru ubóstwa i wykluczenia społecznego w Polsce i Unii Europejskiej stosuje się obecnie przede wszystkim trzy kryteria. Rodzina (gospodarstwo domowe) jest zagrożona ubóstwem relatywnym (*at-risk-of-poverty rate* – AROP), jeżeli jej dochód z roku poprzedzającego badanie był niższy niż 60% mediany ekwiwalentnych dochodów do dyspozycji w danym kraju. W 2019 r. wartość tak ustalonej granicy ubóstwa wynosiła dla gospodarstwa jednoosobowego 1 518 zł miesięcznie, a dla rodziny czteroosobowej było to 3 188 zł. Jeżeli rodzina deklaruje, że nie może zaspokoić z powodów finansowych co najmniej czterech z dziewięciu podstawowych potrzeb (ogrzewanie mieszkania odpowiednio do potrzeb, terminowe regulowanie opłat związanych z mieszkaniem, spłata rat i kredytów, posiadanie samochodu, pralki, telewizora czy telefonu, możliwość pokrycia niespodziewanego wydatku o określonej wysokości, opłacenie tygodniowego wyjazdu wszystkich członków gospodarstwa domowego na wypoczynek raz w roku i spożywanie mięsa, ryb (lub wegetariańskiego odpowiednika) co drugi dzień), to uznawana jest za będącą w sytuacji pogłębionej deprivacji materialnej (*severe material deprivation rate* – SMD). Ostatnie kryterium dotyczy czasu pracy członków rodziny w roku poprzedzającym badanie – jeżeli czas pracy członków rodziny był niższy niż 20% pełnego rocznego potencjalnego czasu pracy, wówczas mowa o osobach żyjących w gospodarstwach o bardzo niskiej intensywności pracy – VLWI.

Dla celów pomiaru łącznego występowania tych sytuacji stosuje się jednocześnie te trzy kryteria. Żeby uniknąć podwójnego bądź potrójnego liczenia osób, np. jednocześnie zagrożonych ubóstwem i pogłębioną deprivacją, bierze się pod uwagę spełnianie co najmniej jednego z warunków. W ten sposób otrzymujemy liczbę osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym – AROPE W Polsce w 2019 r. wynosiła ona 6,691 mln, co stanowiło 18,2% całej ludności wobec 21,4% średnio w UE. Zagrożonych ubóstwem relatywnym było ok. 5,678 mln osób, doświadczających pogłębionej deprivacji ok. 1,316 mln i ok. 1,296 mln osób żyjących

w gospodarstwach domowych z niską intensywnością pracy. Wartości tych nie sumujemy, w związku z nakładaniem się na siebie poszczególnych stanów.

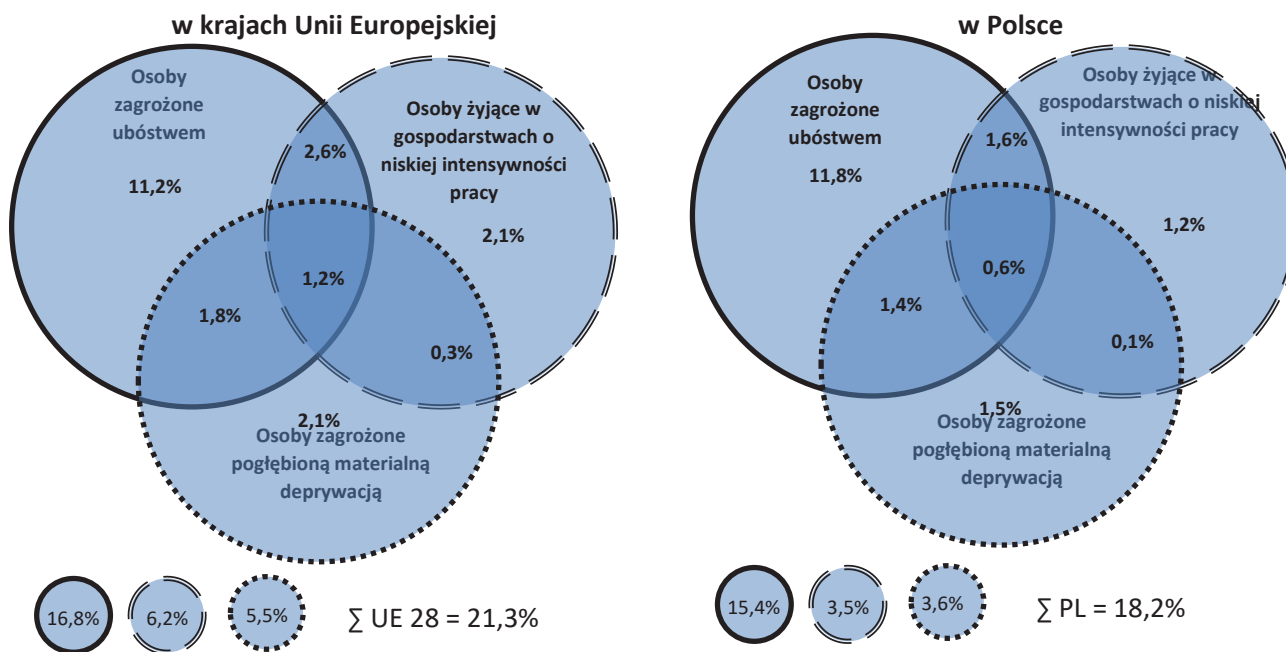
Tabela 1. Miary ubóstwa i/lub wykluczenia społecznego w Polsce na tle UE¹

Wyszczególnienie	Wskaźnik zagrożenia ubóstwem lub wykluczeniem społecznym (AROPE)	Wskaźnik zagrożenia ubóstwem relatywnym (AROP)	Wskaźnik pogłębionej deprivacji materialnej (SMD)	Wskaźnik bardzo niskiej intensywności pracy (VLWI)
EU-28 2019	21,4	16,8	5,5	8,5
Maksymalna wartość w EU	32,5	23,8	19,9	13,8
Minimalna wartość w EU	12,5	10,1	1,3	4,2
POLSKA 2019	18,2	15,4	3,6	4,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostat

W 2019 r. wszystkimi trzema formami ubóstwa i wykluczenia społecznego jednocześnie (centrum przecinających się kół) było dotkniętych prawie 6,1 mln (1,2%) Europejczyków. W Polsce w 2019 r. było to nieco ponad 0,22 mln (0,6%).

Rysunek 1. Odsetek osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym w krajach Unii Europejskiej i Polsce w 2019 r. (nakładanie się subpopulacji)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu

¹ W badaniu EU-SILC używane są różne okresy odniesienia. Okresem odniesienia dla zmiennych dochodowych jest ostatni pełny rok kalendarzowy poprzedzający badanie. Również dla oceny intensywności pracy wykorzystuje się informacje o głównej aktywności w poszczególnych miesiącach minionego roku. Dla innych zmiennych okresem odniesienia jest sytuacja bieżąca gospodarstwa domowego.

W Polsce wskaźnik osób zagrożonych pogłębioną deprivacją materialną systematycznie maleje i to w tempie szybszym niż odnotowywane średnio w UE. Przeciętnie w UE problem pogłębionej deprivacji materialnej dotykał w 2019 r. 5,5% populacji. Było to mniej o 4,4 pkt. proc. w porównaniu z 2012 r. (9,9%). W Polsce wskaźnik ten obniżył się natomiast z 13,5% w 2012 r. do 3,6% w 2019 r., a więc odnotowaliśmy spadek aż o 9,9 pkt. proc., ponad dwukrotnie wyższy niż w UE.

Przeciętnie w UE problem bardzo niskiej intensywności pracy dotykał w 2019 r. 8,5% populacji i było to mniej o 2,1 pkt. proc. w porównaniu z 2012 r. (10,6%). W Polsce wskaźnik ten obniżył się natomiast z 6,9% w 2012 r. do 4,7% w 2019 r., a więc odnotowaliśmy spadek o 2,2 pkt. proc.

Najbardziej stabilną składową AROPE jest wskaźnik zagrożenia ubóstwem relatywnym. Przeciętnie w UE wskaźnik ten w 2019 r. wyniósł 16,8% i była to dokładnie taka sama wartość jak w 2012 r. W Polsce wskaźnik ten obniżył się natomiast z 17,1% w 2012 r. do 15,4% w 2019 r., a więc odnotowaliśmy spadek o 1,7 pkt. proc.

Ubóstwo i wykluczenie społeczne według makroregionów

Przeprowadzone badania nad zasięgiem ubóstwa lub wykluczeniem społecznym pozwalają na dokonanie charakterystyk regionalnych, w przypadku Polski – odpowiednie wskaźniki oszacowano w podziale na makroregiony². Ustalono, że na mapach znajdują się 4 przedziały kolorystyczne. Dwa skrajne skupiające po ok. 1/6 obserwacji i dwa pośrednie skupiające po ok. 1/3 obserwacji³.

W 2019 r. wskaźnik zagrożenia ubóstwem lub wykluczeniem społecznym (AROP) osiągnął najwyższe wartości w **makroregionie wschodnim** (24,5%), na który składają się województwa: lubelskie, podlaskie i podkarpackie⁴. Najniższa wartość wskaźnika została zanotowana w **makroregionie południowo-zachodnim** (15,1%), który tworzą województwo dolnośląskie i opolskie.

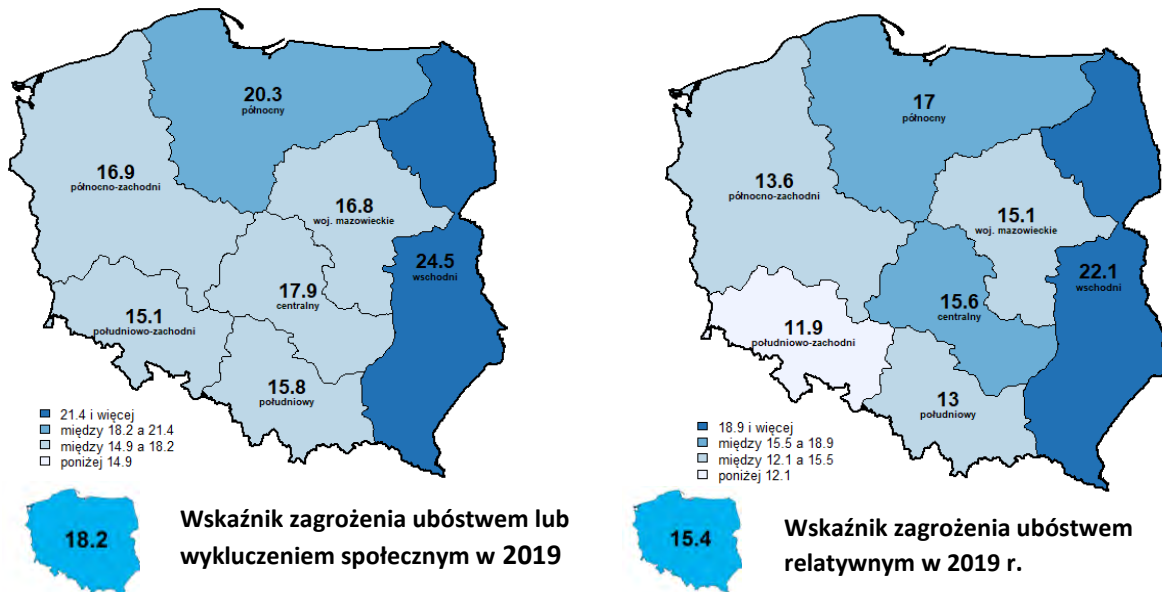
W Polsce, w 2019 r., wskaźnik zagrożenia ubóstwem relatywnym (AROP) osiągnął najwyższe wartości, podobnie jak wskaźnik AROPE, w **makroregionie wschodnim** (22,1%). Najniższa wartość została zanotowana w **makroregionie południowo-zachodnim** (11,9%).

² Do 2011 r. dostępne były dane dla województw. Od 2012 r. GUS publikuje dane na wyższym poziomie agregacji.

³ Jest to często stosowane w statystyce podejście, zgodne z regułą 3 sigm w rozkładzie normalnym.

⁴ Z uwagi na nowy podział makroregionalny od 2018 r., wartości nie są porównywane w czasie.

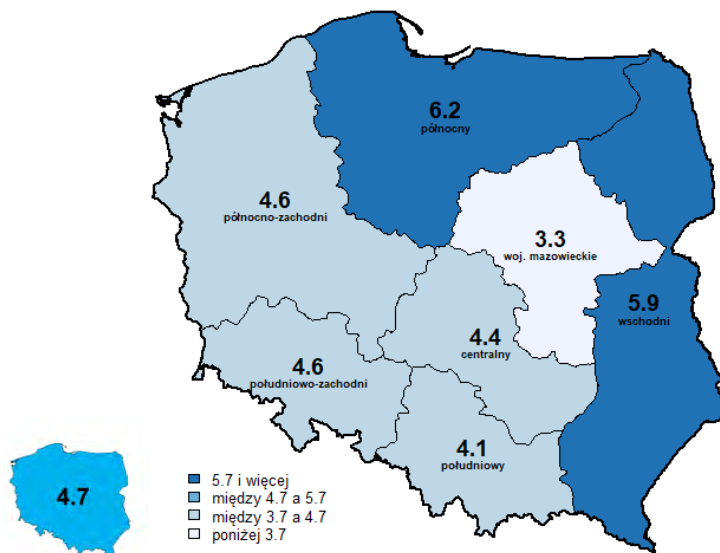
Mapa 1. Wskaźniki zagrożenia ubóstwem lub wykluczeniem społecznym oraz wskaźnik zagrożenia ubóstwem relatywnym według makroregionów w 2019 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Eurostat

Wskaźnik bardzo niskiej intensywności pracy (VLWI) w 2019 r. kształtował się najmniej korzystnie w **makroregionie północnym** (6,2%), obejmującym województwo pomorskie, kujawsko-pomorskie i warmińsko-mazurskie. Najkorzystniej wskaźnik kształtował się w **makroregionie woj. mazowieckiego** (3,3%).

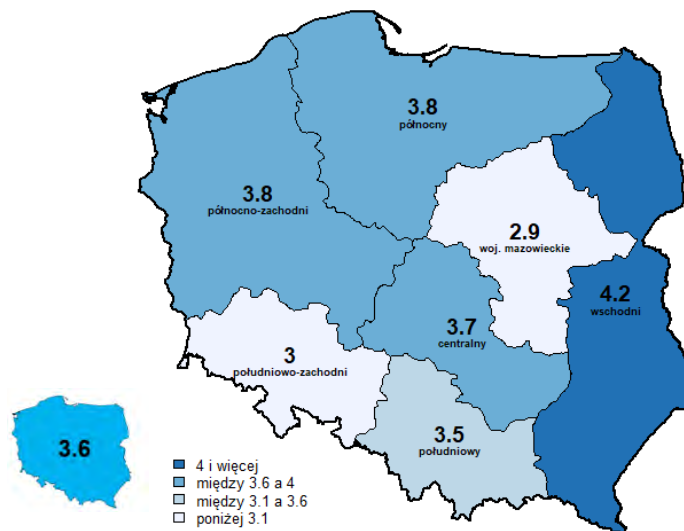
Mapa 2. Wskaźnik bardzo niskiej intensywności pracy w makroregionach w 2019 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Eurostat

Najbardziej **pogłębioną deprywacją materialną (SMD)** zagrożony jest makroregion **wschodni** (4,2%), natomiast w najlepszej sytuacji są makroregiony **woj. mazowieckiego** (2,9%) i **południowo-zachodni** (3,0%).

Mapa 3. Wskaźnik pogłębionej deprywacji materialnej w makroregionach w 2019 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Eurostat

Stopień zurbanizowania a ubóstwo i wykluczenie społeczne

Zagrożenie ubóstwem lub wykluczeniem społecznym kształtuje się odmiennie w zależności od stopnia urbanizacji⁵. W 2019 r. nie zanotowano większych zmian w tym zakresie i podobnie jak w poprzednich latach najniższa wartość wskaźników jest w ośrodkach miejskich, natomiast najwyższa – na obszarach wiejskich.

Tabela 2. Wskaźniki ubóstwa i wykluczenia społecznego w podziale na stopień zurbanizowania w 2019 r.

Wyszczególnienie	Wskaźnik zagrożenia ubóstwem lub wykluczeniem społecznym (AROE)	Wskaźnik zagrożenia ubóstwem relatywnym (AROP)	Wskaźnik pogłębionej deprywacji materialnej (SMD)	Wskaźnik bardzo niskiej intensywności pracy (VLWI)
Polska	18,2	15,4	3,6	4,7
Stopień urbanizacji				
Ośrodki miejskie	13,0	10,1	3,4	3,9
Mniejsze miasta i tereny podmiejskie	15,5	12,9	3,5	4,4
Obszary wiejskie	24,1	21,4	3,8	5,6

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Eurostat

⁵ Eurostat wyróżnia 3 główne stopnie urbanizacji: ośrodki miejskie (cities), mniejsze miasta i tereny podmiejskie (towns and suburbs) oraz obszary wiejskie (rural areas). Stopnie te wyznacza się, dzieląc interesującą nas powierzchnię (np. Polskę) na kwadraty o wymiarach 1x1 km. Następnie kwadraty łączone są w klastry. Jeśli gęstość zaludnienia w klastrze wynosi co najmniej 1500 os./km², a liczba mieszkańców klastra przewyższa 50 000 osób, to mamy do czynienia z ośrodkiem miejskim (city). Dodatkowo klastry są wygładzane poprzez włączenie komórek sąsiadujących z co najmniej 5 komórkami ośrodka miejskiego. Jeśli gęstość zaludnienia znajduje się w przedziale <300;1500), zaś liczba mieszkańców klastra przekracza 5 000, to mówimy o mniejszym mieście lub przedmieściach (towns and suburbs). Pozostałe tereny, niezakwalifikowane do dwóch powyższych kategorii, to obszary wiejskie (rural areas).

Jak wynika z zaprezentowanych danych zagrożenie ubóstwem ma wyraźny terytorialny wymiar. W ramach prac nad zintegrowanymi strategiami rozwoju (w tym *Krajową Strategią Rozwoju Regionalnego 2030. Polityka regionalna 2030*⁶) zidentyfikowane zostały czynniki i procesy, które z różną intensywnością przyczyniają się do deprecjacji określonych obszarów, stanowiąc o występowaniu określonych problemów społecznych.

Zidentyfikowane czynniki to nierównomierne tempo wzrostu lokalnych gospodarek, słaby poziom konkurencyjności regionów, przede wszystkim jednak położenie – z dala od dużych ośrodków, peryferyjność wynikająca z utrwalonych zaszczości (położenie na krańcach obecnych bądź poprzednich granic administracyjnych województw), obszary przygraniczne, obszary wiejskie, obszary wymagające rewitalizacji, obszary górskie oraz związane z nimi bariery komunikacyjne (braki w lokalnej infrastrukturze transportowej).

Czynnikiem przyczyniającym się do realnego zagrożenia wzrostem poziomu ubóstwa i pogłębienia różnic wewnątrzregionalnych oraz na linii wieś/miasto w tym zakresie jest także niski poziom dochodów ludności wiejskiej.

Ubóstwo w wymiarze rodziny

Tendencje zmian w strukturze polskich rodzin są zbieżne z tendencjami zmian występującymi w krajach Europy Zachodniej. Zmniejsza się udział małżeństw z dziećmi, a wśród nich rośnie udział rodzin z jednym lub co najwyżej dwojgiem dzieci.

Tabela 3. Wskaźniki zagrożenia ubóstwem lub wykluczeniem społecznym w Unii Europejskiej wg typów gospodarstw domowych w latach 2012–2019 (%)

Wyszczególnienie		2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Samotni rodzice z dziećmi na utrzymaniu	AROPE	50,8	50,1	48,4	48,1	48,0	46,8	45,0	43,0
	AROP	33,2	31,8	32,4	33,9	34,0	35,2	35,2	33,1
Rodzice z 1 dzieckiem na utrzymaniu	AROPE	19,4	19,3	18,9	17,6	17,9	16,3	15,6	15,3
	AROP	13,0	12,9	13,5	12,8	13,6	12,6	12,3	11,8
Rodzice z 2 dzieci na utrzymaniu	AROPE	19,4	18,8	19,1	18,3	17,7	16,7	17,0	16,4
	AROP	15,0	14,3	15,0	14,8	14,7	14,1	14,7	14,1
Rodzice z 3 lub więcej dzieci na utrzymaniu	AROPE	31,5	32,6	32,4	32,1	31,2	30,7	29,1	28,7
	AROP	26,1	27,1	26,6	27,4	26,9	26,8	25,7	24,9

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostat

Według Eurostatu w 2019 r. w krajach UE-28 zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym było około 43% samotnych rodziców z dziećmi i niespełna 29% rodziców z 3 i więcej dziećmi, były to wskaźniki znacząco wyższe od odpowiedniego wskaźnika dla rodzin z jednym dzieckiem na utrzymaniu. Odpowiednie wskaźniki dla Polski różniły się nieco od tych w UE-28. Wyraźną różnicę widać w przypadku zagrożenia ubóstwem lub wykluczeniem społecznym wśród rodzin z co najmniej 3 dziećmi (17,7%, o ponad 10 pkt. proc. poniżej średniej UE).

⁶ Dokument został przyjęty uchwałą nr 102 Rady Ministrów z dnia 17 września 2019 r. (M.P. poz. 1060).

Tabela 4. Wskaźniki zagrożenia ubóstwem relatywnym w Polsce wg typów gospodarstw domowych w latach 2012–2019 (%)

Wyszczególnienie		2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Samotni rodzice z dziećmi na utrzymaniu	AROPE	45,7	47,0	43,5	43,2	47,3	40,0	44,1	36,4
	AROP	26,7	29,5	27,6	32,4	34,1	23,3	28,6	26,2
Rodzice z 1 dzieckiem na utrzymaniu	AROPE	18,6	18,6	15,6	15,6	16,2	18,1	14,0	12,7
	AROP	11,8	11,6	10,8	12,5	13,9	14,5	11,6	10,8
Rodzice z 2 dziećmi na utrzymaniu	AROPE	20,1	21,0	19,0	19,5	18,6	15,9	13,3	13,3
	AROP	16,2	17,2	15,4	16,7	17,0	14,2	11,5	11,7
Rodzice z 3 lub więcej dzieci na utrzymaniu	AROPE	43,4	44,8	41,9	38,7	35,0	19,8	22,2	17,7
	AROP	36,5	37,3	35,8	34,0	32,8	14,7	17,6	13,9

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostat

Zagrożenie ubóstwem (wśród rodzin pełnych) najwyższe wartości osiąga w rodzinach wielodzietnych z trojgiem bądź większą liczbą dzieci na utrzymaniu. W latach 2012–2015 osoby z rodzin wielodzietnych były w porównywalnie równie trudnej sytuacji, jak osoby z rodzin niepełnych, pod względem zagrożenia ubóstwem lub wykluczeniem społecznym. W ostatnich latach w Polsce ma miejsce wyraźna poprawa sytuacji rodzin wielodzietnych. W 2019 r. zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym było 36,4% (26,2% ubóstwem relatywnym) osób z rodzin niepełnych, w porównaniu z 2012 r. ich liczba zmniejszyła się o 9,3 pkt. proc. (i odpowiednio o 0,5 pkt. proc.). Z kolei odsetek rodzin wielodzietnych zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym w 2019 r. w porównaniu do 2012 r. spadł o 25,7 pkt. proc. (spadek z 43,4% w 2012 r. do 17,7% w 2019 r.). W przypadku zagrożenia ubóstwem relatywnym wartość wskaźnika obniżyła się o ponad połowę, z 36,5% w 2012 r. do 13,9% w 2019 r.

Utrzymywanie się, we wcześniejszych latach, sytuacji znaczącego zagrożenia ubóstwem, wynikającej także ze zbyt małej skuteczności systemu wsparcia rodzin wielodzietnych, zaostrzyło obawy młodych ludzi przed posiadaniem dzieci (konkurencyjność stylów życia i dóbr) oraz poważnie ograniczyło zdolność rodzin, które się na dzieci zdecydowały, do rzetelnego wypełniania funkcji wychowawczych. Program Rodzina 500+ wyraźnie zmienił sytuację. Zagrożenie ubóstwem zmniejszyło swój zasięg od 2017 r. (informacje o dochodach odnosiły się do 2016 r., czyli roku wprowadzenia Programu), jednocześnie niwelując dyskomfort związany z równoważeniem życia prywatnego i zawodowego, co przekłada się na jakość opieki nad dziećmi.

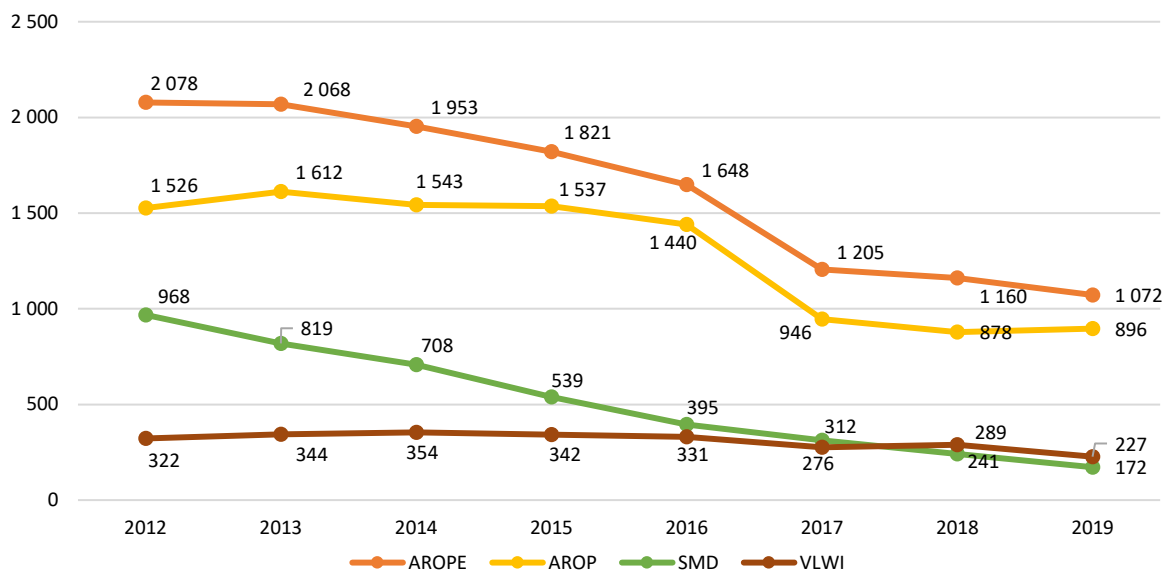
Ubóstwo dzieci i młodzieży

Dzieciństwo i młodość to dwa pierwsze etapy ludzkiego życia. Dzieci rodzą się w różnych rodzinach i w różnych społecznościach lokalnych. Rodziny te i społeczności mogą być wielowymiarowo zamożne w różnorodne kapitały i włączone do różnorodnych sieci kontaktów lub wielowymiarowo ubogie i społecznie wykluczone i izolowane. Podstawowym ideałem współczesnych społeczeństw jest równość szans życiowych. Realizuje się ona wtedy, gdy nierówności startu są niwelowane w trakcie dzieciństwa, na co dowodem jest ograniczenie

zjawiska dziedziczenia statusu po rodzicach do minimum. Najlepsze wyniki w tym zakresie na świecie mają społeczeństwa skandynawskie.

W Polsce w 2012 r. niespełna 2,1 miliona dzieci żyło w gospodarstwach domowych zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym. Stanowiło to około 30% dzieci w tym wieku. W ciągu 7 kolejnych lat liczba ubogich lub wykluczonych polskich dzieci spadła o połowę.

Rysunek 2. Liczba dzieci (0–17 lat) żyjących w gospodarstwach domowych zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym (AROPE), liczba dzieci żyjących w gospodarstwach domowych zagrożonych ubóstwem relatywnym (AROP), liczba dzieci żyjących w gospodarstwach domowych podlegających pogłębionej deprywacji materialnej (SMD), liczba dzieci żyjących w gospodarstwach domowych o niskiej intensywności pracy (VLWI) w latach 2012–2019 (w tysiącach).

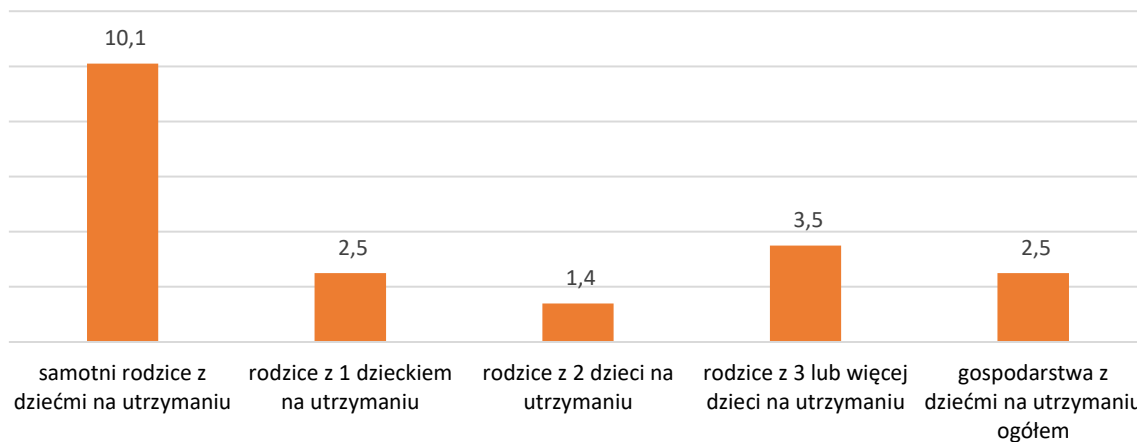

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostat

Liczba dzieci podlegających głębokiej deprywacji materialnej w Polsce w 2019 r. wyniosła (w liczbach bezwzględnych): w wieku 0–5 lat – 45 tys., w wieku 6–11 lat – 60 tys. oraz w wieku 12–17 lat – 67 tys. osób. Łącznie takich dzieci było 172 tys.

Rozważając zależności między typem rodziny i deprywacją materialną dzieci, należy podkreślić, że w Polsce podlegają jej w większym stopniu dzieci w rodzinach samotnych rodziców, a po nich w rodzinach wielodzietnych. W Polsce w 2019 r. głęboką deprywacją materialną dotkniętych było 10,1% dzieci w rodzinach niepełnych i 3,5% dzieci w rodzinach wielodzietnych (rys. 3).

Rysunek 3. Głęboka deprivacja materialna w zakresie potrzeb dzieci (4+ niezaspokojonych potrzeb z 9) ze względu na typ gospodarstwa domowego (2019, %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostat

Diagnoza dostępu do wczesnej edukacji i opieki

Dostępność opieki nad najmłodszymi dziećmi w Polsce stale się poprawia⁷. W 2010 r. funkcjonowało 511 żłobków i oddziałów żłobkowych, które dysponowały ok. 32,5 tys. miejsc opieki. Na koniec 2019 r. funkcjonowało już ok. 6 tys. instytucji opieki, z tego ok. 3,7 tys. żłobków, 733 kluby dziecięce i ok. 1,6 tys. dziennych opiekunów. Dysponowały one ok. 172,2 tys. miejsc opieki, z tego odpowiednio ok. 149,4 tys., ok. 14 tys. i ok. 9,3 tys. stanowiły miejsca w żłobkach, klubach dziecięcych i u dziennych opiekunów.

Żłobki, kluby dziecięce i dzienni opiekunowie sprawowali opiekę na terenie ok. 1 tys. gmin, tj. 42% wszystkich gmin, podczas gdy w 2010 r. – na terenie 246 gmin, tj. 9,9%. Dostęp do instytucji opieki jest zróżnicowany regionalnie. Relatywnie największy odsetek gmin posiadających instytucje opieki nad małymi dziećmi na koniec 2019 r. znajdował się na terenie województw: opolskiego (59% gmin), dolnośląskiego (56% gmin) i śląskiego (55% gmin). Najmniej gmin z instytucjami opieki znajdowało się w 2019 r. na terenie województw: lubelskiego (19% gmin), podlaskiego (23% gmin) i świętokrzyskiego (32% gmin).

Część z tych miejsc (ok. 56,5 tys.) została utworzona ze środków *Resortowego programu rozwoju instytucji opieki nad dziećmi w wieku do lat 3 „Maluch plus”*, którego celem jest poprawa dostępności terytorialnej i finansowej instytucji opieki. W ramach programu w latach 2011–2019 dofinansowano również bieżące funkcjonowanie miejsc, które w odniesieniu do instytucji prowadzonych przez podmioty inne niż jednostki samorządu terytorialnego oznacza obniżenie opłat ponoszonych przez rodziców (w instytucjach prowadzonych przez jednostki samorządu terytorialnego opłaty są niższe).

Szacuje się, że na koniec 2019 r. opieką objętych było, uwzględniając dzieci pod opieką nian (ok. 6,5 tys.), ok. 22,6% dzieci w wieku 1–2 lata (w 2010 r. było to tylko 3,8% dzieci).

⁷ Opisane formy opieki wprowadzono ustawą z dnia 4 lutego 2011 r. o opiece nad dziećmi w wieku do lat 3 (Dz. U. z 2021 r. poz. 75 i 952).

Ponadto znaczący jest fakt, że od początku wdrażania perspektywy finansowej 2014–2020, dzięki środkom Europejskiego Funduszu Społecznego, w ramach Regionalnych Programów Operacyjnych utworzono już ponad 33,1 tys. miejsc opieki nad dziećmi do lat 3.

Pomimo znaczącego i systematycznego wzrostu odsetka dzieci do lat 3 objętych wczesną edukacją i opieką w latach 2014–2019 nie został jeszcze osiągnięty poziom zakładany w KPPUiWS 2014–2020, czyli 33%, który został powtórzony obecnie jako cel SRKL do 2030 r. Niezbędne jest zatem kontynuowanie i dalszy rozwój dotychczasowych skutecznych inicjatyw w danym obszarze w celu osiągnięcia i utrzymania założonego wskaźnika.

Dostęp do edukacji

Istotnym elementem przeciwdziałającym wykluczeniu społecznemu jest zapewnienie wszystkim dostępu do edukacji oraz zapobieganie ewentualnym nierównościom w tym zakresie. Diagnoza w danym obszarze jest podstawą do podejmowania działań przez sektor edukacyjny w ramach koncepcji edukacji włączającej.

W Polsce rokrocznie rośnie liczba uczniów, którzy w procesie kształcenia wymagają dodatkowego wsparcia. Odzwierciedla to rosnący odsetek uczniów obejmowanych kształceniem specjalnym oraz różnymi formami pomocy psychologiczno-pedagogicznej. W roku szkolnym 2016/2017 w polskich szkołach kształceniem specjalnym objętych było 184 tys. uczniów z: niepełnosprawnością sprzężoną, zaburzeniami wzroku, słuchu, niepełnosprawnością intelektualną, niedostosowaniem społecznym i zagrożonych niedostosowaniem, zagrożonych uzależnieniem, zaburzeniami zachowania, zaburzeniami psychicznymi, przewlekłą chorobą, niepełnosprawnością ruchową, w tym z afazją, autyzmem i zespołem Aspergera. W roku szkolnym 2018/2019 liczba ta przekroczyła już 200 tys. W roku szkolnym 2020/2021 liczba ta wyniosła ponad 225 tys.

Polski system edukacji nie ma charakteru segregacyjnego, ponieważ umożliwia pobieranie nauki we wszystkich typach szkół przez dzieci i młodzież niepełnosprawną, niedostosowaną społecznie i zagrożoną niedostosowaniem społecznym, zgodnie z ich indywidualnymi potrzebami rozwojowymi i edukacyjnymi oraz predyspozycjami⁸. Zapewnia przy tym:

- dostosowanie treści, metod i organizacji nauczania do możliwości psychofizycznych uczniów, a także możliwość korzystania z pomocy psychologiczno-pedagogicznej i specjalnych form pracy dydaktycznej,
- opiekę nad uczniami niepełnosprawnymi przez umożliwianie realizowania zindywidualizowanego procesu kształcenia, form i programów nauczania oraz zajęć rewalidacyjnych,

Jednocześnie, zgodnie z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej, jedynie rodzice mają wyłączne prawo do decydowania o swoim dziecku, o ile prawo to nie zostanie im ograniczone lub nie zostaną go pozbawieni. Stanowisko takie prezentują wyroki Naczelnego Sądu Administracyjnego. W związku z tym wybór konkretnej szkoły, w tym jej rodzaju: ogólnodostępnej, integracyjnej, specjalnej, w której uczniowie m.in. z różnymi rodzajami niepełnosprawności będą kontynuować naukę – należy do rodziców ucznia.

Od kilku lat utrzymuje się tendencja, że rodzice coraz częściej decydują, by ich dzieci uczęszczały do szkół ogólnodostępnych i uczyły się wspólnie z rówieśnikami blisko miejsca swojego

⁸ Zgodnie z przepisami art. 1 pkt 5-7 ustawy z dnia 14 grudnia 2016 r. – Prawo oświatowe (Dz. U. z 2021 r. poz. 1082).

zamieszkania. Zgodnie z decyzjami rodziców ok. 70 % uczniów z orzeczeniami o potrzebie kształcenia specjalnego obecnie uczy się w szkołach ogólnodostępnych.

Rodzice dziecka posiadającego orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego wydane ze względu na niepełnosprawność mogą również wybrać dla dziecka jako miejsce realizacji kształcenia, wychowania i opieki placówki specjalne typu:

- specjalny ośrodek szkolno-wychowawczy, którego strukturę współtworzą grupy wychowawcze i szkoły specjalne;
- specjalny ośrodek wychowawczy, którego strukturę tworzą grupy wychowawcze; ośrodek ten zapewnia wychowankom realizację obowiązku szkolnego i obowiązku nauki poza ośrodkiem.

Ośrodki te zapewniają wychowankom całodobową opiekę⁹.

Szkoła i placówka publiczna umożliwia uczniom podtrzymywanie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej, językowej i religijnej, a w szczególności naukę języka oraz własnej historii i kultury. Zadania te realizowane są na wniosek rodziców w różnych formach organizacyjnych (w szkole, w przedszkolu lub w międzyszkolnych i międzyprzedszkolnych zespołach nauczania).

Uczniowie należący do mniejszości narodowych czy etnicznych nie podlegają żadnym innym warunkom rekrutacji do szkół czy warunkom nauki i opieki w szkołach i placówkach niż pozostali uczniowie. Prawo do nauki języka własnego mniejszości jest elementem dotatkowym wykraczającym poza obowiązujące wszystkich uczniów wymagania programowe. Dla uczniów pochodzenia romskiego szkoła może organizować dodatkowe zajęcia wyrównawcze oraz zatrudnić asystenta edukacji romskiej.

Wsparcie rodziny i system pieczy zastępczej

Wsparcie rodziny

Funkcjonujący w Polsce system wspierania rodziny oparty jest o zasadę subsydiarności. Jego założeniem jest bowiem przede wszystkim towarzyszenie rodzinie i zaopatrzenie jej w określone narzędzia i trwałe umiejętności. System ten daje zatem rodzinom szanse na poprawę ich sytuacji przede wszystkim poprzez ich własne decyzje i działania. System ten tworzą m.in.: asystenci rodziny, placówki wsparcia dziennego i rodziny wspierające. W 2019 r. zatrudnionych było ogółem 3 934 asystentów rodziny, tj. o 0,4% więcej niż w 2018 r. (3 920 asystentów), z tego 3 379 (tj. 86%) asystentów było zatrudnionych na podstawie umowy o pracę w systemie zadaniowego czasu pracy oraz 555 (tj. 14%) asystentów zatrudnionych było na podstawie umów o świadczenie usług. Obok asystentów rodziny ważnym narzędziem wsparcia rodziny są placówki wsparcia dziennego. W 2019 r. na obszarze Polski działały 1 923 placówki wsparcia dziennego, w tym 1 127 placówek prowadzonych było przez inny podmiot niż samorząd gminy. W 2019 r. do gminnych placówek wsparcia dziennego uczęszczało 37 748 dzieci. W 2019 r. funkcjonowały 104 rodziny wspierające, z tego 26 rodzin wspierających prowadziło pracę nie dłużej niż 3 miesiące, 53 –

⁹ Zgodnie z przepisami § 42 rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 11 sierpnia 2017 r. w sprawie publicznych placówek oświatowo-wychowawczych, młodzieżowych ośrodków wychowawczych, młodzieżowych ośrodków socjoterapii, specjalnych ośrodków szkolno-wychowawczych, specjalnych ośrodków wychowawczych, ośrodków rewalidacyjno-wychowawczych oraz placówek zapewniających opiekę i wychowanie uczniom w okresie pobierania nauki poza miejscem stałego zamieszkania (Dz. U. z 2017 r. poz. 1606 oraz z 2021 r. poz. 911).

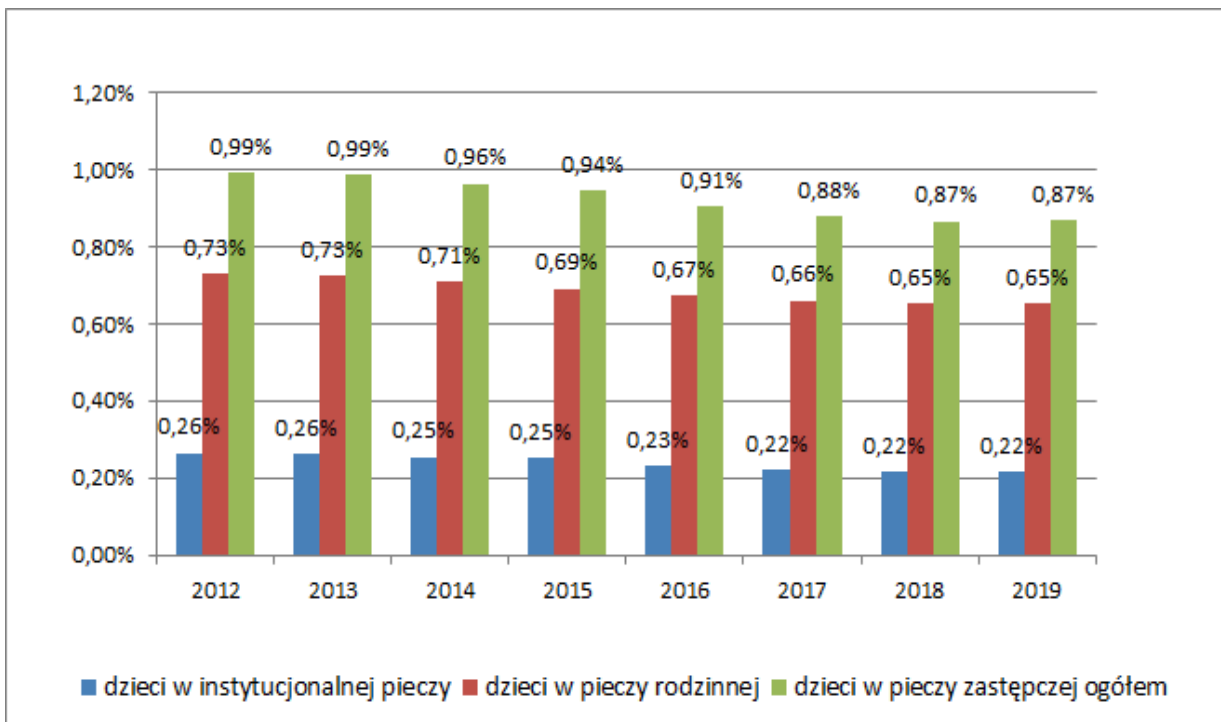
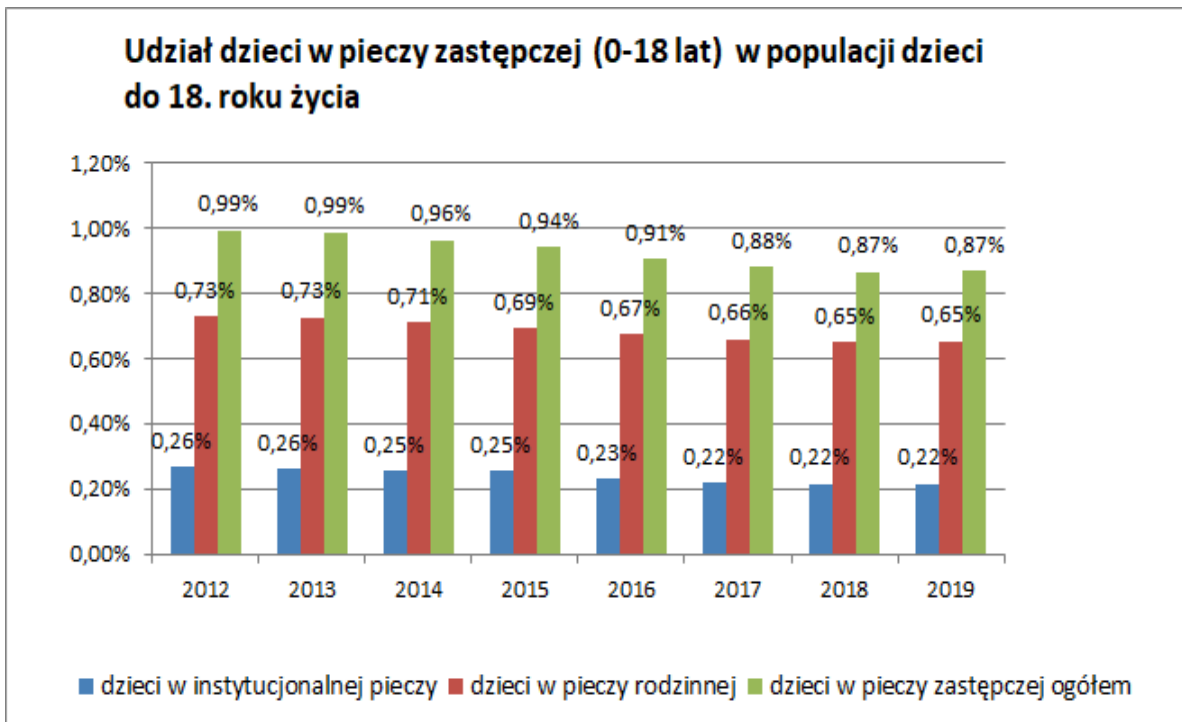
nie dłużej niż 12 miesięcy. W 25 przypadkach wskazano, że rodziny wspierające prowadziły pracę dłużej niż rok. W 2019 r. z pomocy rodzin wspierających korzystało 118 rodzin.

Pieczą zastępczą

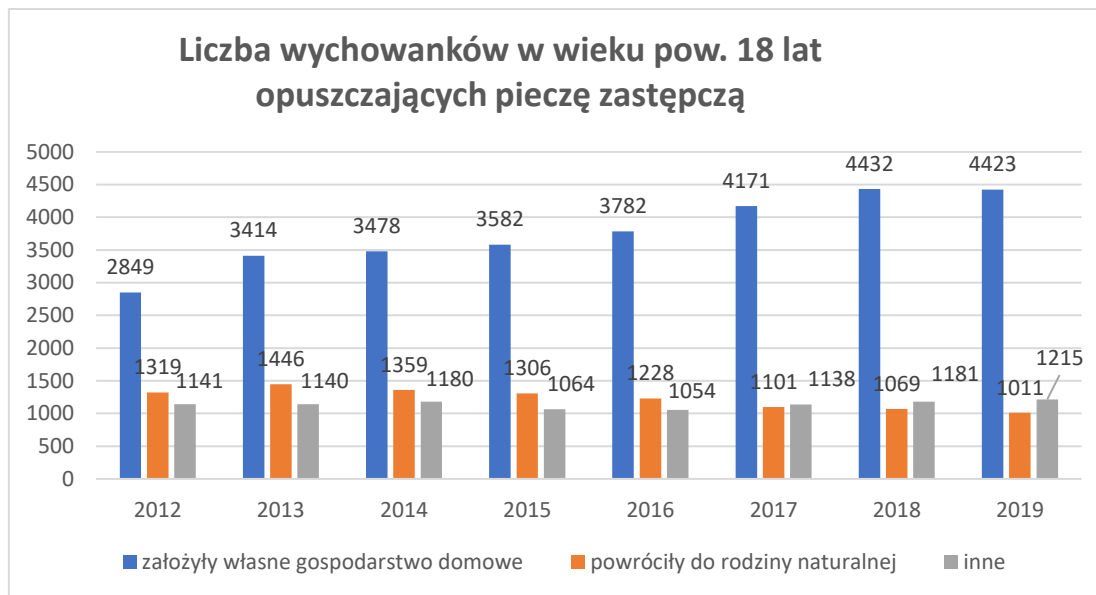
Pieczą zastępczą jest sprawowana w przypadku niemożności zapewnienia dziecku opieki i wychowania przez rodziców. Ma ona charakter czasowy. Jest sprawowana w formie rodzinnej i instytucjonalnej. Formami rodzinnej pieczy zastępczej są: rodzina zastępcza spokrewniona, niezawodowa, zawodowa, w tym o charakterze pogotowia rodzinnego i specjalistyczna oraz rodzinny dom dziecka. Instytucjonalna pieczę zastępcza sprawowana jest natomiast w formie placówek opiekuńczo-wychowawczych, regionalnych placówek opiekuńczo-terapeutycznych i interwencyjnych ośrodków preadopcyjnych. Liczba dzieci umieszczonych w pieczy zastępczej w 2019 r. wyniosła ogółem 72 450. Struktura wg form umieszczenia dzieci w pieczy rodzinnej i instytucjonalnej, zobrazowana na poniższym wykresie, potwierdza utrzymanie przewagi form rodzinnej pieczy zastępczej nad instytucjonalną. W 2019 r. wskaźnik deinstytucjonalizacji wyniósł 77%.

W 2019 r. na tym samym poziomie co w roku 2018 utrzymał się odsetek dzieci umieszczonych w pieczy zastępczej w stosunku do populacji dzieci do 18. roku życia ogółem – 0,87 %. Należy zauważyć, że zatrzymanie tego wskaźnika na poziomie 0,99% nastąpiło w latach 2012–2013, natomiast w latach wcześniejszych odnotowywano jego nieprzerwany wzrost. Osiągał on nawet poziom znacznie powyżej 1%. Spadek odsetka dzieci umieszczonych w pieczy zastępczej w stosunku do populacji dzieci do 18. roku życia w pieczy o charakterze rodzinnym wyniósł 0,73 % w roku 2012 i spadł do 0,65% w roku 2019, natomiast w pieczy o charakterze instytucjonalnym – z 0,26% w roku 2012 do 0,22% w roku 2019. Analizując sytuację napływu dzieci do pieczy zastępczej, powroty do domu rodzinnego oraz zmiany w strukturze rodzin zastępczych, liczba rodzin zastępczych, która w 2019 r. wyniosła 36 164, jest zdecydowanie za niska. Spadek liczby rodzin o 475 (tj. o 1,3% w stosunku do 2018 r.) potwierdza tę tendencję. Największy spadek w 2019 r. w stosunku do roku poprzedniego (tj. o 1,8%) dotyczył liczby rodzin zastępczych niezawodowych. Natomiast liczba rodzin zastępczych zawodowych wzrosła o 1,9 % w stosunku do 2018 r. i ten wskaźnik ocenić należy pozytywnie. Rodziny zastępcze stanowiły 98% ogólnej liczby podmiotów rodzinnej pieczy zastępczej, a pozostałe 2%, w liczbie 668, to rodzinne domy dziecka, których liczba w stosunku do 2018 r. wzrosła aż o 9%. Liczby stanowiące o uzawodowieniu pieczy zastępczej ogółem w ostatnich latach są niezadawalające i wskazują na potrzebę zwiększenia intensywności i charakteru działań w tym obszarze. Widać to również w obniżonej w stosunku do roku 2018 liczbie szkoleń dla kandydatów do sprawowania form rodzinnej pieczy zastępczej. Odrębną kwestią są również dane wskazujące na stosunkowo dużą liczbę rodzin zastępczych rozwiązywanych, co per saldo daje spadek liczby podmiotów pieczy zastępczej, o czym mowa wyżej w odniesieniu do roku 2019.

Rysunek 4. *Udział dzieci w pieczy zastępczej (0-18) w populacji dzieci do 18. roku życia*

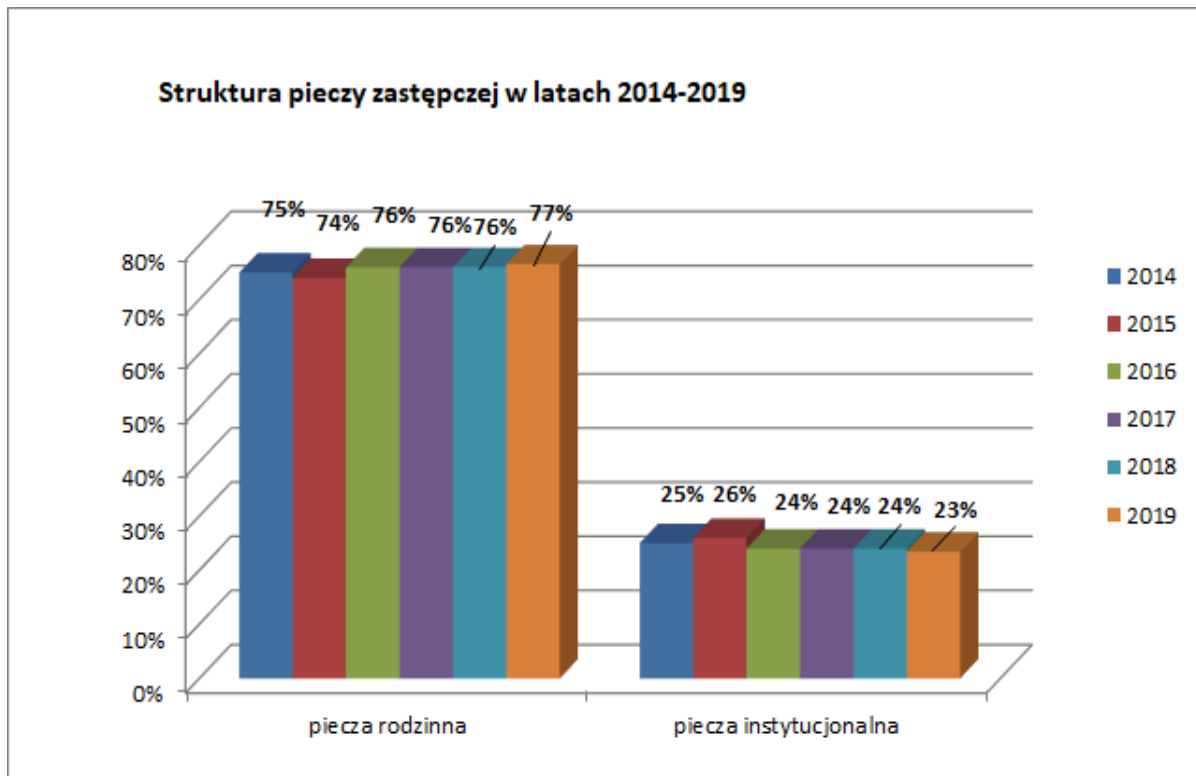

Rysunek 5. Liczba wychowanków w wieku powyżej osiemnastu lat opuszczających pieczę zastępczą

Źródło: Opracowanie MRiPS na podstawie sprawozdań rzeczowo-finansowych z wykonywania zadań z zakresu wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej z lat 2012–2019 (stan na dzień 31 grudnia danego roku).

Przez ostatnie lata jednym z kluczowych założeń systemu pieczy zastępczej jest jej deinstytucjonalizacja. Oznacza proces polegający na racjonalnym ograniczaniu roli instytucjonalnych form pieczy zastępczej, jak również na drodze zmieniania jej charakteru. W ramach tego procesu podejmowane są działania mające na celu: dalszy intensywny rozwój usług dla rodzin wychowujących dzieci zmierzający do zmniejszania liczby dzieci umieszczanych w pieczy zastępczej, podejmowanie działań na rzecz rozwoju rodzinnych form pieczy zastępczej i ich profesjonalizację, obniżanie liczebności placówek opiekuńczo-wychowawczych wychowawczych i zbliżanie ich do modelu rodzinnego, realizację zakazu przebywania w placówkach opiekuńczo-wychowawczych dzieci młodszych, intensyfikację działań zmierzających do powrotu dziecka do rodziny biologicznej, skuteczne programy usamodzielniania. Stopień deinstytucjonalizacji wyznaczany jest poprzez określenie stosunku liczby dzieci w rodzinnej i instytucjonalnej pieczy zastępczej do liczby wszystkich dzieci w pieczy zastępczej. Analiza struktury form umieszczenia dzieci w pieczy rodzinnej i instytucjonalnej potwierdza utrzymanie się w Polsce pożądanej przewagi formy rodzinnej nad instytucjonalną, choć należy zauważyć, że tzw. wskaźnik deinstytucjonalizacji utrzymuje się na tym samym poziomie od 2016 r. (rysunek 5). Niewątpliwie potrzebne są działania zmierzające do intensyfikacji zmian deinstytucjonalizacyjnych.

Rysunek 6. Struktura pieczy zastępczej w latach 2014–2019

Źródło: Opracowanie MRiPS na podstawie sprawozdań rzeczowo-finansowych z wykonywania zadań z zakresu wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej z lat 2014–2019 (stan na dzień 31 grudnia danego roku).

Istotny wpływ na tempo przemian deinstytucjonalizacyjnych w pieczy zastępczej ma ocena tzw. napływów dzieci do pieczy zastępczej i powrotów do domu rodzinnego (odpływy) w poszczególnych latach, a także struktura wychowanków przebywających w pieczy zastępczej po uzyskaniu pełnoletności (art. 37 ust. 2 ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej). Jak wskazują dane, w 2019 r. do pieczy zastępczej napłynęło z rodzin naturalnych 12 480 dzieci, tj. o 670 dzieci więcej niż w roku poprzednim. W przypadku liczby dzieci, które powróciły z pieczy zastępczej do rodzin naturalnych, można zaobserwować jej spadek (o 161 dzieci) w stosunku do 2018 r. W poprzednich latach obserwowaliśmy tendencje odwrotne. W świetle przepisów ustawy pełnoletni wychowanek pieczy zastępczej może pozostać w dotychczasowej rodzinie zastępczej, rodzinnym domu dziecka albo placówce opiekuńczo-wychowawczej do 25. roku życia, pod warunkiem że pobiera naukę (art. 37 ust. 2 ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej).

W zestawieniach statystycznych dotyczących liczby podopiecznych w rodzinnej, jak również instytucjonalnej pieczy zastępczej uwzględniane są także osoby, które ukończyły już 18. rok życia i nadal przebywają w pieczy zastępczej. Na koniec 2019 r. w pieczy zastępczej przebywało 12 087 osób, które ukończyły 18. rok życia i kontynuowały naukę. Mając powyższe na uwadze, wart odnotowania jest fakt, że 31 grudnia 2019 r. w pieczy zastępczej przebywało 60 363 dzieci poniżej 18. roku życia. Oznacza to, że aż 16,7% ogółu osób objętych pieczą zastępczą stanowią osoby, które ukończyły 18. rok życia i pozostawały w pieczy zastępczej. Odnosząc się natomiast do samej pieczy instytucjonalnej, należy zauważyć, że wg stanu na dzień 31 grudnia 2019 r.

w placówkach instytucjonalnej pieczy zastępczej (w tym także prowadzonych przez marszałków województw) przebywało łącznie 16 992 dzieci. W porównaniu z 2018 r. było to o 59 dzieci mniej. Najliczniejszą grupę spośród podmiotów tej formy pieczy zastępczej stanowią placówki opiekuńczo-wychowawcze. Na dzień 31 grudnia 2019 r. – według badania jednorazowego dotyczącego procesu deinstytucjonalizacji¹⁰ – w placówkach opiekuńczo-wychowawczych przebywało nadal 1 355 dzieci poniżej 7. roku życia, w tym z powodu: pobytu wraz z małoletnią matką – 107 dzieci, stanu zdrowia – 125 dzieci, pobytu ze starszym rodzeństwem – 682 dzieci, z innego ważnego powodu (art. 95 ust. 2 ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej) – 80 oraz z powodu braku wolnych miejsc w pieczy rodzinnej – 318 dzieci. Wymienione powody w większości są zgodne z przepisami obecnie obowiązującej ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej i dotyczą one aż 97% wszystkich dzieci poniżej 7. roku życia umieszczonych w pieczy instytucjonalnej. Nie oznacza to jednak, że dzieci te nie powinny znaleźć miejsca w pieczy rodzinnej. Otóż ta grupa dzieci winna jak najszybciej znaleźć się w odpowiednich formach pieczy rodzinnej, po uprzedniej drobiazgowej analizie konkretnych indywidualnych sytuacji. Ponadto w placówkach na dzień 31 grudnia 2019 r. przebywało 1 688 dzieci w wieku od 7 do 10 lat. Ogólnie wzrosła liczba placówek opiekuńczo-wychowawczych w stosunku do roku 2018. Procent wzrostu placówek jest niższy niż w latach poprzednich. Oznacza to także wyższy standard placówek opiekuńczo-wychowawczych w odniesieniu do liczby dzieci. Przeciętna liczba dzieci kształtuje się na poziomie 15 wychowanków. Co do liczby podmiotów pieczy zastępczej należy zauważyć, że postępuje systematyczna profesjonalizacja rodzinnych form pieczy zastępczej (1,9-procentowy wzrost liczby rodzin zastępczych zawodowych). W 2019 r. nastąpił dalszy wzrost liczby rodzinnych domów dziecka jako formy sprawowania rodzinnej pieczy zastępczej nad dziećmi. W 2018 r. funkcjonowało 613 rodzinnych domów dziecka, natomiast na koniec 2019 r. funkcjonowało ich 668, co stanowi wzrost o 9%. Rodzinne domy dziecka stanowią obecnie 2% w strukturze podmiotów rodzinnej pieczy zastępczej. Spadła natomiast w stosunku do roku 2018 liczba rodzin spokrewnionych i niezawodowych.

Monitorowanie osób prowadzących rodzinne formy pieczy zastępczej jest realizowane na zasadach określonych w ustawie z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej. Do zadań realizowanych przez organizatora rodzinnej pieczy zastępczej należy dokonywanie pierwszej oceny rodziny zastępczej albo prowadzącego rodzinny dom dziecka nie później niż przed upływem roku od umieszczenia pierwszego dziecka w rodzinie zastępczej albo rodzinnym domu dziecka. Kolejna ocena jest dokonywana po upływie roku od dokonania pierwszej oceny, a następnie nie rzadziej niż co 3 lata. Ocena ma charakter ewaluacyjny i stanowi przewidzianą w ustawie formę monitoringu osób sprawujących pieczę zastępczą. Zarząd powiatu w ramach obowiązków kontrolnych sprawuje kontrolę i monitoring funkcjonowania organizatorów rodzinnej pieczy zastępczej, rodzin zastępczych, prowadzących rodzinne domy dziecka oraz placówek opiekuńczo-wychowawczych. Do zadań wojewody należy kontrola i monitorowanie realizacji zadań z zakresu wspierania rodziny, pieczy zastępczej, usamodzielnienia pełnoletnich wychowanków i adopcji. Do zadań ministra właściwego do spraw rodziny należy zgodnie z ustawą o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej monitorowanie realizacji całości zadań wynikających z wymienionej ustawy.

¹⁰ Informacja dotycząca procesu deinstytucjonalizacji pieczy zastępczej badająca między innymi spełnianie standardów w placówkach opiekuńczo-wychowawczych typu socjalizacyjnego, interwencyjnego oraz specjalistyczno-terapeutycznego (Departament Polityki Rodzinnej MRiPS).

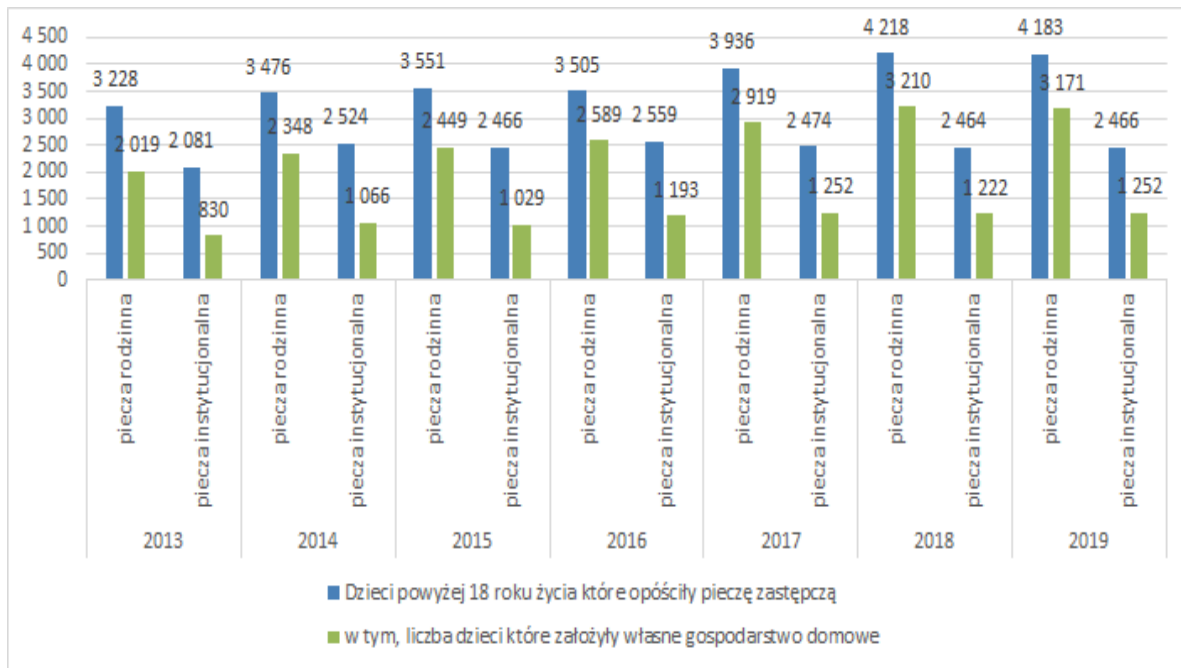
Usamodzielnianie się wychowanków pieczy zastępczej

Z punktu widzenia trwałego efektu społecznego świadectwem jakości pieczy zastępczej jest przygotowanie wychowanka do dorosłego życia. Jednym z takich elementów, oprócz budowania systemu wartości, jest umiejętność wejścia w role społeczne w życiu dorosłym i uzyskanie samodzielności. Jak wynika z danych statystycznych, z roku na rok zwiększa się liczba wychowanków, którzy zakładają własne gospodarstwa domowe (rysunek 6).

Dane statystyczne wskazują jednak, że spośród wychowanków, którzy po opuszczeniu pieczy zastępczej zakładają samodzielne gospodarstwa domowe, istnieją znaczące różnice wśród osób opuszczających pieczę rodzinną a pieczę instytucjonalną. I tak w roku 2019 pieczę zastępczą opuściło 2 818 młodych ludzi powyżej 18 roku życia, w tym 1 130 wychowanków pieczy instytucjonalnej. Jedynie połowa osób opuszczających pieczę instytucjonalną założyła własne gospodarstwo domowe, natomiast aż 77% osób, które się usamodzielniały z rodzin zastępczych, rozpoczęło samodzielne życie. Informacje liczbowe na ten temat przedstawia kolejny wykres. Problemem dla osób usamodzielniających się z pieczy zastępczej jest pozyskanie mieszkania do założenia samodzielnego gospodarstwa. Zasoby i proponowane programy nie zabezpieczają istniejących potrzeb w tym zakresie.

Rysunek 7. Udział procentowy wychowanków, którzy założyli własne gospodarstwo domowe, w ogólnej liczbie wychowanków powyżej 18. roku życia opuszczających pieczę zastępczą

Źródło: Opracowanie MRiPS na podstawie sprawozdań rzeczowo-finansowych z wykonywania zadań z zakresu wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej z lat 2012–2019

Rysunek 8. Liczba wychowanków w wieku powyżej 18 lat opuszczających pieczę zastępczą

Źródło: Opracowanie MRiPS na podstawie sprawozdań rzeczowo-finansowych z wykonywania zadań z zakresu wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej z lat 2012–2019

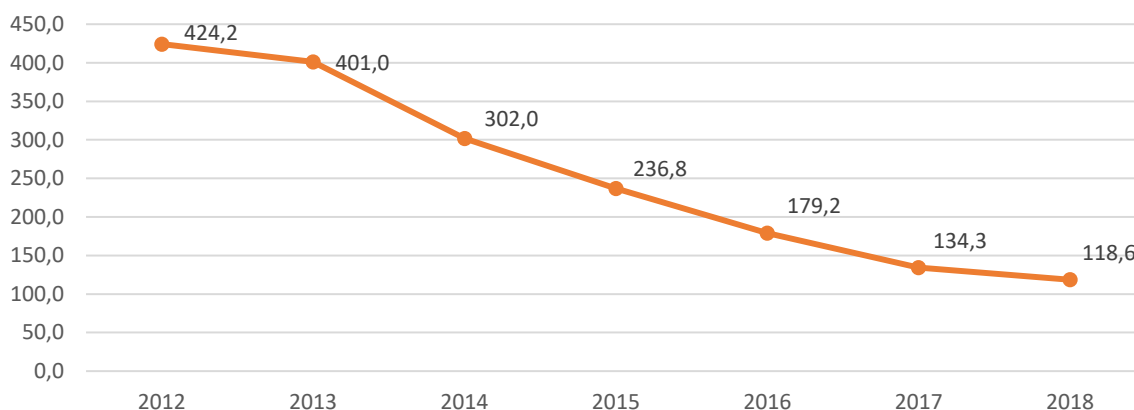
Odnosząc się do sytuacji osób z niepełnosprawnościami, w przypadku osoby pełnoletniej niepełnosprawnej, która nie spełnia warunków pozostawania w dotychczasowej formie pieczy zastępczej na zasadach art. 37 ust. 2 ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej oraz nie może się usamodzielnąć, formą pomocy może być umieszczenie tej osoby w rodzinnym domu pomocy, o którym mowa w art. 52 ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej

(Dz. U. z 2020 r. poz. 1876, z późn. zm.) lub w mieszkaniu chronionym wymienionym w art. 53 tej ustawy.

Generalnie problemy starszych dzieci i młodzieży (15–24) są już rozpatrywane w kontekście rynku pracy i edukacji. Istotne dla tej grupy wiekowej jest przejście z poziomu edukacji do poziomu pracy zarobkowej. Niepokój wywołuje zjawisko pozostawania poza edukacją, szkoleniami i pracą (NEET). W Polsce wstępnie oszacowany odsetek młodych ludzi w takiej sytuacji wynosił w 2018 r. 8,7%, głównie dotyczy to młodzieży w wieku 18–24 (niewielu krajom udaje się osiągnąć mniej niż 5%, np. Holandii). W liczbach bezwzględnych było to wówczas 318 tys. osób w grupie wiekowej 15–24 lata. W 2020 r. wskaźnik NEET dla Polski wyniósł 8,6%.

W szczególnej sytuacji są dzieci z niepełnosprawnościami przebywające w pieczy zastępczej. W obecnych unormowaniach prawnych, zgodnie z ustawą z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, dziecko z niepełnosprawnością umieszczone w pieczy zastępczej ma stworzone odpowiednie warunki opieki i wychowania zarówno w pieczy rodzinnej, jak i instytucjonalnej. Specjalnie dla dzieci z niepełnosprawnością w systemie funkcjonują rodziny zastępcze specjalistyczne, które w ramach procesu szkoleń i kwalifikacji przygotowywane są do pełnienia takiej funkcji. Wsparciem dla takich rodzin jest organizator rodzinnej pieczy zastępczej wraz z koordynatorem rodzinnej pieczy zastępczej, którzy winni nie tylko osobiście wesprzeć taką rodzinę, ale także pomóc w zorganizowaniu dostępu do systemu instytucji i specjalistów, w tym rehabilitacji, leczenia oraz oświaty. Dzieci z niepełnosprawnościami umieszczane są przez sąd również, zwykle ze względów medycznych, w placówkach opiekuńczo-wychowawczych lub też instytucjach będących częścią systemu ochrony zdrowia (np. zakłady opiekuńczo-lecznicze). Zgodnie z ustawą o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej samorządy szczebla powiatowego mogą tworzyć i prowadzić placówki specjalistyczno-terapeutyczne, które winny sprawować opiekę nad dzieckiem o indywidualnych potrzebach. W działaniu I.3.1. Strategii na rzecz Osób z Niepełnosprawnościami 2021–2030 opisano proces deinstytucjonalizacji usług społecznych, który odnosi się również do dzieci z niepełnosprawnościami przebywających w pieczy zastępczej w kontekście ich usamodzielnienia.

Rysunek 9. Liczba bezrobotnych w wieku 24 lat i mniej (bezrobocie rejestrowane – w tys.)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Eurostat

Problematyka ubóstwa i wykluczenia dotyka w szczególności dzieci i młodzież z niepełnosprawnościami. Dane GUS za 2019 r. dotyczące ubóstwa ekonomicznego wskazują na wyraźnie wyższy wskaźnik ubóstwa ustawowego wśród gospodarstw domowych z co najmniej jednym dzieckiem do 16 r.ż. z orzeczeniem o niepełnosprawności (15,6% osób wchodzących w skład tych gospodarstw), zarówno w porównaniu do gospodarstw domowych z głową gospodarstwa z orzeczeniem o niepełnosprawności (10,6% osób), jak i do gospodarstw bez osób z niepełnosprawnościami (8,2% osób). W tym obszarze należy zwrócić uwagę na zapewnienie dostępności do wysokiej jakości usług społecznych i zdrowotnych w celu zapewnienia wyrównania szans do godnego życia i pełnego uczestnictwa w społeczeństwie. Kompleksowa diagnoza w tym zakresie jest zawarta w Strategii na rzecz osób z niepełnosprawnościami 2021–2030.

Ubóstwo osób w wieku produkcyjnym, w szczególności pracujących

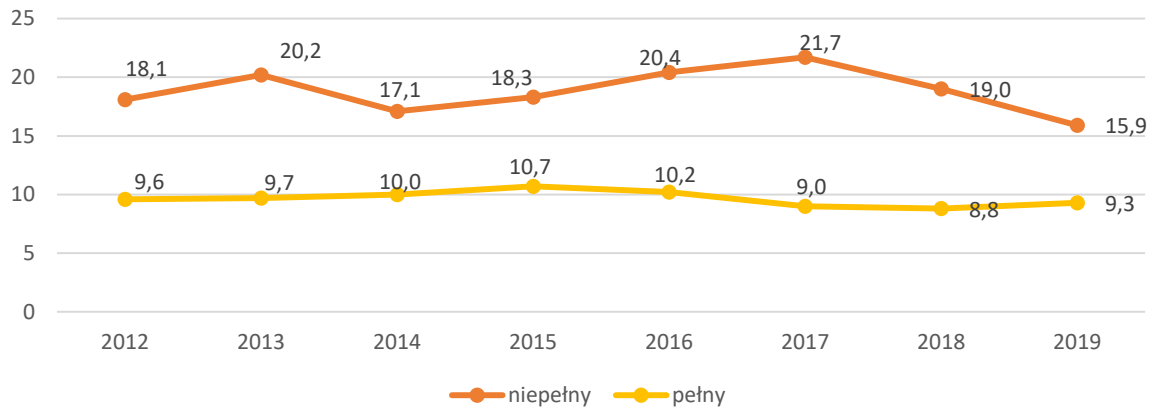
Po osiągnięciu dorosłości i zakończeniu formalnej edukacji ludzie wchodzą w fazę życia, w której dominuje aktywność zawodowa i oczekuje się usamodzielnienia od rodziców i założenia własnej rodziny (odrębnego gospodarstwa domowego). W świecie jednoosobowych gospodarstw domowych każdy utrzymywałby tylko siebie. W rzeczywistości ludzie tworzą również wieloosobowe gospodarstwa domowe. Gdy jedna lub więcej spośród osób je tworzących nie pracuje i nie ma innych dochodów, wówczas zarobki lub dochody z innych źródeł pozostałych muszą wystarczać na zaspokojenie potrzeb wszystkich. Z tego powodu wyobrażenie, że osoby pracujące nie mogą być ubogie jest błędne. Nawet zarobki wyższe niż płaca minimalna mogą być niewystarczające, jeżeli takie osoby żyją w wieloosobowym gospodarstwie domowym bez innych źródeł dochodu. Przyczyną ubóstwa jest brak środków wystarczających do utrzymania gospodarstwa domowego. Wynikać to może z różnych czynników. Naturalne jest jednak to, że im większe jest gospodarstwo, tym więcej tych środków jest potrzebnych. Wymaga więc podkreślenia to, że choć aktywność zawodowa jest mierzona na poziomie indywidualnym, to zagrożenie ubóstwem jest oceniane na poziomie gospodarstwa domowego. Popularnie wykorzystywane sformułowanie „ubodzy pracujący” stanowi więc pewne uproszczenie, właściwe i precyzyjne byłoby bowiem mówienie o osobach pracujących zamieszkujących zagrożone ubóstwem gospodarstwa domowe.

Dlatego w diagnozie, w niniejszej części dotyczącej ubóstwa pracujących, podkreśla się znaczenie wielkości i struktury gospodarstwa domowego. Ma to bowiem konkretne przełożenie na wyniki i jest równie ważne jak np. informacje o wynagrodzeniu pracownika. Samotny pracownik, jeżeli tylko zarabia płacę minimalną, nie będzie bowiem zagrożony ubóstwem relatywnym, bo płaca minimalna netto (w 2019 r. ok. 1 634 zł) jest wyższa od granicy ubóstwa relatywnego (w 2019 r. – 1 518 zł). Jeżeli jednak ma on na utrzymaniu niepracującą żonę i dzieci (i nie otrzymuje żadnych świadczeń), będzie on zagrożony ubóstwem relatywnym. Można też spojrzeć na to z innej strony i zauważyć, że przy dużym gospodarstwie domowym z tylko jedną osobą pracującą nawet relatywnie dobre zarobki (przy braku świadczeń) nie będą gwarantować, że ta pracująca osoba nie będzie zagrożona ubóstwem relatywnym. Jednocześnie jednak taka osoba, jako osoba relatywnie dobrze zarabiająca, nie będzie w pierwszym odruchu postrzegana jako osoba zagrożona ubóstwem relatywnym.

Wszystko to nie zmienia jednak też faktu, że zagrożenie ubóstwem relatywnym samotnych pracujących może być większe niż zagrożenie ubóstwem relatywnym w niektórych dużych gospodarstwach z dwoma osobami pracującymi i dziećmi. Będzie to wynikało z tego, że rodzina z dziećmi otrzymuje obecnie duże wsparcie w postaci świadczeń.

W Polsce, w 2019 r., odsetek osób pracujących w wieku 18–64 lata, które znajdowały się w sytuacji zagrożenia ubóstwem relatywnym kształtował się na poziomie zbliżonym do UE – w Polsce było to 9,9% osób pracujących, a w UE-28 około 9,2%.

Rysunek 10. Ubóstwo pracujących w zależności od wymiaru czasu pracy (w %)

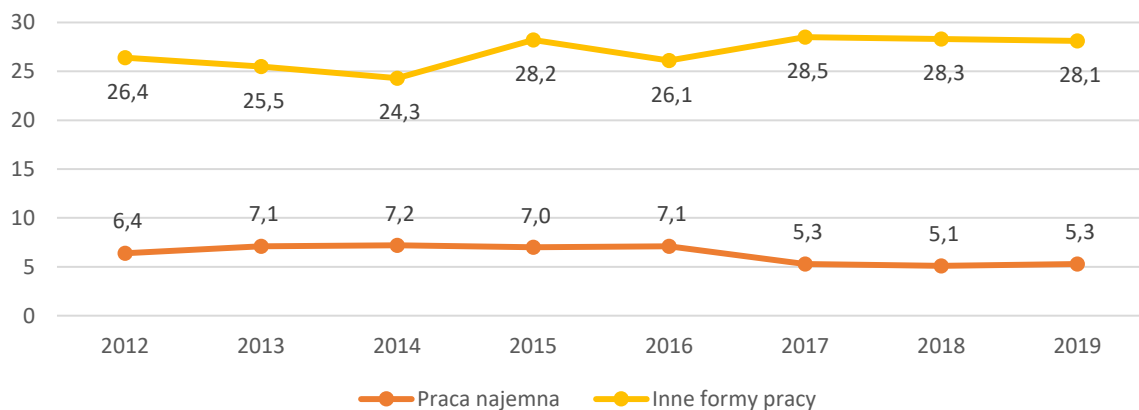

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostat

Osoby pracujące na cały etat są mniej zagrożone ubóstwem w porównaniu z osobami pracującymi na część etatu. W ostatnim okresie można zauważyć tendencję spadkową w przypadku zagrożenia ubóstwem w przypadku niepełnego wymiaru czasu pracy.

Dużo wyższe ryzyko ubóstwa relatywnego dotyczy osób pracujących w innych formach niż praca najemna. W 2019 r. zasięg tego ryzyka dotyczył ok. 28% pracujących w innych formach niż praca najemna, podczas gdy wśród pracowników najemnych – tylko 5,3%.

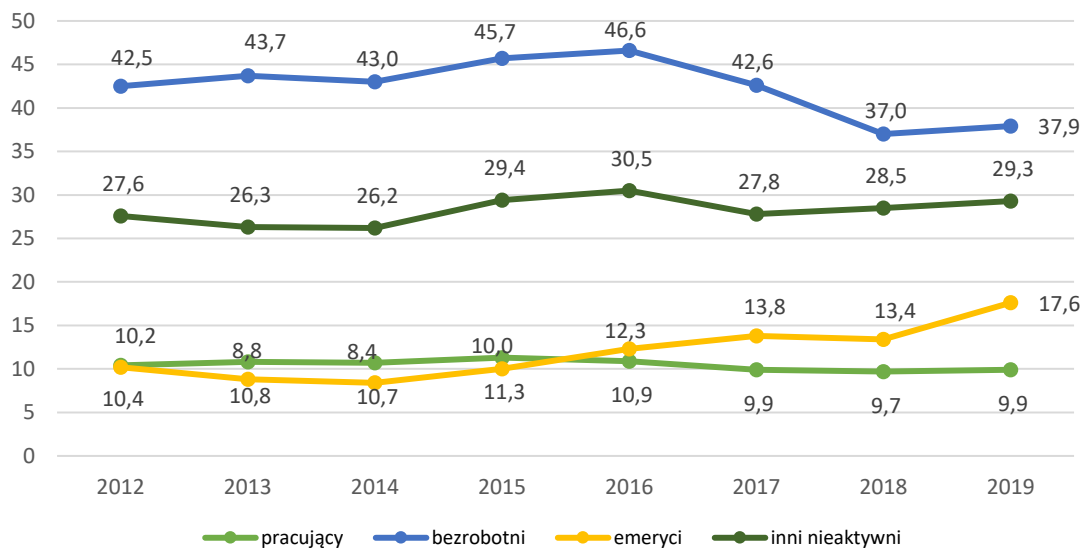
Rysunek 11. Ubóstwo pracujących w zależności od formy pracy (w %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostat

Zgodnie z badaniami przeprowadzonymi kilka lat temu w Polsce na przeciętną na tle innych krajów stopę ubóstwa pracujących składają się przede wszystkim bardzo wysokie stopy ubóstwa pracujących w rolnictwie i relatywnie niskie wskaźniki w pozostałych sektorach¹¹.

Rysunek 12. Odsetek osób w wieku 16–64 lat zagrożonych ubóstwem ze względu na status na rynku pracy (w %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu

Ubóstwo osób starszych

W społeczeństwie są dwie główne grupy wiekowe, od których nie wymaga się, aby utrzymywały się z pracy. Poza dziećmi są to osoby starsze. Kryterium wiekowe dla tak rozumianej starości wynosi w Polsce 60 lat dla kobiet i 65 lat dla mężczyzn.

Jeżeli zastosujemy dodatkowe granice wieku starszego, wówczas istnieje możliwość uwzględnienia w analizie również osób w wieku niższym niż emerytalny. Kategoria ta została wyodrębniona w polityce społecznej jako osoby w wieku przedemerytalnym. W kontekście rynku pracy mowa też o starszych pracownikach. Przy dodatkowej granicy 50 lat i wieku uprawniającym do świadczenia przedemerytalnego grupa wiekowa, którą się tu interesujemy, obejmąby dodatkowo 10 roczników dla kobiet i 15 dla mężczyzn.

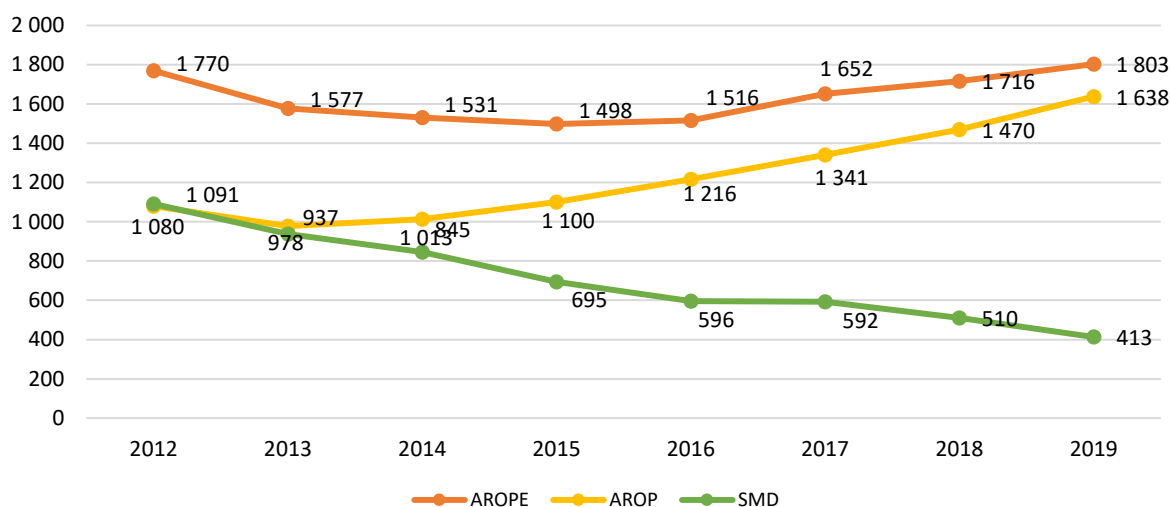
Osoby starsze są zagrożone ubóstwem z kilku powodów. Po pierwsze mogły nie nagromadzić w ciągu życia majątku dającego im odpowiednie zabezpieczenie. Nie chodzi przy tym tylko o oszczędności pieniężne, ale o własność dóbr o dużej wartości, w szczególności mieszkań lub domów, które mogą być źródłem stałego lub okazjonalnego dochodu z wynajmu lub sprzedaży. Po drugie nie miały dzieci lub ich dorosłe dzieci z różnych powodów nie wspierają ich finansowo lub rzeczowo. Nawet gdy je wspierają, pomoc ta może być niewystarczająca. Po trzecie nie wszystkie osoby starsze nabywają prawo do emerytury, a gdy już ono przysługuje – emerytura może być zbyt niska w stosunku do potrzeb gospodarstwa domowego. Po czwarte nie wszystkie

¹¹<http://ibs.org.pl/publications/ubostwo-pracujacych-w-polsce-diagnoza-i-propozycje-rozwiazan-piotr-lewandowski-agnieszka-kaminska/>

osoby starsze, w szczególności w bardziej zaawansowanym wieku, mogą pracować, żeby w ten sposób ewentualnie uzupełnić dochody poprzez pracę w niepełnym wymiarze czasu, dorywczą etc. Wskaźniki ubóstwa osób starszych powinny być interpretowane z uwzględnieniem powyższych uwag.

Gdy porównamy dynamikę trzech wskaźników stosowanych do pomiaru ubóstwa i wykluczenia społecznego osób starszych zobaczymy, że liczba osób pozostających w gospodarstwach domowych, które podlegają pogłębionej deprivacji materialnej, zmniejsza się przy zwiększającej się liczbie tych, które zagrożone są ubóstwem relatywnym.

Rysunek 13. *Ubóstwo relatywne (AROP), pogłębiona deprivacja materialna (SMD) i zagrożenie ubóstwem lub wykluczeniem społecznym (AROPE) osób w wieku 60 lat i więcej (w tysiącach)*

Źródło: opracowanie własne, dane Eurostat

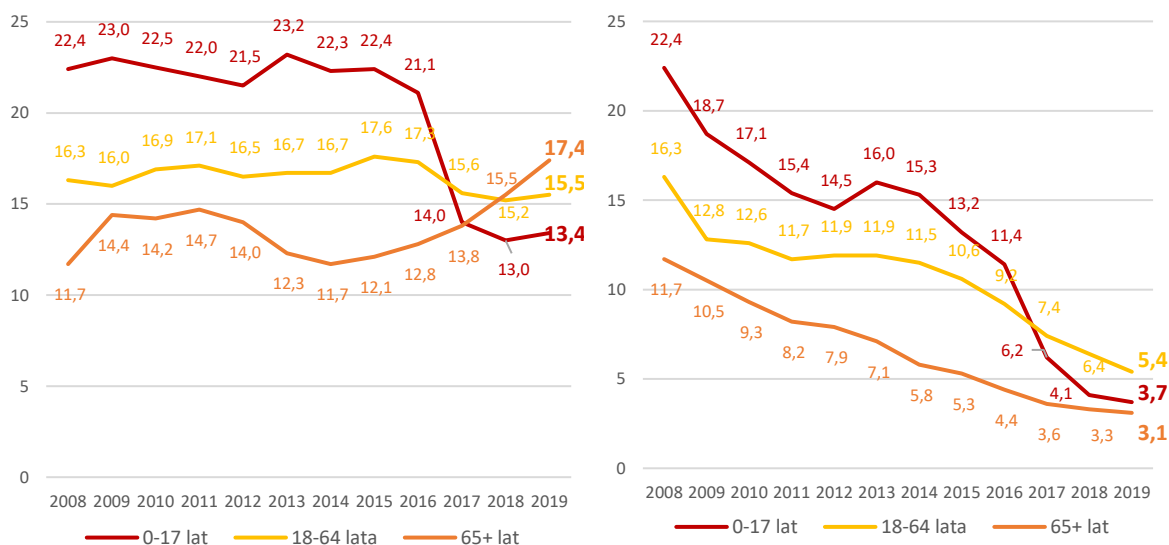
W Polsce w 2019 r. ponad 1,6 miliona osób w wieku 60 i więcej lat było w sytuacji zagrożenia ubóstwem relatywnym. Stanowiło to 17,7% osób w tej grupie wiekowej. W tym zakresie widać wyraźny wzrost w porównaniu do 2012 r. (ok. 1 mln, 14%). Warto zwrócić jednak uwagę, że wskaźniki zagrożenia ubóstwem wśród osób starszych były do 2016 r. niższe niż w młodszych kohortach. Wskaźnik zagrożenia ubóstwem relatywnym (AROP) dla osób w wieku 65 lat i więcej wzrósł z 11,7% w 2008 r. do 17,4% w 2019 r., a w ujęciu bezwzględnym liczba osób starszych w tym wieku zagrożonych ubóstwem relatywnym wzrosła z 595 tys. w 2008 r., poprzez 657 tys. w 2014 r. do 1 141 tys. w 2019 r.¹² Wzrost wskaźników zagrożenia ubóstwem relatywnym wśród osób starszych widoczny jest głównie od 2014 r.

Wzrost wskaźników w tej grupie przede wszystkim wiąże się z tym, że dochody osób starszych nie rosną tak szybko jak dochody osób w wieku przedprodukcyjnym i produkcyjnym. Potwierdza to analiza wskaźnika AROP zakotwiczonego w czasie¹³.

¹² Analizując wskaźniki zagrożenia ubóstwem relatywnym osób starszych, trzeba pamiętać również o tym, że liczba osób starszych rośnie z roku na rok. W 2008 r. populacja osób w wieku 65 lat i więcej, zgodnie z danymi EU-SILC, stanowiła 13,5% populacji Polski, a w 2019 r. było to już 17,8%.

¹³ Zakotwiczenie w czasie oznacza, że granica ubóstwa nie zmienia się z roku na rok. W standardowym wskaźniku AROP granica ubóstwa jest liczona dla każdego roku osobno i zmienia się w istotny sposób. Wskaźnik dostępny jest tylko dla osób w wieku 65 lat i więcej, dlatego analiza dotyczy tej grupy wieku.

Rysunek 14. Wskaźnik zagrożenia ubóstwem relatywnym (AROP, lewy panel, w %) oraz wskaźnik zagrożenia ubóstwem relatywnym zakotwiczony w 2008 r. (prawy panel, w %) według wieku w Polsce w latach 2008–2019

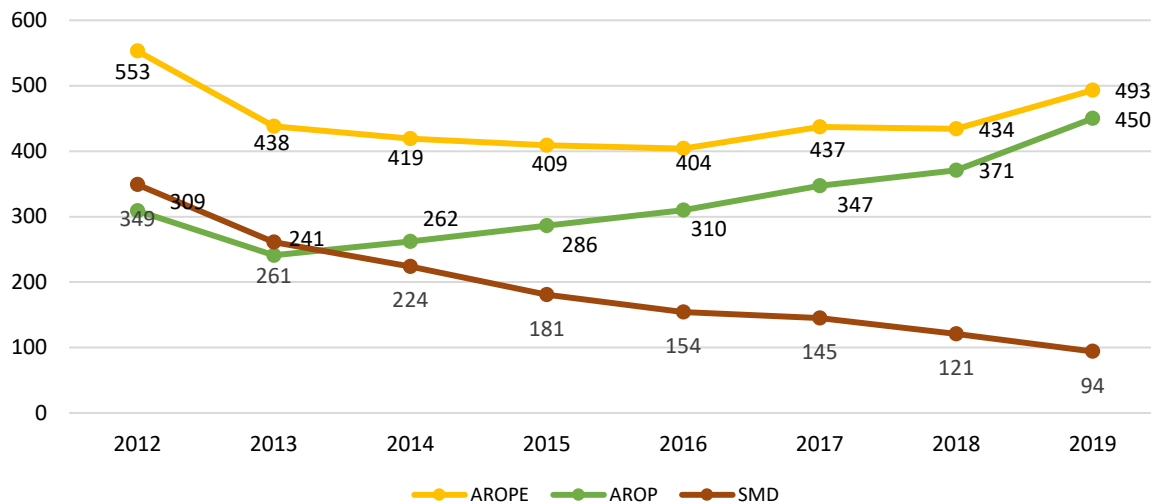

Źródło: Opracowanie własne DAE MRiPS na podstawie danych EU-SILC opublikowanych przez EUROSTAT

Zakotwiczony AROP dla populacji w wieku 65 lat i więcej zmalał między 2008 a 2019 r. z 11,7% do 3,1%. Oznacza to, że sytuacja osób starszych, średnio rzecz biorąc, poprawiała się w analizowanym okresie, ale nie tak szybko jak innych grup wieku¹⁴. Nie jest to zaskakujące. Efekt dobrej koniunktury na rynku pracy, czy to uwidaczniający się w niższym bezrobociu czy rosnących płacach, przynosi korzyści przede wszystkim osobom w wieku produkcyjnym. Osoby w wieku produkcyjnym, a także dzieci są ponadto w ostatnich latach mocno wspierane przez rozbudowany o świadczenie wychowawcze system transferów społecznych. Dynamika zmian w dochodach ludności była na tyle duża, że doprowadziła ona niemal do podwojenia się granicy ubóstwa – między 2008 a 2019 r. wzrost granicy dla gospodarstwa jednoosobowego z 786 zł do 1 518 zł.

¹⁴ Warto dodać, że przed 2017 r. wskaźnik AROP dla osób w wieku 65 lat i więcej był wyraźnie niższy niż wskaźniki obserwowane w młodszych grupach wieku.

Rysunek 15. Ubóstwo relatywne (AROP), pogłębiona deprywacja materialna (SMD) i zagrożenie ubóstwem lub wykluczeniem społecznym (AROPE) osób w wieku 75 lat i więcej (w tysiącach)

Źródło: opracowanie własne, dane Eurostat

Liczba osób w wieku 75 i więcej lat zagrożonych ubóstwem relatywnym w 2019 r. wynosiła 450 tys. Było to około 17,0% tej grupy wiekowej.

Istotnym elementem wpływającym na wykluczenie społeczne osób starszych jest zwiększona niesamodzielność osób w wyższych grupach wiekowych i związane z tym zwiększone zapotrzebowanie na usługi opiekuńcze. Ponad 40% osób starszych ma w jakimś stopniu ograniczoną możliwość wykonywania czynności.

Przy prognozowanym stałym i znaczącym wzroście udziału osób starszych w społeczeństwie kwestia ta jest kluczowa w obecnej i planowanej polityce społecznej. Problematyka jest szeroko zdiagnozowana w dokumencie „Polityka społeczna wobec osób starszych 2030. Bezpieczeństwo – Uczestnictwo – Solidarność”.

Uwarunkowania zdrowotne

Ryzyko ubóstwa powszechnie uznaje się za wskaźnik obrazujący nie tylko ubóstwo materialne, ale również istotny czynnik wykluczenia społecznego, rozumianego także jako ograniczony dostęp do różnego rodzaju usług, w tym także do świadczeń zdrowotnych¹⁵. Ubóstwo i wykluczenie społeczne pozostaje w ścisłej podwójnej korelacji ze stanem zdrowia. Z jednej strony status społeczny i ekonomiczny jednostki ma ogromny wpływ na stan zdrowia i długość życia jednostki, a z drugiej strony zła kondycja zdrowotna wpływa na zmniejszenie zdolności do pracy, a tym samym na zwiększenie ryzyka ubóstwa i wykluczenia społecznego. Choroba i niepełnosprawność stanowiła w Polsce w IV kwartale 2019 r. drugą w kolejności przyczynę pozostawania biernym zawodowo (po obowiązkach rodzinnych związanych z prowadzeniem domu, wskazywanych w IV kwart. 2019 r. przez osoby bierne zawodowo jako główna przyczyna bierności) – na koniec IV kwartału 2019 r. z tego właśnie powodu pozostawało biernych

¹⁵ Społeczne nierówności w zdrowiu w Polsce – Raport WHO 2012 r.

zawodowo 1,527 mln osób w wieku produkcyjnym (ok. 25,2% wszystkich osób biernych zawodowo)¹⁶. KE w Komunikacie pn. „Europejska platforma współpracy w zakresie walki z ubóstwem i wykluczeniem społecznym” (KOM(2010)758)¹⁷ podkreśliła, że „istotnym środkiem przeciwdziałania ubóstwu jest zapobieganie chorobom i zapewnianie dostępu do skutecznej i taniej opieki zdrowotnej i społecznej”.

Osobną kwestią społeczną jest niepełnosprawność. Pod koniec 2019 r. struktura osób z niepełnosprawnościami (osoby z orzeczeniami o stopniu niepełnosprawności) według wyników Europejskiego Ankietowego Badania Zdrowia przedstawiała się następująco: częściej niż co trzecia osoba z niepełnosprawnością posiadała orzeczenie o umiarkowanym stopniu niepełnosprawności, a kolejne po około 30% osób posiadało orzeczenie o znacznym i lekkim stopniu niepełnosprawności. Dzieci do lat 16 natomiast stanowiły 8,4% ogółu populacji osób z niepełnosprawnościami. Najczęstszą przyczynę niepełnosprawności stanowią schorzenia narządów ruchu, układu krążenia oraz schorzenia neurologiczne. Relatywnie niższy udział procentowy osób z uszkodzeniami narządu wzroku i słuchu, z chorobą psychiczną i upośledzeniem umysłowym w zbiorowości osób z niepełnosprawnościami dotyczy jednak tysięcy osób o obniżonej sprawności w codziennym funkcjonowaniu, a zatem i wymagających szczególnego podejścia w dostępie do usług zdrowotnych i społecznych, w edukacji, na rynku pracy i w życiu codziennym¹⁸.

Na potrzeby prowadzenia analiz i badań populacji osób niepełnosprawnych stosuje się dwie definicje niepełnosprawności – niepełnosprawność prawną oraz biologiczną. Osoby niepełnosprawne w rozumieniu ustawy z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (Dz. U. z 2021 r. poz. 573)¹⁹ [czyli osoby niepełnosprawne prawnie] to osoby, których niepełnosprawność została potwierdzona orzeczeniem o zakwalifikowaniu przez organy orzekające do jednego z trzech stopni niepełnosprawności (znacznym, umiarkowanym, lekki) lub orzeczeniem o całkowitej lub częściowej niezdolności do pracy na podstawie odrębnych przepisów, lub orzeczeniem o niepełnosprawności, wydanym przed ukończeniem 16. roku życia. Natomiast osoby niepełnosprawne biologicznie definiuje się najczęściej jako osoby z ograniczoną zdolnością do wykonywania czynności, jakie ludzie w danym wieku zwykle wykonują, trwającą co najmniej 6 ostatnich miesięcy, co jest spowodowane ograniczeniami sprawności. Osoby te nie muszą posiadać orzeczenia potwierdzającego fakt niepełnosprawności. Liczba osób niepełnosprawnych prawnie uwarunkowana jest z pewnością procesem orzekania o niepełnosprawności, a liczba osób niepełnosprawnych biologicznie procesami demograficznymi (starzenie się społeczeństwa, dłuższa liczba przeżywanych lat ze względu na poprawę możliwości leczenia). Zgodnie z wynikami ostatniego Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań (NSPLiM), przeprowadzonego przez Główny Urząd Statystyczny w 2011 r., liczba osób niepełnosprawnych w Polsce wynosiła 4,7 mln osób. Osoby te stanowiły około 12,2% społeczeństwa. Dane te odnoszą się do populacji osób niepełnosprawnych niezależnie od posiadania orzeczenia potwierdzającego fakt niepełnosprawności. Należy przy tym mieć na względzie, że dane z NSPLiM 2011

¹⁶ Informacja o rynku pracy w czwartym kwartale 2019 r. (dane wstępne), GUS, Aktywność ekonomiczna ludności Polski, IV kwartał 2019 r., GUS, Warszawa 2020.

¹⁷ Komunikat komisji pn. „Europejska platforma współpracy w zakresie walki z ubóstwem i wykluczeniem społecznym” (KOM(2010) 758) <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0758:FIN:PL:PDF>

¹⁸ Według Biura Pełnomocnika Rządu ds. Osób Niepełnosprawnych.

¹⁹ W ustawie o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych niepełnosprawność zdefiniowana jest jako trwała lub okresowa niezdolność do wypełniania ról społecznych z powodu stałego lub długotrwałego naruszenia sprawności organizmu, w szczególności powodująca niezdolność do pracy (art. 2 pkt 10).

najprawdopodobniej nie oddają w pełni skali zjawiska. Świadczy o tym pośrednio porównanie z wynikami z NSPLiM 2002, ale także z wynikami pochodzącymi z innych źródeł danych. W trakcie NSPLiM 2002 zidentyfikowano więcej osób z niepełnosprawnością, co może dziwić, zważywszy na fakt, że w 2011 r. liczba osób starszych, wśród których częściej występuje niepełnosprawność, była wyższa niż w 2002 r. Mniejsza liczba osób niepełnosprawnych, wskazana w NSPLiM 2011, dotyczy głównie osób niepełnosprawnych prawnie (3,1 mln wobec 4,4 mln osób)²⁰.

Tabela 5. Liczba osób niepełnosprawnych według danych ze spisów powszechnych w tys.

	NSPLiM 2002	NSPLiM 2011
osoby niepełnosprawne	5 456,7	4 697,0
prawnie	4 450,1	3 131,5
prawnie i biologicznie	2 825,5	2 652,0
tylko prawnie	1 624,6	479,5
tylko biologicznie	1 006,6	1 565,6

Źródło: Opracowanie BON na podstawie danych GUS.

Niepełnosprawność badana jest w oparciu o 2 kryteria: 1) prawne (formalne) – niepełnosprawność prawna, czyli taka, która jest potwierdzona orzeczeniem o niepełnosprawności (osoby do 16 roku życia) bądź stopniu niepełnosprawności (osoby powyżej 16 roku życia); 2) subiektywne (samoocena) – to, czy dana osoba czuje się osobą niepełnosprawną – niepełnosprawność biologiczna. Zatem osoby niepełnosprawne prawnie to osoby, które mają orzeczoną niepełnosprawność, natomiast osoby niepełnosprawne tylko prawnie to takie, które mają orzeczoną niepełnosprawność, ale z punktu widzenia samooceny nie czują się niepełnosprawne.

Odnosząc się danych dotyczących liczby osób niepełnosprawnych w skali kraju, należy zaznaczyć również, że według danych pochodzących z Elektronicznego Krajowego Systemu Monitoringu Orzekania o Niepełnosprawności (EKSMOoN) liczba osób zaliczonych do stopnia niepełnosprawności prawomocnym orzeczeniem (o stopniu niepełnosprawności lub o wskazaniach do ulg i uprawnień) lub wyrokiem sądu dla kraju wynosi ponad 4 mln osób.

Tabela 7. Osoby zaliczone do stopnia niepełnosprawności prawomocnym orzeczeniem o stopniu niepełnosprawności (lub o wskazaniach do ulg i uprawnień) lub wyrokiem sądu z uwzględnieniem stopnia niepełnosprawności – stan na IV kw. 2019 r.

Przyczyna niepełnosprawności	według stopnia niepełnosprawności			
	w osobach			
	Razem**	znaczny	umiarkowany	lekki
upośledzenia umysłowe	80 413	40 448	34 384	5 581
choroby psychiczne	317 366	95 642	173 178	48 546
zaburzenia głosu, mowy i choroby słuchu	232 381	29 688	104 555	98 138
choroby narządu wzroku	146 027	54 239	58 422	33 366

²⁰ Pomiędzy dwoma spisami obserwujemy wyraźny spadek osób niepełnosprawnych tylko prawnie, a wzrost niepełnosprawnych tylko biologicznie. Spadek osób niepełnosprawnych tylko prawnie jest jednak w badanym okresie znacznie wyższy (ok. 1,1 mln osób) niż wzrost liczby niepełnosprawnych tylko biologicznie (559 tys.).

upośledzenia narządu ruchu	1 268 435	306 993	655 562	305 880
epilepsja	57 484	12 480	31 246	13 758
choroby układu oddechowego i krążenia	788 811	252 041	397 886	138 884
choroby układu pokarmowego	101 561	38 554	46 781	16 226
choroby układu moczowo-płciowego	137 317	59 624	63 177	14 516
choroby neurologiczne	560 236	255 943	232 868	71 425
inne*	350 180	108 937	176 700	64 543
całościowe zaburzenia rozwojowe	12 392	6 286	4 793	1 313

Źródło: Opracowanie BON na podstawie danych z EKSMOoN

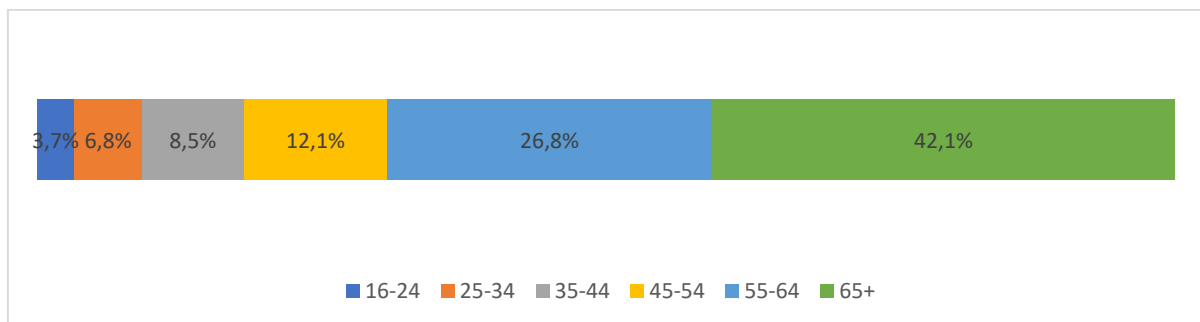
*w tym schorzenia: endokrynologiczne, metaboliczne zaburzenia enzymatyczne, choroby zakaźne i odzwierzęce, zeszpecenia, choroby układu krwiotwórczego

** suma stopni niepełnosprawności

Populacja osób z niepełnosprawnościami jest zróżnicowana – m.in. ze względu na wiek czy rodzaj schorzeń ją powodujących. Występująca niepełnosprawność znacząco zwiększa ryzyko zagrożenia ubóstwem i wykluczeniem społecznym. W 2019 r. w gospodarstwach z co najmniej jedną osobą niepełnosprawną stopa ubóstwa skrajnego wyniosła 6,5% osób, podczas gdy w gospodarstwach bez osób z niepełnosprawnościami 3,7% członków tych gospodarstw²¹.

Nieco inne spojrzenie na strukturę osób niepełnosprawnych w Polsce rzuca Badanie Aktywności Ekonomicznej Ludności, które jest kwartalnym badaniem reprezentacyjnym realizowanym przez Główny Urząd Statystyczny i również dostarcza wiedzy o osobach niepełnosprawnych prawnie²². Dane te wskazują, że populacja osób niepełnosprawnych prawnie w wieku 16 lat i więcej w Polsce w 2020 r. liczyła 3 024 tys., co stanowiło 10,0% ogółu populacji osób w tym wieku objętej zakresem BAEL. Mężczyźni stanowili 49,2% populacji osób z potwierdzoną prawnie niepełnosprawnością zaś kobiety 50,8% (1 489 tys. mężczyzn wobec 1 535 tys. kobiet). Liczba osób niepełnosprawnych prawnie w wieku produkcyjnym według tzw. ekonomicznych grup wieku (18–59 dla kobiet i 18–64 dla mężczyzn) wynosiła 1 553 tys., co stanowiło 7,4% ludności Polski w tej grupie.

Tabela 6. Struktura osób niepełnosprawnych w Polsce w 2020 r. według wieku

Źródło: opracowanie BON na podstawie danych BAEL GUS

²¹ Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2019 r., Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2020.

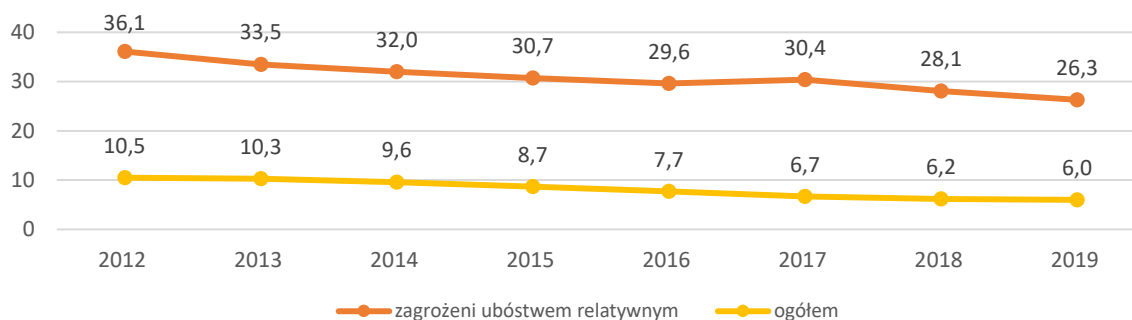
²² Możliwe są różnice pomiędzy danymi prezentowanymi przez EKSMOoN i BAEL GUS, wynikające przede wszystkim z reprezentacyjnego charakteru BAEL i związanego z tym obciążenia szacunku błędem losowym próby oraz z wyłączenia z badania osób bezdomnych oraz przebywających 1 rok i dłużej w obiektach zbiorowego zakwaterowania oraz za granicą.

Wśród osób niepełnosprawnych w wieku 16 lat i więcej 28,5% (863 tys. osób) posiadało orzeczenie o znacznym stopniu niepełnosprawności, 46,9% (1418 tys. osób) posiadało orzeczenie o umiarkowanym stopniu niepełnosprawności, natomiast 24,6% (743 tys. osób) posiadało orzeczenie o lekkim stopniu niepełnosprawności.

Ubóstwo i wykluczenie mieszkaniowe

Koniecznym warunkiem prowadzenia gospodarstwa domowego i życia rodzinnego jest bezpieczne mieszkanie, spełniające podstawowe standardy budowlane, związane z wyposażeniem, brakiem wilgoci, odpowiednim ogrzewaniem itp. Wydatki związane z mieszkaniem obejmują nie tylko zapłatę wynajmującemu (czynsz) i ewentualnie spłaty kredytu hipotecznego, ale również konieczne do współczesnego życia media (np. prąd, ciepła i zimna woda) i inne wydatki ściśle wiążące się z mieszkaniem i zapewnieniem mu odpowiedniego standardu (np. remonty, dobra trwałego użytku). Warunkujące rozwój rodziny bezpieczne mieszkanie i jego utrzymanie jest więc drogie, w szczególności dla tych gospodarstw domowych, których dochody są z różnych powodów niskie.

Rysunek 16. *Odsetek osób żyjących w gospodarstwach domowych nadmiernie obciążonych kosztami mieszkania ogółem i wśród zagrożonych ubóstwem (koszty mieszkania przekraczają ponad 40% dochodów do dyspozycji, w %)*

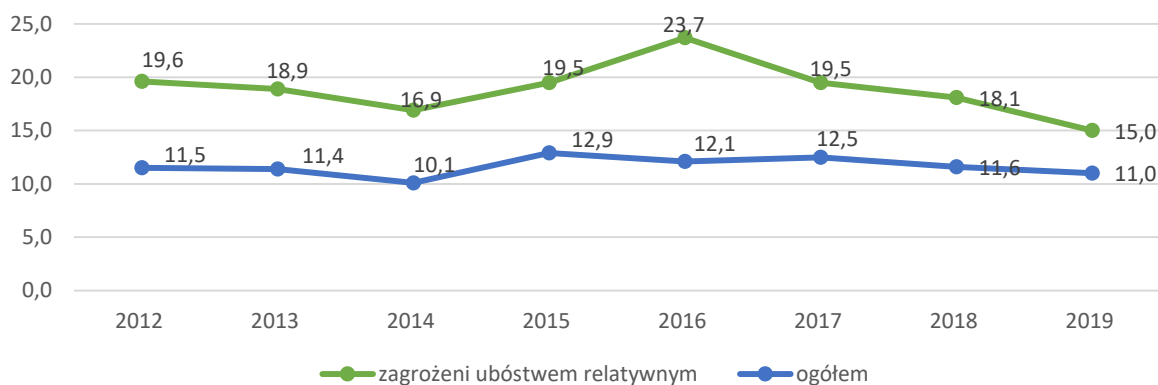

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu

Problemy w tym zakresie dobrze podsumowuje pojęcie wykluczenia mieszkaniowego. Jest to zjawisko obejmujące sytuację zarówno niestabilnego i niezabezpieczonego mieszkania, jak i sytuację nieadekwatnego zamieszkiwania. Wykluczenie w tej sytuacji obejmuje nie tylko fizyczne problemy z mieszkaniem (dachem nad głową), ale także problemy z nawiązywaniem relacji społecznych czy uregulowaniami administracyjnymi i prawnymi. Sytuacja wykluczenia mieszkaniowego jest jednocześnie bezpośrednim zagrożeniem doświadczaniem bezdomności. Według Europejskiej Typologii Bezdomności i Wykluczenia Mieszkaniowego (ETHOS)²³, przyjętej i promowanej przez KE, wykluczenie mieszkaniowe obejmuje wiele różnorodnych grup obywateli, m.in. ludzi zagrożonych eksmisją, doświadczających przemocy, zamieszkujących substandardowe lub przeludnione mieszkania.

²³ FEANTSA <http://www.feantsa.org/spip.php?article120&lang=en> 27.05.2013

Rysunek 17. Odsetek dzieci (w wieku 0–17) żyjących w mieszkaniach bardzo niskiej jakości ogółem i zagrożonych ubóstwem (np. przeciekający dach, wilgoć, przegniłe framugi okien lub podłoga, w %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostat

Zadłużenia stanowią najważniejszy czynnik realizacji postępowań eksmisyjnych i utraty mieszkań, natomiast sama kwestia zadłużeń przez osoby bezdomne wskazywana jest jako jedna z głównych przyczyn bezdomności. Brak systemowych uregulowań związanych z redukowaniem i spłacaniem długów w Polsce, z jednej strony, stanowi wielkie utrudnienie dla ludzi posiadających problemy finansowe, z drugiej – to wielki problem ludzi bezdomnych pragnących podjąć aktywność zawodową. Analiza danych związanych z zadłużeniami pokazuje, że liczba lokali zadłużonych zaczęła spadać. Wciąż jednak niemal 38% mieszkań komunalnych jest zadłużonych, a 21% zalega z opłatami powyżej 3 miesięcy.

Bezdomność

Bezdomność jest jedną z najskrajniejszych form wykluczenia społecznego. Koreluje ze skrajnym ubóstwem, bezrobociem, niską intensywnością pracy, zatrudnieniem w szarej strefie, utratą zdrowia i zagrożeniem życia, problemami zdrowia psychicznego, niemożliwością funkcjonowania w rodzinie i społeczeństwie. Na przestrzeni ostatnich lat obserwujemy systematyczny spadek liczby osób w kryzysie bezdomności. Podczas ostatniego *Ogólnopolskiego badania liczby osób bezdomnych*, które odbyło się z 13 na 14 lutego 2019 r., zdiagnozowano 30 330 osób bezdomnych, z czego 83,6% stanowili mężczyźni (25 369 osób), natomiast 16,4% kobiety (4 961 osób). W porównaniu z rokiem 2017 liczba osób bezdomnych zmniejszyła się o ponad 9%, gdyż w ostatniej edycji badania zdiagnozowano o 3 078 osób mniej. Spadek zaobserwowano zarówno we wszystkich grupach – zarówno wśród kobiet (o prawie 0,5 tys. osób), mężczyzn (o prawie 2,5 tys. osób), jak i dzieci (209 osób).

Podobnie jak dwa lata wcześniej (2017 r.) wśród przebadanych osób 24 323 (80,2%) przebywało w różnego typu placówkach, głównie w schroniskach dla osób bezdomnych – 11 917 osób (niemalże 50%) oraz w noclegowniach – 2 987 (ponad 12%). W placówkach tych, podobnie jak w większości pozostałych miejsc udzielających schronienia, przeważającą grupę beneficjentów stanowili mężczyźni. Z kolei 6 007 osób bezdomnych (19,8%) zdiagnozowano poza instytucjami – w przestrzeni publicznej i miejscach niemieszkalnych.

Na podstawie danych uzyskanych podczas badania można stwierdzić, iż większość osób bezdomnych ma wykształcenie zawodowe (12 293 osób) oraz podstawowe (8 448 osób).

Podobnie jak w 2017 r. najczęściej deklarowanym źródłem dochodu przez osoby objęte badaniem był zasiłek z pomocy społecznej (niespełna 38%). W drugiej kolejności wskazywano jednak emeryturę/rentę (15,8%), a nie jak poprzednio zbieractwo, które obecnie jest trzecim najczęściej deklarowanym źródłem utrzymania osób bezdomnych – 11,6%. Wciąż dość liczną grupę stanowią osoby, które utrzymują, iż w ogóle nie posiadają dochodu (17,8%).

W porównaniu do poprzednich edycji *Ogólnopolskiego badania liczby osób bezdomnych* nieco zmieniły się okoliczności, które osoby bezdomne wskazywały jako główną przyczynę swojej sytuacji życiowej. Podczas ostatniego badania (2019 r.) konflikt rodzinny był najczęściej podawanym źródłem kryzysu bezdomności przez osoby badane – 32,2% (podczas poprzedniego badania, w 2017 r., był drugą w kolejności przyczyną), zaraz po nim wskazywano uzależnienie – niespełna 28% (w 2017 r. na trzecim miejscu). W dalszej kolejności znalazły się: eksmisja, wymeldowanie – 26,3%, które podczas poprzedniej edycji badania, w 2017 r., uznawane były za główną przyczynę bezdomności, a następnie rozpad związku – 18,4%.

Na podstawie informacji uzyskanych podczas ostatniej edycji badania można zauważyć, iż podobnie jak w 2017 r., najwięcej osób bezdomnych zdiagnozowano w przedziale wiekowym 41–60 lat (13 801 osób, w tym 1 770 kobiet i 12 031 mężczyzn). Co istotne, niemalże we wszystkich grupach wiekowych nastąpił spadek liczebności. Wyjątek stanowią osoby bezdomne powyżej 60. roku życia – w tej grupie można zaobserwować nieznaczny wzrost liczby osób, zarówno w gronie kobiet, jak i mężczyzn, z 9 521 osób zdiagnozowanych podczas poprzedniej edycji badania do ponad 10 tys. w ostatniej. Co istotne podczas ostatniego *Ogólnopolskiego badania liczby osób bezdomnych* wyodrębniono grupę młodych osób bezdomnych, tj. w przedziale wiekowym 18–25 lat. W niniejszej grupie wiekowej zdiagnozowano 784 osoby bezdomne, w tym 268 kobiet i 516 mężczyzn.

Z najnowszych danych wynika, iż wydłużają się epizody bezdomności wśród badanych osób. Najliczniejszą grupę stanowią obecnie osoby pozostające w kryzysie bezdomności powyżej 5 do 10 lat – 7 961 osób (26,2%). Kolejna pod względem liczebności grupa to osoby bezdomne najkrócej, tj. do 2 lat – 6 677 osób (22%) – w poprzednim badaniu najliczniejsza. Trzecią grupę niezmiennie stanowią osoby będące w kryzysie bezdomności powyżej 2 do 5 lat.

Zgodnie z danymi opracowanymi w *Sprawozdaniu z realizacji działań na rzecz osób bezdomnych w województwach w roku 2018* wśród ogólnej liczby placówek udzielających schronienia, finansowanych ze środków publicznych łączna liczba noclegowni, schronisk dla osób bezdomnych, schronisk dla osób bezdomnych z usługami opiekuńczymi i ogrzewalni to 412 jednostek, które dysponowały 15 132 miejscami. W tej grupie większość, bo 286 placówek, prowadzonych jest przez podmioty niepubliczne na zlecenie samorządów gminnych i powiatowych, które przewidują w nich miejsca dla 11 632 osób.

Od lat przeważającą pod względem liczebności kategorią placówek są schroniska dla osób bezdomnych – 217 jednostek z liczbą niemalże 10 tys. miejsc. Z kolei najmniej funkcjonuje schronisk dla osób bezdomnych z usługami opiekuńczymi. Są tylko 22 takie placówki, które zapewniają łącznie 670 miejsc. Taki stan rzeczy może wynikać z wprowadzenia do porządku prawnego tego typu placówek zaledwie dwa lata temu, na mocy nowelizacji wprowadzonej ustawą z dnia 8 lutego 2018 r. o zmianie ustawy o pomocy społecznej (Dz. U. poz. 700 oraz z 2020 r. poz. 875).

W odniesieniu do danych zgromadzonych w 2016 r. liczba placówek udzielających schronienia wyłącznie osobom bezdomnym, finansowanych ze środków publicznych, w 2018 r. wzrosła o 49 jednostek. Analogicznie zwiększyła się również liczba miejsc schronienia – w sumie o 812. Istotną rolę w systemie przeciwdziałania bezdomności pełnią placówki, które nie korzystają z finansowego wsparcia swojej działalności ze strony samorządu. Na koniec 2018 r. funkcjonowało 127 jednostek udzielających schronienia osobom bezdomnym o tzw. nieuregulowanym sposobie finansowania, tj. schronisk dla osób bezdomnych, noclegowni oraz ogrzewalni, z możliwością udzielenia schronienia 4 634 osobom.

Z informacji przedstawionych w raporcie pt. *Usługi mieszkaniowe w pomocy osobom bezdomnym*, zrealizowanym w ramach programu MRPiPS *Pokonać bezdomność. Program pomocy osobom bezdomnym* przez Ogólnopolską Federację na rzecz Rozwiązywania Problemu Bezdomności, wynika, iż w Polsce nadal w stosunkowo niewielkim zakresie wsparcie osób w kryzysie bezdomności związane jest z efektywną pomocą mieszkaniową. Niniejsza konkluzja dotyczy zarówno dostępu do mieszkań komunalnych oraz z rynku prywatnego, jak również usług mieszkaniowych dedykowanych osobom bezdomnym.

Wśród barier w dostępie osób bezdomnych do programów mieszkaniowych lwia część respondentów (87,2%) wymieniła brak mieszkań. Inne ważne powody to wg respondentów zbyt niskie dochody oraz cała gama różnych problemów po stronie osób bezdomnych, pokazująca niską gotowość mentalną systemu pomocy do świadczenia osobom bezdomnym pomocy w mieszkaniach. Brak mieszkań jest w opinii respondentów również głównym (89,5%) utrudnieniem w tworzeniu nowych programów mieszkaniowych lub rozwijaniu istniejących. Inne problemy to brak wiedzy i kadry (szczególnie specjalistycznej) oraz, ponownie, problemy po stronie osób bezdomnych, które należy rozumieć jako obawy realizatorów i potencjalnych realizatorów programów mieszkaniowych przed m.in. dewastacjami, uzależnieniami czy niskim poziomem motywacji do zmiany własnego życia²⁴.

Inne grupy zagrożone wykluczeniem

Należy również pamiętać, że istnieją zidentyfikowane grupy osób szczególnie narażone na ubóstwo i wykluczenie, poza analizowanymi według typów gospodarstw domowych, wieku czy sytuacji na rynku pracy. Jedną z tych grup są osoby opuszczające jednostki penitencjarne i mające trudności w adaptacji do życia w społeczności lokalnej. Wyrazem szczególnego ryzyka społecznego tej sytuacji jest uwzględnienie jej jako przesłanki udzielania świadczeń pomocy społecznej.

Na dodatkowe trudności materialne i społeczne narażone są gospodarstwa domowe spełniające kryteria tzw. ubóstwa energetycznego, związanego przede wszystkim z ponoszonymi wysokimi kosztami energii elektrycznej i ogrzewania przy relatywnie niskich dochodach. Osoby i rodziny żyjące w takich gospodarstwach mogą otrzymywać wsparcie na zasadach ogólnych dla świadczeń zależnych od dochodu w ramach systemu zabezpieczenia społecznego, jednakże temu obszarowi problemowemu dedykowane są instrumenty wsparcia w osobnych systemach poza zabezpieczeniem społecznym (np. dodatek mieszkaniowy, dodatek energetyczny). Problematyka ubóstwa energetycznego w ujęciu strategicznym jest przedmiotem działań strategicznych zawartych w dokumencie *Polityka energetyczna Polski do 2040 r.*

²⁴ *Usługi mieszkaniowe w pomocy osobom bezdomnym. Raport z badania ankietowego [N=297] oraz wywiadów indywidualnych*, Paweł Korliński, Piotr Olech, Jakub Wilczek, Zabrze 2020.

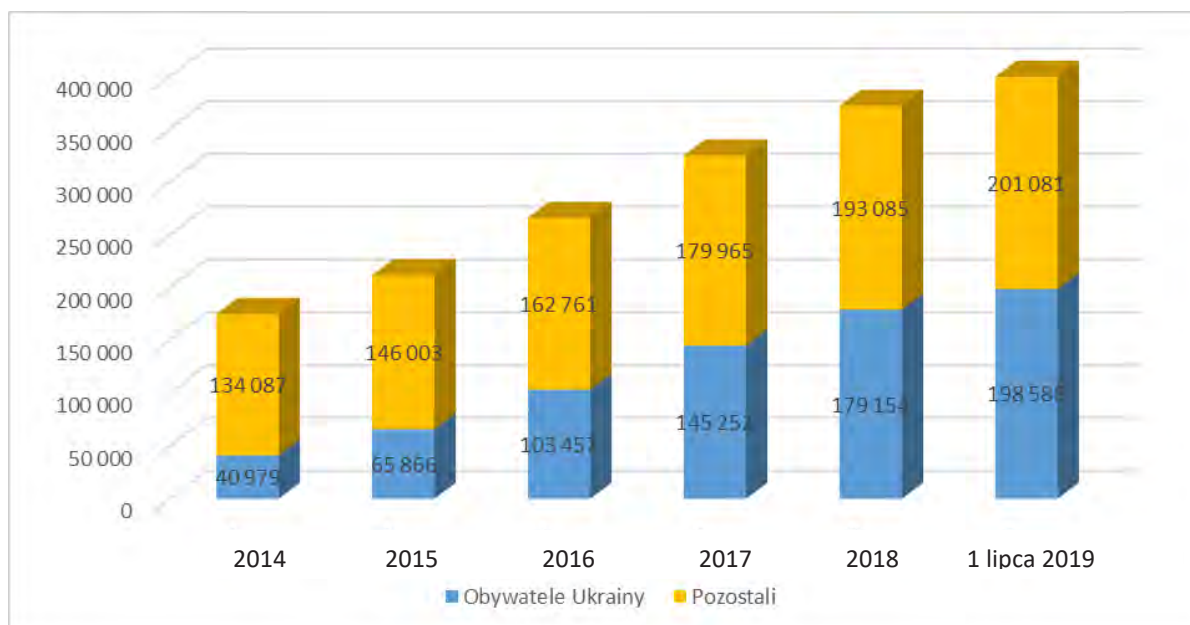
Należy się również liczyć z tym, że pandemia COVID-19 przyniesie negatywne skutki społeczne i gospodarcze mimo wprowadzanych przez rząd działań łagodzących. Nie zostały jeszcze opublikowane żadne twarde dane, które pokazywałyby już jakieś skutki społeczne kryzysu wywołanego przez COVID-19. Pierwsze będą opublikowane w czerwcu br. (ubóstwo skrajne, wcześniej informacja o sytuacji gospodarstw domowych na podstawie badania budżetów gospodarstw domowych).

Cudzoziemcy

Zwiększająca się liczba cudzoziemców w Polsce jest faktem, widocznym w każdym obszarze życia społecznego. Choć zjawisko to jest niepodważalne, trudno jest określić dokładną liczbę cudzoziemców w Polsce. Wynika to przede wszystkim z braku jednolitych procedur zbierania danych. Poczynając od 2014 r. każdego roku wydawanych jest więcej dokumentów pobytowych niż w roku poprzedzającym.

Poniższy wykres obrazuje, jak kształtowała się sytuacja w latach 2014–2019 (dane wg stanu na dzień 1 lipca 2019 r.), ze wskazaniem liczebności największej grupy migranckiej w Polsce, jaką stanowią obywatele Ukrainy. Zestawienie to uwzględnia wszystkich cudzoziemców posiadających prawo pobytu w Polsce na podstawie jednego z następujących tytułów: pobyt stały, pobyt czasowy, pobyt rezydenta długoterminowego UE, zarejestrowanie pobytu obywatel UE, pobyt stały obywatela UE, pobyt ze względów humanitarnych, pobyt tolerowany, ochrona uzupełniająca, status uchodźcy, prawo pobytu członka rodziny obywatela UE, prawo stałego pobytu członka rodziny obywatela UE. Nie są w nim uwzględnione osoby przebywające w Polsce tymczasowo, np. na podstawie wiz oraz przyjeżdżające na podstawie ruchu bezwizowego.

Rysunek 18. Liczba cudzoziemców posiadających aktualny dokument pobytowy w latach 2014–2019 (wg stanu na 01.07.2019)

Źródło: opracowanie na podstawie danych UdSC²⁵

²⁵ Urząd ds. Cudzoziemców, *Raport na temat obywateli Ukrainy (wg stanu na dzień 1 lipca 2019)*, <https://udsc.gov.pl/statystyki/raporty-specjalne/biezaca-sytuacja-dotyczaca-ukrainy/>.

Zgodnie z danymi Urzędu do Spraw Cudzoziemców (UdSC) aktualnie (tj. na koniec 2019 r.) na terenie Polski zamieszkuje 425 529 cudzoziemców (na podstawie wyżej wymienionych tytułów pobytowych).

Najliczniejsza grupa cudzoziemców przebywa w Polsce na podstawie pobytu czasowego (ponad 57%). Pobyt stały posiada ponad 18% wszystkich migrantów, zaś zarejestrowanie pobytu obywatela Unii Europejskiej – ponad 17%. W poniższej tabeli zawarte są wszystkie rodzaje dokumentów pobytowych wraz ze wskazaniem aktualnej (tj. na koniec 2019 r.) liczby cudzoziemców posiadających poszczególne ich typy (nie są w niej uwzględnione dokumenty tymczasowych, np. wizy).

Tabela 8. Liczba cudzoziemców posiadających ważne dokumenty uprawniające do pobytu w Polsce według typu dokumentu (stan koniec 2019 r.)

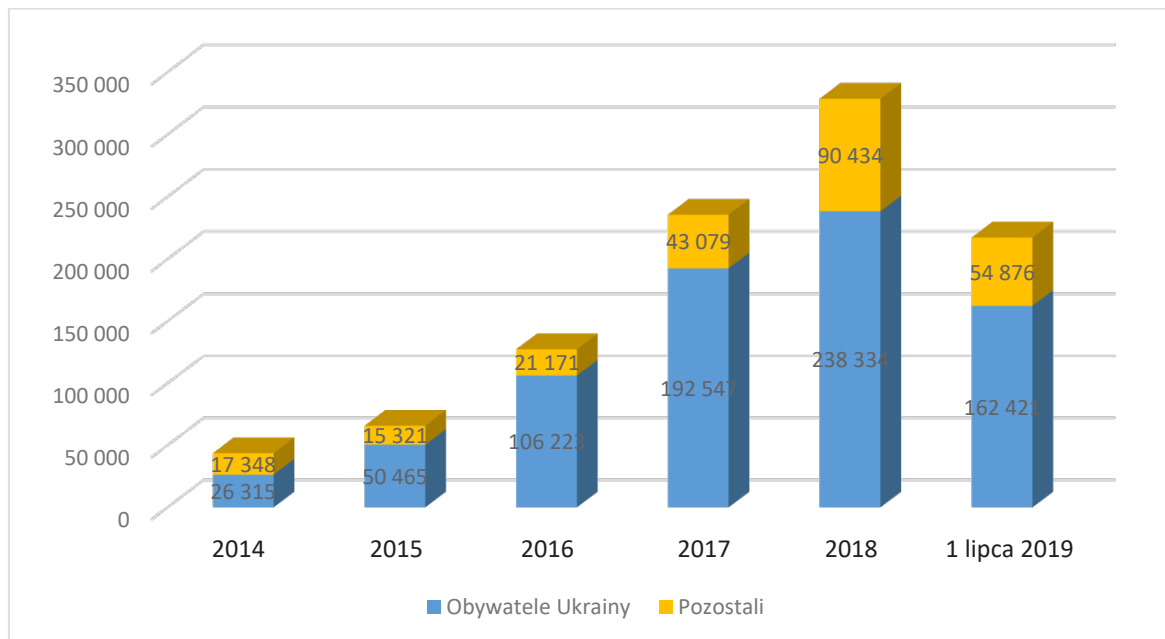
Typ dokumentu	Liczba osób
Pobyt czasowy	244 779
Pobyt stały	77 899
Zarejestrowanie pobytu obywatela UE	73 966
Pobyt rezydenta długoterminowego UE	14 078
Pobyt stały obywatela Unii Europejskiej	8 428
Pobyt ze względów humanitarnych	1 947
Ochrona uzupełniająca	1 752
Status uchodźcy	1 281
Pobyt członka rodziny obywatela UE	1 037
Pobyt tolerowany	273
Pobyt stały członka rodziny obywatela UE	89
Razem	425 529

Źródło: opracowanie na podstawie danych UdSC²⁶

Ważne dokumenty pobytowe uprawniające do przebywania na terenie Polski posiadają aktualnie (na koniec 2019 r.) obywatele 186 krajów. Zdecydowaną większość (ponad 50%) stanowią obywatele Ukrainy. Do liczniej reprezentowanych narodowości, lecz zdecydowanie w mniejszym stopniu niż Ukraińcy, należą Białorusini i Niemcy (ponad 5% każda z tych grup) oraz Rosjanie i Wietnamczycy (prawie 3%).

Powyższe dane liczbowe nie wskazują dokładnej liczby cudzoziemców w Polsce. Cudzoziemcy mogą pracować w Polsce także na podstawie dokumentów uprawniających do wykonywania pracy krótkoterminowej: oświadczenia o zamiarze powierzenia wykonywania pracy cudzoziemcowi oraz zezwoleń na pracę sezonową.

²⁶ Tamże (dostęp: 18.01.2020.).

Rysunek 19. Liczba zezwoleń na pracę wydanych w Polsce w latach 2014–2019

Źródło: opracowanie na podstawie danych MRPiPS²⁷

Tendencja wzrostowa dotyczy także liczby wydanych przez Polskę wiz. W 2018 r. Polska wydała ponad 508 tys. wiz Schengen²⁸. Jednak ogólna liczba wydanych wiz jest dużo wyższa, gdyż oprócz wiz Schengen są przyznawane wize krajowe. Tylko placówki konsularne na Ukrainie wydały w latach 2014–2016 łącznie ponad 3 mln wiz, w tym 1,3 mln wiz pracowniczych. Od 2014 r. liczba ta systematycznie rośnie (w 2014 r. było to 223 tys. wiz, w 2016 r. – ponad 652 tys., a w 2017 r. – 845 tys.)²⁹.

To praca jest podstawową, najczęstszą motywacją przyjazdu cudzoziemców do Polski, co jest możliwe dzięki regulacjom prawnym umożliwiającym cudzoziemcom łatwy (w porównaniu z innymi krajami UE) dostęp do rynku pracy dla obywateli wybranych krajów. Wpływ na to mają zmiany zachodzące w polskim społeczeństwie, związane przede wszystkim ze starzeniem się ludności, ujemnym przyrostem naturalnym oraz emigracją Polaków. Sprawiają one, że szacuje się, iż już teraz na polskim rynku pracy brakuje około 140 tys. pracowników³⁰, a w kolejnych latach liczba ta będzie się systematycznie zwiększać. Stanowi to poważny problem z punktu widzenia rozwoju gospodarczego i społecznego państwa. Jednym z rozwiązań tego stanu rzeczy jest imigracja. Szacuje się, że do 2050 r., chcąc utrzymać aktualny poziom zatrudnienia w gospodarce, liczba cudzoziemców pracujących w Polsce powinna wzrosnąć do 8% wszystkich osób zatrudnionych³¹. W związku z tym można założyć, że wzrost liczby migrantów w Polsce będzie się utrzymywał. W polskim systemie prawnym nie ma odrębnych regulacji, które umożliwiałyby

²⁷ Tamże (dostęp: 18.01.2020.).

²⁸ https://ec.europa.eu/search/?QueryText=visa+statistics+by+state&op=&swlang=en&form_build_id=form-V-NRTUXPa8HnW3k7sTvYyah1BeAtErT40-7km4xeLl8&form_id=nexteuropa_europa_search_search_form (dostęp: 21.12.2019).

²⁹ Najwyższa Izba Kontroli, *Zabezpieczenie przed wyłudzeniem wiz pod pretekstem podejmowania pracy przez cudzoziemców na terenie Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 12 marca 2018.

³⁰ Dane z kwietnia 2019 r. <https://businessinsider.com.pl/twoje-pieniadze/praca/polski-rynek-pracy-w-ratajczyk-z-polskiego-forum-hr/0w8bgpl> (dostęp: 02.12.2019).

³¹ A. Dragan, *Polska jako kraj migracji*, Kancelaria Senatu, Biuro Analiz i Dokumentacji, Warszawa 2016, str. 4.

cudzoziemcom dostęp do usług społecznych. Osoby posiadające długotrwałe tytuły pobytowe posiadają takie same prawa i obowiązki co obywatele Polski.

Zupełnie inaczej przedstawia się sytuacja cudzoziemców przebywających w Polsce na podstawie krótkotrwałych tytułów pobytowych. Ich dostęp do usług społecznych jest bowiem mocno ograniczony, a dodatkowo słaba znajomość języka polskiego sprawia, że są oni osobami bardzo silnie narażonymi na wykluczenie społeczne, handel ludźmi, wykorzystywanie i pozostawianie na marginesie społeczeństwa. Należy podkreślić, że część cudzoziemców przebywających na krótkoterminowych tytułach pobytowych przebywa w Polsce od wielu lat. Ww. tytuły pobytowe mogą być wznawiane np. co roku. Występuje to na przykład w dużej mierze u osób pracujących w zawodach pielęgnacyjno-opiekuńczych czy pomocy domowych, dla których zezwolenia na pracę mogą być wydawane na maksymalnie rok i w związku z powyższym co roku może być przedłużana wiza.

W obu grupach cudzoziemców, tj. przebywających w Polsce na długo- i krótkoterminowych tytułach pobytowych, występuje coraz powszechniejsze zjawisko łączenia rodzin. Fakt ten jest szczególnie widoczny w rejestrach szkół (każdego szczebla), gdzie co roku wzrasta liczba dzieci cudzoziemskich na listach obecności. Rodziny, które mają krótkoterminowe tytuły pobytowe, są szczególnie narażone na ubóstwo lub wykluczenie społeczne, zwłaszcza w sytuacji, gdy byt całej rodziny niekiedy opiera się tylko na karcie pobytu jednego z członków rodziny powiązanej z pracą wykonywaną u konkretnego pracodawcy. Utrata pracy może w takim przypadku przynieść nie tylko straty ekonomiczne, ale również wiele problemów ze stratą podstawy do pobytu.

Kadry pomocy społecznej

Kluczową grupą zawodową zaangażowaną w bezpośrednie działania w środowisku służące ograniczaniu ubóstwa i wykluczenia społecznego są pracownicy socjalni.

Zgodnie ze sprawozdaniem resortowym MRPiPS-03 „Sprawozdanie roczne z udzielonych świadczeń pomocy społecznej – pieniężnych, w naturze i usługach” za 2019 r. liczba pracowników socjalnych ogółem zatrudnionych w OPS i PCPR na podstawie umowy o pracę wyniosła 20 558 osób, z tego:

- a) OPS – 19 490 pracowników socjalnych pomocy społecznej ogółem, co stanowi 33,1% wszystkich osób zatrudnionych w OPS,
- b) PCPR – 1 068 pracowników socjalnych ogółem, co stanowi 14,4% wszystkich osób zatrudnionych w PCPR.

W porównaniu do danych za 2017 r. liczba pracowników socjalnych ogółem zatrudnionych w OPS i PCPR spadła o 0,9% (z 20 739 osób w 2017 r. do 20 558 osób w 2019 r.), z tego:

- a) w OPS o 0,6% (z 19 610 osób w 2017 r. do 19 490 osób w 2019 r.),
- b) w PCPR o 5,4% (z 1 129 osób w 2017 r. do 1 068 osób w 2019 r.).

W związku z kluczową rolą pracowników socjalnych w systemie pomocy społecznej istotne jest zarówno przeciwdziałanie trendowi spadkowemu w zatrudnianiu pracowników socjalnych

w OPS i PCPR, jak również podnoszenie kwalifikacji tej grupy zawodowej oraz wspieranie działań na rzecz poprawy ich warunków pracy.

Usługi opieki długoterminowej w systemie pomocy społecznej³²

W Polsce, podobnie jak w większości krajów UE, usługi z zakresu opieki długoterminowej (ang. – LTC Long-term care) świadczone są zarówno w systemie ochrony zdrowia, jak i w ramach zabezpieczenia społecznego. Usługi te powinny być komplementarne i stanowić spójny system z punktu widzenia odbiorcy, tj. osoby wymagającej wsparcia oraz jej rodziny i środowiska lokalnego.

W ramach systemu pomocy społecznej usługi w formie całodobowej opieki mogą być świadczone poprzez domy pomocy społecznej, a także są zapewniane usługi w ośrodkach wsparcia, w tym w ośrodkach wsparcia dla osób z zaburzeniami psychicznymi – środowiskowych domach samopomocy, które to ośrodki również mogą posiadać miejsca całodobowego pobytu. Osobom wymagającym wsparcia usługi mogą być także zapewnione w formie mieszkania chronionego treningowego, mieszkania chronionego wspieranego oraz w rodzinnych domach pomocy. Pomoc w formie tymczasowego schronienia udzielana jest także w noclegowni.

Pomimo odnotowywanego spadku rzeczywistej liczby osób objętych pomocą społeczną, która poczynawszy od 2016 r. wynosi średniorocznie 9,1%, zainteresowanie pomocą w formie świadczeń niepieniężnych z pomocy społecznej, udzielanych w ramach jednostek lub form wsparcia wskazanych powyżej, często utrzymuje się na tym samym poziomie lub jest wyższe.

Tak jest np. w przypadku domów pomocy społecznej – liczba osób korzystających w 2019 r. wyniosła ponad 90 tys. osób, co stanowi wzrost o 0,2% w stosunku do 2018 r. oraz o 1,0% w porównaniu do danych za 2017 r. Należy również zaznaczyć, iż to właśnie z pomocy udzielanej w ramach DPS w 2019 r. skorzystała najwyższa liczba osób – udział tych osób w liczbie osób ogółem korzystających z pomocy udzielanej w ramach jednostek mogących zapewnić całodobową opiekę lub schronienie wyniósł 34,1%. Średnia liczba osób przebywających w domu pomocy społecznej w 2019 r. wyniosła 96,9 osoby na placówkę.

Ze wsparcia udzielanego w ramach środowiskowych domów samopomocy w 2019 r. skorzystało 34,3 tys. osób, co stanowi 14,7% ogółu osób korzystających z pomocy udzielanej w ramach jednostek mogących zapewnić całodobową opiekę, miejsca całodobowego pobytu lub schronienie. Jednocześnie odnotowuje się wzrost liczby osób korzystających z pomocy udzielanej w ramach ŚDS – w 2019 r. liczba osób korzystających wzrosła o 1,8% w stosunku do 2018 r. oraz o 5,4% w porównaniu do liczby osób z 2017 r.

Liczba osób korzystających z pomocy w formie mieszkania chronionego stanowi jedną z najmniej licznych grup, w stosunku do wyżej omówionych – w 2019 r. pomocą w tej formie objęto ok. 3,6 tys. osób (tym samym udział tej grupy osób w liczbie osób ogółem korzystających z pomocy z udzielanej w ramach jednostek mogących zapewnić całodobową opiekę, pobyt lub

³² Według definicji przyjętej w ramach UE (m.in. „Challenges in long-term care in Europe. A study of national policies” European Commission 2018 oraz „Adequate social protection for long-term care needs in an ageing society. Report jointly prepared by Social Protection Committee and the European Commission” 2014), opieka długoterminowa to usługi i pomoc dla osób, które z powodu słabości lub niepełnosprawności fizycznej lub psychicznej przez dłuższy czas wymagają pomocy w czynnościach życia codziennego i/lub wymagają stałej opieki pielęgniarstwa. System LTC jest rozumiany jako połączenie usług społecznych i opiekuńczych oraz świadczeń pieniężnych finansowanych w całości lub częściowo w ramach systemu zabezpieczenia społecznego.

schronienie wyniósł 1,5%). W stosunku do danych za 2018 r. jest to wzrost o 4,9% oraz o 27,7% w porównaniu do liczby osób z 2017 r.

W 2019 r. ze wsparcia udzielanego w ramach rodzinnych domów pomocy społecznej skorzystało jedynie 231 osób. Placówki te stanowiły też najmniej liczny typ jednostek w danej kategorii – w całym kraju funkcjonowały tylko 33 takie podmioty. W stosunku do danych za 2018 r. nastąpił wzrost o 13,8%, jeśli chodzi o liczbę placówek, oraz o 41,7%, jeśli chodzi o liczbę osób korzystających.

Usługami opiekuńczymi, w tym specjalistycznymi usługami opiekuńczymi, świadczonymi w miejscu zamieszkania, było w 2019 r. objętych blisko 135 tys. osób.

Przedstawione dane wskazują, że w pierwszej kolejności niezbędne jest zwiększenie podaży usług świadczonych w środowisku lokalnym, w tym rozwój form mieszkalnictwa wspieranego oraz form małych, rodzinnych. Należy także dążyć do stopniowego zmniejszania średniej liczby mieszkańców przebywających w domu pomocy społecznej oraz do zwiększania udziału form pozainstytucjonalnych w ogóle możliwych form wsparcia zapewniających całodobową opiekę.

Realizacja usług społecznych przez podmioty ekonomii społecznej

Z uwagi na swój oddolny charakter i lokalne zakorzenienie podmioty ekonomii społecznej są, obok samorządów, kluczowym elementem systemu zapewniającego szeroki dostęp do usług społecznych świadczonych w sposób aktywizujący i angażujący społeczność lokalną. Taki stan rzeczy potwierdzają badania GUS³³.

Działalność podmiotów ekonomii społecznej w obszarze usług społecznych pozwala nie tylko uzupełniać samorządową ofertę, ale również wspiera proces diagnozowania realnych potrzeb odbiorców oraz dostosowania do nich prowadzonych działań, a także aktywizować społeczność lokalną w sprawach jej bezpośrednio dotyczących. W rezultacie ostateczni odbiorcy mają dostęp do usług odpowiadających na ich konkretne i indywidualne potrzeby, sprzyjających jednocześnie włączaniu się w życie społeczności lokalnej i świadczonych przez zakorzenione w niej podmioty.

Do katalogu podmiotów ekonomii społecznej zaliczają się przede wszystkim: spółdzielnie socjalne, organizacje pozarządowe oraz podmioty, o których mowa w art. 3 ust. 3 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. z 2020 r. poz. 1057, z późn. zm.), a także spółdzielnie pracy oraz spółdzielnie inwalidów i niewidomych, oraz jednostki reintegracyjne (w tym CIS, KIS, ZAZ, WTZ).

Zgodnie z dostępnymi danymi aż 50,4 tys. podmiotów non-profit, tj. 56,7% spośród wszystkich stowarzyszeń i podobnych organizacji społecznych oraz fundacji i społecznych podmiotów wyznaniowych, prowadziło działalność w obszarze obejmującym sześć wyodrębnionych dziedzin usług społecznych (edukację, ochronę zdrowia, pomoc społeczną, integrację społeczno-zawodową, kulturę oraz sport). Najwięcej jednostek związanych z usługami społecznymi funkcjonowało w obszarze sportu (22,2 tys.), kultury i sztuki (9,6 tys.), edukacji i wychowania (8,1 tys.) oraz pomocy społecznej (5,1 tys.). Działalność w zakresie ochrony zdrowia prowadziło 3 tys. podmiotów, natomiast w obszarze rynku pracy i aktywizacji zawodowej 1,1 tys. Wśród jednostek non-profit objętych badaniem GUS, dla których głównym obszarem działania były

³³ Rola sektora non-profit w dostarczaniu usług społecznych w latach 2014–2016, Warszawa, Kraków 2018.

wyżej wymienione dziedziny usług społecznych, większość świadczyła usługi w formach niezinstytucjonalizowanych (55%).

W dziedzinie pomocy społecznej udział sektora non-profit mierzony liczbą odbiorców był drugim co do wielkości dostawcą usług (28% odbiorców) i był on mniejszy od udziału, jaki miały jednostki sektora publicznego, ale jednocześnie większy niż w przypadku sektora komercyjnego.

Mając na uwadze opisany powyżej potencjał sektora ekonomii społecznej, należy podjąć działania mające na celu większe wykorzystanie tego zasobu, a co za tym idzie konieczne jest wsparcie rozwoju podmiotów ekonomii społecznej, tworzenie przyjaznego otoczenia prawnego i programowego, prowadzącego do zwiększania liczby, zakresu, form i dostępności usług społecznych, zwłaszcza świadczonych w środowisku lokalnym.

Istotnym wyzwaniem jest stworzenie warunków pozwalających na jeszcze silniejsze włączenie podmiotów ekonomii społecznej w rynek usług społecznych. Pozwoli to na zaspokajanie potrzeb wspólnot lokalnych i ich mieszkańców przy jednoczesnym wzmacnianiu PES realizujących funkcje reintegracyjne wobec osób zagrożonych wykluczeniem społecznym oraz przyczyniających się do tworzenia nowych miejsc pracy w społeczności lokalnej, a tym samym ograniczenia ubóstwa oraz wykluczenia społecznego.

Rozdział II

CELE PROGRAMU I KONTEKST STRATEGICZNY

Celem głównym Programu jest redukcja ubóstwa i wykluczenia społecznego oraz poprawa dostępu do usług świadczonych w odpowiedzi na wyzwania demograficzne. Cel ten jest tożsamy z celem nr 4 wskazanym w Strategii Rozwoju Kapitału Ludzkiego, gdyż KPPUiWS jako polityka publiczna stanowi rozwinięcie i uzupełnienie Strategii w tym konkretnym obszarze.

Jednocześnie KPPUiWS jest dokumentem wdrożeniowym bezpośrednio odnoszącym się do realizacji Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju w zakresie Celu II: Rozwój społecznie wrażliwy i terytorialnie zrównoważony.

Dla zrealizowania celu głównego KPPUiWS wskazano trzy cele szczegółowe:

- zmniejszenie zagrożenia ubóstwem i wykluczeniem wśród dzieci i młodzieży,
- zwiększenie dostępu do usług społecznych świadczonych w środowisku lokalnym,
- zwiększenie integracji społecznej grup najbardziej zagrożonych wykluczeniem, w tym osób bezdomnych i migrantów.

Program ma również na celu urzeczywistnienie idei deinstytucjonalizacji w obszarze usług społecznych, poprzez wskazanie konkretnych działań i kierunków rozwoju.

Dokumenty strategiczne stanowiące o kształcie polityki walki z ubóstwem

„Krajowy Program Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu 2020. Nowy wymiar aktywnej integracji” został przyjęty w 2014 r. jako dokument operacyjno-wdrożeniowy, opracowany w celu realizacji średniookresowej strategii rozwoju kraju – „Strategii Rozwoju Kraju 2020” oraz innych, wynikających z niej strategii rozwoju. Jako cel główny programu wskazano trwałe zmniejszenie liczby osób zagrożonych ubóstwem i wykluczeniem społecznym o 1,5 mln oraz wzrost spójności społecznej. Zobowiązanie to odnosiło się bezpośrednio do celu przyjętego przez Polskę w ramach realizacji celów Strategii Europa 2020. Opracowanie KPPUiWS 2014–2020 wynikało bezpośrednio z tzw. warunkowości ex-ante, dla wdrożenia funduszy UE w perspektywie 2014–2020.

W założeniu realizacja Programu polegać ma na podejmowaniu działań w celu ograniczenia ubóstwa i wykluczenia społecznego, zmierzających do zwiększenia aktywności społecznej oraz zwiększenia gotowości do podejmowania pracy, a tym samym poprawy poziomu zatrudnienia. Określono, że walka z ubóstwem i wykluczeniem musi opierać się na wzroście gospodarczym i zatrudnieniu oraz na nowoczesnej i skutecznej ochronie socjalnej.

Aktualnie ramy strategiczne rozwoju kraju wyznacza „Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)” przyjęta przez Radę Ministrów dnia 14 lutego 2017 r. i stanowiąca aktualizację średniookresowej strategii rozwoju kraju, tj. „Strategii Rozwoju Kraju 2020”. Dla obszaru przeciwdziałania ubóstwu i wykluczeniu społecznemu ma również szczególne znaczenie zaktualizowana „Strategia Rozwoju Kapitału Ludzkiego”.

W SOR w bardzo mocny sposób podkreślono wymiar społeczny procesu rozwoju kraju, poprzez wskazanie spójności społecznej jako jednego z dwóch głównych obszarów koncentracji działań

Strategii (obok rozwoju zrównoważonego terytorialnie) w ramach realizacji Celu II: Rozwój społecznie wrażliwy i terytorialnie zrównoważony. Także w celach SOR wyraźnie zaakcentowano zobowiązanie w zakresie ograniczania ubóstwa i wykluczenia społecznego, gdyż jako oczekiwany efekt realizacji Strategii wskazano wzrost zamożności Polaków oraz zmniejszenie liczby osób zagrożonych ubóstwem i wykluczeniem społecznym.

Kierunek działań potwierdzony w SOR stanowił impuls do jeszcze szerszego niż dotychczas uwzględniania problematyki walki z ubóstwem i wykluczeniem społecznym w projektowanych i wdrażanych ramach strategicznych na szczeblu krajowym, regionalnym i lokalnym.

Jednocześnie konkretne działania będące realizacją danego kierunku polityki społecznej stanowią niejednokrotnie odpowiedź na wyzwania strategiczne w różnych obszarach problemowych. Na przykład tematyka opieki nad dziećmi w wieku do lat 3 może być ujmowana i z perspektywy włączenia społecznego i z perspektywy rynku pracy.

Problematyka objęta przedmiotowym Programem obecnie jest już zaadresowana w licznych dokumentach strategicznych i wdrożeniowych. Tym samym KPPUiWS w wielu aspektach stanowi jedynie podsumowanie i odesłanie do już istniejących i realizowanych założeń strategicznych. Zaproponowana struktura i priorytety dokumentu akcentują jedynie te obszary, które wymagają szczególnego zainteresowania i skoncentrowania działań, bądź ze względu na relatywnie mniejsze ujęcie w istniejących strategiach, bądź na szczególne znaczenie dla powodzenia realizacji celu dotyczącego efektywnego ograniczania ubóstwa i wykluczenia społecznego.

Wśród dokumentów strategicznych o szczególnym znaczeniu dla polityki walki z ubóstwem i wykluczeniem społecznym należy wymienić następujące dokumenty o charakterze ogólnokrajowym: Strategię Rozwoju Kapitału Ludzkiego, Narodowy Program Mieszkaniowy, Strategię na rzecz Osób z Niepełnosprawnościami 2021–2030, Krajową Strategię Rozwoju Regionalnego, opracowywaną Politykę Migracyjną.

Szczególnie istotna jest komplementarność działań proponowanych w KPPUiWS z inicjatywami strategicznymi i programowymi podejmowanymi w obszarze zdrowia, a także współdziałanie w tym zakresie sektora polityki społecznej i zabezpieczenia społecznego oraz sektora ochrony zdrowia.

Ustawa z dnia 11 września 2015 r. o zdrowiu publicznym (Dz. U. z 2021 r. poz. 183, z późn. zm.) określiła ramy systemu zdrowia publicznego w Polsce oraz nałożyła na organy władzy publicznej obowiązek raportowania podejmowanych działań z zakresu zdrowia publicznego do Ministerstwa Zdrowia, które działa jako koordynator realizacji zadań określonych w ustawie.

Wśród zadań z zakresu zdrowia publicznego, określonych w art. 2 ustawy, należy wyróżnić zadanie nr 9 dotyczące ograniczania nierówności w zdrowiu wynikających z uwarunkowań społeczno-ekonomicznych. Ponadto, zgodnie z art. 9 ustawy ustanowiono, w 2016 r. po raz pierwszy (w drodze rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 4 sierpnia 2016 r.) Narodowy Program Zdrowia na lata 2016–2020, który był dokumentem strategicznym, utworzonym w celu realizacji polityki zdrowia publicznego. Strategicznym celem NPZ jest wydłużenie życia w zdrowiu ludności Rzeczypospolitej Polskiej i poprawa jakości życia związanej ze zdrowiem oraz

ograniczanie społecznych nierówności w zdrowiu. NPZ łączy różne programy profilaktyczne, realizowane dotychczas na podstawie przepisów kilku ustaw, o różnych terminach realizacji oraz różnych źródłach i poziomach finansowania. W dniu 30 marca 2021 r. Rada Ministrów przyjęła projekt rozporządzenia Rady Ministrów w sprawie Narodowego Programu Zdrowia na lata 2021–2025.

Narodowy Program Zdrowia na lata 2021–2025 przygotowany został w oparciu o doświadczenia w realizacji NPZ 2016–2020 i co do zasady jest jego kontynuacją. Na podstawie tych doświadczeń zaproponowane zostały nowe zadania odpowiadające zdiagnozowanym potrzebom.

Niewątpliwym wyzwaniem dla zdrowia publicznego – zarówno w kraju, jak również w Europie i na świecie – jest pandemia COVID-19. Zauważyć należy, że nieznane będą długofalowe skutki szerzenia się pandemii w zakresie gospodarki, zmian w dotychczasowych zachowaniach ludzi, w szczególności dotyczących aktywności fizycznej, higieny, modeli pracy, rekreacji. Pandemia i jej wpływ na zdrowie publiczne będą elementem prac w ramach celów operacyjnych, ze szczególnym uwzględnieniem w celu 1, 2, 3 i 4. Przed zdrowiem publicznym w Polsce stają nowe, od dawna nieobecne i do niedawna odległe, wyzwania.

Ministerstwo Zdrowia, równoległe do działań prowadzonych przez Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej w tym obszarze, prowadzi prace w zakresie przygotowania Strategii deinstytucjonalizacji usług zdrowotnych. Mając na uwadze rozdzielność organizacyjną, prawną i finansową systemów opieki zdrowotnej i pomocy społecznej, Ministerstwo Zdrowia – w uzgodnieniu z Ministerstwem Finansów, Funduszy i Polityki Regionalnej i Ministerstwem Rodziny i Polityki Społecznej – przyjęło model pracy nad stworzeniem ram strategicznych dla deinstytucjonalizacji opierający się na przygotowaniu odrębnego dokumentu odnoszącego się do obszaru ochrony zdrowia. MRIPS postanowił także opracować analogiczny tematycznie dokument obejmujący działania w obszarze polityki społecznej. Z punktu widzenia MZ za przyjęciem takiego modelu pracy przemawia m.in. konieczność koordynacji działań na rzecz deinstytucjonalizacji w zakresie usług zdrowotnych z innymi reformami w ochronie zdrowia.

Ministerstwo Zdrowia realizuje także działania ujęte w dokumencie strategicznym pn. Polityka społeczna wobec osób starszych 2030. BEZPIECZEŃSTWO – UCZESTNICTWO – SOLIDARNOŚĆ. Jednym z głównych obszarów ujętych w dokumencie są kwestie związane z promocją zdrowia i profilaktyką chorób, a także dostępem do diagnostyki, leczenia i rehabilitacji tej grupy pacjentów.

Podejmowane są liczne inicjatywy mające na celu zapewnienie koordynacji oraz komplementarności prowadzonych działań z zakresu pomocy społecznej oraz opieki zdrowotnej na poziomie lokalnym. Dla przykładu przedstawiciel Ministerstwa Zdrowia został powołany do składu Rady Programowej w ramach realizacji konkursu PO WER dotyczącego wypracowania i przetestowania funkcjonowania modelowych rozwiązań w zakresie integracji i rozwoju usług społecznych, dostosowanych do specyfiki poszczególnych gmin, przy wykorzystaniu Centrów Usług Społecznych.

Realizowany jest także Narodowy Program Ochrony Zdrowia Psychicznego na lata 2017–2022, zawierający cele związane m.in. z upowszechnieniem środowiskowego modelu psychiatrycznej opieki zdrowotnej, skoordynowaniem dostępnych form opieki i pomocy, oraz zapobieganiem stygmatyzacji i dyskryminacji osób doświadczających zaburzeń psychicznych. Od 2018 r.

wdrażany jest program pilotażowy w centrach zdrowia psychicznego. Czas trwania pilotażu wydłużono do 31 grudnia 2022 r. W związku z potrzebą pilnych zmian w ochronie zdrowia psychicznego dzieci i młodzieży Ministerstwo Zdrowia zajmuje się wdrożeniem reformy, której celem jest stworzenie ogólnokrajowego, kompleksowego systemu zapewniającego wsparcie pacjentom niepełnoletnim doświadczającym zaburzeń psychicznych oraz ich rodzinom.

Przeciwdziałaniu segregacji edukacyjnej służą m.in. działania podejmowane w ramach edukacji włączającej, rozumianej jako podejście oparte na prawach, zapewniające każdemu uczącemu się dostęp do wysokiej jakości edukacji włączającej i włączenie społeczne każdej osoby uczącej się przez całe życie. W obszarze tym realizowanych jest przez resort edukacji szereg działań zarówno o charakterze legislacyjnym, jak i programowym.

W odniesieniu do segregacji terytorialnej kluczowe są działania ukierunkowane na niwelowanie różnic terytorialnych o charakterze społeczno-gospodarczym oraz wspieranie spójności społecznej w wymiarze terytorialnym. Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030 rozwija postanowienia Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju, określone w filarze rozwój społecznie wrażliwy i terytorialnie zrównoważony. Polityka regionalna kładzie nacisk na zrównoważony rozwój całego kraju, czyli zmniejszanie dysproporcji w poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego różnych regionów. W KSRR 2030 określono szereg celów i działań z tym związanych, poprzedzonych szczegółową diagnozą problematyki dysproporcji terytorialnych. Wyzwanie 7 KSRR 2030 odnosi się bezpośrednio do przedmiotowej problematyki: Przeciwdziałanie nierównościom terytorialnym i przestrzennej koncentracji problemów rozwojowych oraz niwelowanie sytuacji kryzysowych na obszarach zdegradowanych.

Jednocześnie na szczeblu regionalnym i lokalnym opracowywane są strategie wynikające z analizy i diagnozy lokalnej sytuacji. Istnieje ustawowy obowiązek³⁴ opracowywania przez samorząd województwa regionalnej strategii polityki społecznej, stanowiącej integralną część strategii rozwoju województwa, a przez samorządy gminne i powiatowe – odpowiednio: gminnych i powiatowych strategii rozwiązywania problemów społecznych. Wszystkie te obligatoryjne dokumenty zapewniają komplementarne krajowe i regionalne ramy strategiczne w sferze polityki społecznej, uwzględniającej problematykę ograniczania i przeciwdziałania ubóstwu i wykluczeniu społecznemu oraz wspieraniu integracji i spójności społecznej.

Celem zaktualizowanego KPPUiWS z perspektywą do roku 2030 jest zatem zaakcentowanie i zwrócenie uwagi na niezbędne kierunki działań i obszary wymagające szczególnej uwagi. Tym niemniej obowiązujący w Polsce porządek dokumentów strategicznych oraz ustawowe zasady prowadzenia polityki rozwoju pozostawiają niezbędną swobodę społecznościom lokalnym oraz regionalnym do przyjmowania uzasadnionych odpowiednimi diagnozami strategii i dokumentów wdrożeniowych realizujących ogólny cel ograniczania ubóstwa i wykluczenia wskazany w średniookresowej strategii rozwoju kraju.

Deinstytucjonalizacja usług społecznych

Idea deinstytucjonalizacji jest obecna od lat w polskiej polityce społecznej. Znajdowało to wyraz zarówno w przyjmowanych rozwiązaniach prawnych, jak i w dokumentach strategicznych. Także obecnie obowiązujące i opracowywane dokumenty strategiczne uwzględniają ten aspekt. Równocześnie rozwój koncepcji deinstytucjonalizacji w wymiarze ogólnoeuropejskim oraz jej

³⁴ Ustawa o pomocy społecznej.

operacjonalizacja w formie konkretnych wytycznych stanowią obecnie podstawę do wyznaczania kierunków działań na gruncie krajowym oraz określenia kluczowych etapów umożliwiających urzeczywistnienie koncepcji w obszarze usług społecznych istotnych z punktu widzenia polityki zapobiegania ubóstwu i wykluczeniu społecznemu.

Deinstytucjonalizacja została wskazana w Strategii Odpowiedzialnego Rozwoju jako przyjęty kierunek zmian w systemie usług społecznych, a w Strategii Rozwoju Kapitału Ludzkiego jest uwzględniona wprost m.in. przy działaniach dotyczących usług pieczy zastępczej oraz usług społecznych.

Działania uwzględnione w Programie są rozwinięciem ww. założeń strategicznych oraz obejmują spójny z tymi dokumentami horyzont czasowy. Równocześnie wpisują się w strategiczne podejście do deinstytucjonalizacji obejmujące dłuższą perspektywę czasową i zgodne z *Ogólnoeuropejskimi wytycznymi dotyczącymi przejścia od opieki instytucjonalnej do opieki świadczonej na poziomie lokalnych społeczności*. Zgodnie z tym podejściem w Programie uwzględniono te etapy procesu, które będą realizowane do 2030 r. i stanowią niezbędny element jego skutecznej realizacji. Działania wykraczające poza ten horyzont czasowy będą odpowiednio modyfikowane i uszczegóławiane, stosownie do zapisów dokumentów strategicznych wyższego rzędu (średniookresowa strategia rozwoju kraju, właściwa strategia rozwoju).

Proces przejścia od opieki instytucjonalnej do opieki świadczonej na poziomie lokalnych społeczności w przypadku zdiagnozowanej sytuacji w naszym kraju wymaga długofalowych działań – w perspektywie kilkudziesięcioletniej – obejmujących następujące etapy i bloki działań:

- 1) zwiększenie podaży, dostępności oraz zapewnienie odpowiedniej jakości usług świadczonych w miejscu zamieszkania oraz w formach zdeinstytucjonalizowanych;
- 2) przygotowanie i wdrożenie lokalnych i regionalnych planów rozwoju usług opieki długoterminowej;
- 3) stopniowe przekształcanie, a następnie ewentualne wygaszanie placówek stacjonarnych.

Kluczowymi etapami działań z zakresu przejścia od opieki instytucjonalnej do świadczonej na poziomie lokalnych społeczności do podjęcia do 2030 r. w obszarze usług społecznych istotnych z punktu widzenia przeciwdziałania ubóstwu i wykluczeniu społecznemu są:

- 1) kompleksowy przegląd i ocena („audyt”) wszystkich całodobowych placówek opieki długoterminowej funkcjonujących jako jednostki organizacyjne pomocy społecznej, a także schronisk dla osób bezdomnych i schronisk z usługami opiekuńczymi dla osób bezdomnych i innych miejsc schronienia dla osób bezdomnych oraz innych placówek świadczących całodobowe usługi społeczne, ze szczególnym uwzględnieniem analizy struktury mieszkańców tych placówek oraz ich indywidualnych sytuacji pod kątem perspektyw usamodzielniania,
- 2) stały rozwój podaży usług opiekuńczych świadczonych w miejscu zamieszkania;
- 3) rozwój mieszkalnictwa wspomaganego;
- 4) opracowanie lokalnych i regionalnych planów/strategii usług opieki długoterminowej, zgodnych z koncepcją deinstytucjonalizacji;

5) zaprzestanie kierowania do domów pomocy społecznej osób poniżej 18. roku życia.

W zakresie rozwoju systemu usług nadrzędne jest zapewnienie rodzinom i osobom wymagającym wsparcia dostępu do przystępnych cenowo usług świadczonych w środowisku lokalnym. Promowanie rozwoju usług środowiskowych jest również podkreślane w najnowszych opracowaniach eksperckich jako niezbędne w strategicznym podejściu do procesu deinstytucjonalizacji, będącym elementem ram strategicznych walki z ubóstwem i wykluczeniem społecznym³⁵.

Aby to osiągnąć niezbędne jest zbudowanie spójnego systemu programowania, koordynowania i monitorowania systemu usług społecznych, którego rozwój powinien być oparty o partnerstwo publiczno-społeczne i udział partnerów sektora ekonomii społecznej we współkreowaniu, realizacji i monitorowaniu działań.

Do 2030 r. celem w zakresie procesu przejścia od usług instytucjonalnych do świadczonych na poziomie społeczności lokalnej jest:

- 1) zwiększenie dostępności środowiskowych usług opiekuńczych na poziomie gminy,
- 2) zwiększenie liczby miejsc zamieszkania w formach mieszkalnictwa wspomaganego,
- 3) zmniejszenie wskaźnika średniej liczby osób w domu pomocy społecznej oraz schronisku dla osób bezdomnych i schronisku z usługami opiekuńczymi dla osób bezdomnych,
- 4) zwiększenie udziału usług świadczonych w środowisku i w miejscu zamieszkania w stosunku do opieki instytucjonalnej (poprzez zmniejszenie wskaźnika usług instytucjonalnych do środowiskowych).

Efekty wsparcia Europejskiego Funduszu Społecznego w obszarze tematycznym zbieżnym z tematyką Programu

Od początku wdrażania perspektywy finansowej 2014–2020, dzięki środkom Europejskiego Funduszu Społecznego wypracowano następujące efekty:

W obszarze włączenia społecznego:

- W Regionalnych Programach Operacyjnych realizowany jest szereg działań wspierających rozwój usług społecznych świadczonych w społeczności lokalnej. Zamiast w dużych, separujących instytucjach opiekuńczych, usługi są świadczone w domach lub w niewielkich, wyspecjalizowanych placówkach, przez co zapobiegają odizolowaniu od rodziny i społeczności lokalnej, a gdy to nie jest możliwe, gwarantują warunki życia jak najbardziej zbliżone do domowych oraz umożliwiają podtrzymywanie więzi rodzinnych i sąsiedzkich. Odbiorca usług traktowany jest podmiotowo i indywidualnie – ma wpływ na decyzje, które dotyczą jego życia, a wsparcie dostosowane jest do jego potrzeb i możliwości, by zapewnić mu największy możliwy zakres samodzielności i aktywności. W ramach RPO usługami opiekuńczymi lub asystenckimi objęto do tej pory 68,7 tys. osób. Ponad 3.6 tys. osób skorzystało z usług w mieszkaniach chronionych i wspomaganym.
- W RPO finansowane są również działania skoncentrowane na intensywnej profilaktyce i pracy z rodzinami, które potrzebują wsparcia w prawidłowym pełnieniu swoich funkcji. Wzmocnienie rodziny, rozwój zróżnicowanej oferty wsparcia dla rodzin ma na celu

³⁵ EAPN Polska, Poverty Watch 2020, str. 58.

minimalizację napływu dzieci do pieczy zastępczej. Zdarzają się jednak sytuacje, gdy odseparowanie dziecka od rodziny i powierzenie go do pieczy zastępczej jest niezbędne ze względu na jego dobro. Dlatego równolegle finansowane są działania wspierające system pieczy zastępczej, przede wszystkim w jej rodzinnych formach. Usługami wsparcia rodziny i pieczy zastępczej objęto dotychczas ponad 102,7 tys. osób.

- W ramach Programu Wiedza Edukacja Rozwój 2014–2020 realizowane są projekty mające na celu podniesienie kompetencji kadr instytucji systemu wsparcia rodziny i pieczy zastępczej. W szkoleniach tych do tej pory wzięło udział ponad 12,5 tys. osób.
- W RPO realizowano działania aktywizujące osoby zagrożone ubóstwem lub wykluczeniem społecznym. Aktywizacja mogła mieć wieloraki charakter – społeczny, zawodowy, edukacyjny lub zdrowotny. Aktywizacja społeczna skupiona była na nabyciu, przywróceniu lub wzmocnieniu kompetencji społecznych, zaradności, samodzielności i aktywności społecznej. Celem aktywizacji zawodowej, która mogła zostać wdrożona dla danej osoby dopiero po zastosowaniu instrumentów aktywizacji społecznej, była pomoc w podjęciu decyzji dotyczącej wyboru lub zmiany zawodu, wyposażenie w kompetencje i kwalifikacje zawodowe oraz umiejętności pożądanego na rynku pracy czy też pomoc w utrzymaniu zatrudnienia. Zakładanym rezultatem aktywizacji zawodowej był wzrost poziomu wykształcenia, dostosowanie wykształcenia do potrzeb rynku pracy. Usługi aktywnej integracji o charakterze zdrowotnym były skupione na wyeliminowaniu lub złagodzeniu barier zdrowotnych utrudniających funkcjonowanie w społeczeństwie lub powodujących oddalenie od rynku pracy. Aktywizacja mogła przybierać różnorodne formy, w tym poprzez kompleksowe programy aktywizacyjne czy uczestnictwo w WTZ, ZAZ, CIS, KIS. We wszystkich 16 RPO łącznie do projektów w zakresie aktywizacji przystąpiło 226,6 tys. osób, z czego 78,5 tys. to osoby z niepełnosprawnościami, a 9,6 tys. – osoby bezdomne lub dotknięte wykluczeniem z dostępu do mieszkań. W rezultacie 92 tys. osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym uzyskało kwalifikacje lub podniosło kompetencje za sprawą udziału w projektach EFS, 43,6 tys. zmieniło status na rynku pracy z biernego zawodowo na osobę poszukującą pracy, a 40,7 tys. wcześniej bez pracy – podjęło pracę.
- W projekcie PO WER aktywizacja społeczno-zawodowa więźniów oraz zwiększenie ich zdolności do zatrudnienia została zrealizowana dla 47,3 tys. osadzonych. Dotąd aż 72% z objętych działaniami aktywizacyjnymi więźniów podjęło pracę po zakończeniu udziału w projekcie (33,9 tys. osób).
- W programie krajowym EFS zostały przeprowadzone działania edukacyjne podwyższające kwalifikacje i kompetencje 3,8 tys. pracowników instytucji pomocy i integracji społecznej, jak również kadry zarządzającej tego typu instytucjami i pracowników socjalnych zatrudnionych poza systemem pomocy i integracji społecznej. W ramach projektów prowadzono zarówno szkolenia aktualizujące wiedzę, jak i szkolenia specjalizacyjne w zawodzie pracownika socjalnego.
- W PO WER 203 ośrodki pomocy społecznej otrzymały środki na wdrożenie usprawnień organizacyjnych w cel poprawy jakości obsługi klientów polegające na oddzieleniu zadań związanych z prowadzeniem postępowań administracyjnych od wykonywania pracy socjalnej i świadczenia usług socjalnych.
- W ramach RPO 16,9 tys. podmiotów ekonomii społecznej objęto wsparciem. Stworzono także prawie 10,2 tys. miejsc pracy w nowych i istniejących przedsiębiorstwach. Miejsca pracy tworzone są dla osób znajdujących się w trudnej sytuacji na rynku pracy.
- W obszarze ekonomii społecznej w PO WER 803 podmioty ekonomii społecznej skorzystało ze zwrotnych instrumentów finansowych, a dzięki temu działaniu stworzono 602 miejsca pracy.

W ramach programu realizowane są także działania dot. wsparcia wdrażania idei tzw. „społecznie odpowiedzialnego samorządu”, promujące m.in. zlecenie podmiotom ekonomii społecznej usług społecznych. Działania edukacyjne trwają, a dotychczas pracownicy 133 JST skorzystali ze szkoleń.

W obszarze edukacji

- Istotną rolę w RPO odgrywają działania mające na celu zwiększenie dostępu do edukacji oraz wyrównywania szans edukacyjnych dzieci w wieku przedszkolnym i uczniów. Od początku wdrażania perspektywy finansowej 2014–2020, dofinansowano 62 tys. miejsc wychowania przedszkolnego (wsparcie obejmowało m.in. dostosowanie miejsc do potrzeb dzieci z niepełnosprawnościami). Niemal 200 tys. dzieci skorzystało z dodatkowych zajęć zwiększających ich szanse edukacyjne w edukacji przedszkolnej. Ponad 1,13 mln uczniów miało okazję rozwinąć kompetencje kluczowe lub umiejętności uniwersalne, ważne dla lepszego funkcjonowania społecznego, a w przyszłości – na rynku pracy.

W obszarze rynku pracy

- W ramach środków EFS realizowane są również projekty skierowane do imigrantów oraz reemigrantów, w których to otrzymują kompleksową aktywizację zawodową niezbędną do podjęcia zatrudnienia na rynku pracy, w tym poprzez możliwość skorzystania ze staży, szkoleń jak również wsparcia w zakresie dotacji do rozpoczęcia działalności gospodarczej. W ramach PO WER, wsparciem objęto 2340 migrantów oraz osób obcego pochodzenia. Natomiast w ramach RPO wsparciem objęto 3069 migrantów oraz osób obcego pochodzenia, na rynku pracy.

W obszarze zdrowia

- W ramach projektu PO WER opracowano i pilotażowo przetestowano standard Dziennego Domu Opieki Medycznej – DDOM (w okresie od 2016 r. do I kwartału 2019 r. powstały 53 DDOM-y, w których utworzono 663 miejsca dla pacjentów). Po okresie pilotażu na poziomie krajowym umożliwiono realizację projektów zgodnie z wypracowanym standardem w ramach RPO. Oferta DDOM kierowana jest do osób potrzebujących wsparcia w codziennym funkcjonowaniu, w szczególności do osób powyżej 65. roku życia, które nie wymagają całodobowego nadzoru lekarskiego i pielęgniarstwa w trybie stacjonarnym. Podstawowym celem opieki udzielanej w DDOM jest zapobieganie wtórnym hospitalizacjom pacjentów, poprawa stanu ich zdrowia i samodzielności życiowej, zapobieganie wczesnym powikłaniom szpitalnym. Pacjentom udzielane są przede wszystkim świadczenia zdrowotne (np. opieka pielęgniarstwa, podnoszenie sprawności ruchowej, badania diagnostyczne), ale dzięki ofercie zajęć dodatkowych, pozwalających na zagospodarowanie czasu wolnego pomiędzy udzielanymi świadczeniami zdrowotnymi, pobyt w DDOM pozwala pacjentom również na aktywny udział w życiu społecznym.
- W RPO finansowane są działania mające na celu ułatwienie dostępu do przystępnych cenowo, trwałych oraz wysokiej jakości usług opieki zdrowotnej. Wśród dostępnych form wsparcia wymienić można np. programy wczesnego wykrywania wad rozwojowych i rehabilitacji dzieci zagrożonych niepełnosprawnością i z niepełnosprawnościami, wsparcie deinstytucjonalizacji opieki nad osobami potrzebującymi wsparcia w codziennym funkcjonowaniu (w tym tworzenie DDOM-ów), usługi długoterminowej medycznej opieki domowej (w tym pielęgniarstwa) nad osobą potrzebującą wsparcia w codziennym funkcjonowaniu,

przygotowanie i tworzenie wypożyczalni sprzętu rehabilitacyjnego, pielęgnacyjnego i wspomagającego (połączone z doradztwem w doborze sprzętu, treningami z zakresu samoobsługi wypożyczonego sprzętu oraz przygotowaniem warunków do opieki domowej) czy rozwój teleopieki medycznej. Wsparciem w zakresie usług zdrowotnych objęto do tej pory 199,5 tys. osób.

Rozdział III

PRIORYTETY KRAJOWEGO PROGRAMU PRZECIWDZIAŁANIA UBÓSTWU I WYKLUCZENIU SPOŁECZNEMU

Priorytet I. Przeciwdziałanie ubóstwu i wykluczeniu społecznemu dzieci i młodzieży

Główną przyczyną ubóstwa wśród dzieci jest ubóstwo ich rodzin, które zależy m.in. od dochodu i sytuacji na rynku pracy rodziców, stanu zdrowia członków rodziny, środowiska społecznego. Ubóstwo niesie za sobą negatywne konsekwencje dla zdrowia dziecka. Powodem gorszego stanu zdrowia często jest niedożywienie, złe warunki mieszkaniowe oraz niedostateczna higiena. Przekłada się to też na wyniki w nauce oraz rozwój prawidłowych postaw społecznych, gdyż dzieci z rodzin o niższych dochodach/ubogich często odrzucane są przez rówieśników. Nabyte w dzieciństwie negatywne postawy społeczne, brak wiary we własne siły, poczucie braku godności osobistej prowadzą do trudności w zrozumieniu znaczenia edukacji w wyjściu z ubóstwa i znalezieniu pracy. Pomoc dzieciom dotkniętym ubóstwem powinna przede wszystkim skupiać się na zmniejszaniu ubóstwa rodziców poprzez zwiększanie zatrudnienia w rodzinach oraz działaniach profilaktycznych i rekompensacyjnych polegających na wsparciu finansowym i rozwoju usług społecznych dla rodzin z dziećmi. Istotne jest również, aby dzieci z biedniejszych rodzin od najwcześniejszych lat korzystały z opieki i edukacji (żłobki, przedszkola), usług wspierających proces wychowania dziecka (asystent rodziny, placówki wsparcia dziennego, rodziny wspierające) oraz usług zdrowotnych.

Działanie 1.1. Rozwój usług środowiskowych wspierających rodzinę oraz usług opiekuńczych i edukacyjnych dla dzieci

Celem przepisów ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej jest stworzenie spójnego systemu narzędzi opieki nad dzieckiem i rodziną je wychowującą, w wypadku trudności w prawidłowym wypełnianiu swoich funkcji, głównie natury opiekuńczo-wychowawczej. Podejmowane działania mają na celu zapewnienie rodzinie takiej pomocy, aby wyeliminowane zostało zagrożenie umieszczenia dziecka w pieczy zastępczej, a w wypadku, gdy dziecko z uwagi na jego dobro okresowo zostało umieszczone poza rodziną, wprowadzić takie działania, aby zapewnić jego szybki powrót do rodziny.

Dlatego w ramach Działania 1.1 będą realizowane działania z zakresu procesu deinstytucjonalizacji pieczy zastępczej polegające na rozwoju profilaktyki i usług środowiskowych oraz działania świadomościowe kierowane do szerokiego kręgu społeczności lokalnych, a służące przekazywaniu wiedzy na temat istoty rodzinnej pieczy zastępczej, funkcjonowania rodzin zastępczych w środowisku, trudności wiążących się ze sprawowaniem pieczy zastępczej. Powstanie kompleksowy system wsparcia rodziców zastępczych obejmujący stabilizację zatrudnienia, system rozwoju zawodowego, w tym dostosowanie wynagrodzeń do lokalnego rynku pracy, wsparcie terapeutyczne dla dzieci pod ich opieką, organizację opieki nad dziećmi na czas wypoczynku, szkoleń oraz użyczenia przez samorządy budynków na cele prowadzenia zawodowej rodzinnej pieczy zastępczej. Ich celem będzie podniesienie świadomości na temat rodzinnych form pieczy zastępczej, realiów ich funkcjonowania, wyzwań przed którymi stoją, korzyści dla przebywających w nich dzieci, problemów z jakimi rodziny zastępcze borykają się na co dzień, a przede wszystkim powoływanie nowych rodzin zastępczych oraz zachęcanie

władz samorządowych do dokonywania przekształceń struktury pieczy zastępczej. Ponadto celem pośrednim będzie wskazywanie korzyści, jakie niesie deinstytucjonalizacja tego systemu dla wychowanków pieczy zastępczej i docelowo dla społeczności lokalnej. Tego rodzaju działania wspomagają pozyskiwanie kandydatów na rodziny zastępcze oraz służą popularyzacji dobrych rozwiązań w obszarze deinstytucjonalizacji. Efektem tych działań ma być odejście od sprawowania pieczy zastępczej w placówkach opiekuńczo-wychowawczych na rzecz mniejszych, przyjaznych wychowaniu form (rodziny zastępcze, rodzinne domy dziecka oraz placówki opiekuńczo-wychowawcze typu rodzinnego), pozwalających na efektywną integrację ze środowiskiem lokalnym.

Realizacja działania nastąpi przez:

- 1) współpracę wielu systemów na rzecz wsparcia rodziny w zakresie wypełniania funkcji opiekuńczo-wychowawczych, tj. systemu wsparcia rodziny, systemu pomocy społecznej, systemu edukacji, współpracy z sądami w zakresie wglądu w sytuację rodziny, aby dobro dzieci było chronione;
- 2) działania profilaktyczne realizowane przez samorządy gminne, zapobiegające umieszczeniu dziecka w pieczy zastępczej:
 - a) praca z rodziną naturalną/biologiczną – rozwój zatrudnienia i wzrost kompetencji asystentów rodziny,
 - b) rozwój usług dla rodzin z dziećmi na poziomie gminy (poradnictwo, pomoc psychologiczna, prawna, szkolenia zwiększające kompetencje rodzicielskie),
 - c) wzmocnienie asystenta rodziny i wprowadzenie legitymacji służbowej – problem ze wzrostem płac i tym samym ze wzrostem liczby asystentów rodziny,
 - d) koszyki świadczeń dla rodzin ujmowane w lokalnych strategiach wspierania rodzin,
 - e) rozwój usług środowiskowych, wspomagających rodzinę w pełnieniu funkcji rodzicielsko-wychowawczo-opiekuńczych,
 - f) rozwój placówek wsparcia dziennego, których zadaniem jest wspieranie rodziny w wypełnianiu funkcji opiekuńczo – wychowawczych, w szczególności zapewnienie dzieciom dziennej opieki i wychowania, organizowanie pomocy dzieciom sprawiającym problemy wychowawcze, pomoc w nauce, organizacja czasu wolnego, rozwój zainteresowań i uzdolnień, organizacja zabaw i zajęć sportowych, kształtowanie właściwych postaw i zachowań, zapewnienie posiłku, współpraca z rodzicami lub opiekunami dziecka, a także placówkami oświatowymi i leczniczymi;
działania prowadzone w placówkach wsparcia dziennego powinny mieć charakter zindywidualizowany w zależności od potrzeb dzieci przy jednoczesnym zastosowaniu interdyscyplinarnej współpracy instytucji działających lokalnie,
 - h) wykorzystanie instytucji rodziny wspierającej jako usługi o charakterze lokalnym,
 - i) realizacja działań zapobiegających umieszczaniu dzieci w domach pomocy społecznej – rozwój profesjonalnych rodzin zastępczych oraz rodzinnych domów pomocy,
 - j) realizacja działań w obszarze profilaktyki zdrowia psychicznego dzieci – rozwój usług psychologicznych oraz usług w zakresie zdrowia psychicznego;
- 3) realizacja przez samorządy gminne i powiatowe procesu deinstytucjonalizacji pieczy zastępczej:
 - a) kampanie społeczne na rzecz rozwoju pieczy rodzinnej,

- b) intensywny rozwój usług dla rodzin wychowujących dzieci wspierających rodziców w wychowaniu dziecka – zadanie gminy zmierzające do zmniejszania liczby dzieci umieszczanych w pieczy zastępczej,
 - c) wprowadzenie rejestru wolnych miejsc w pieczy zastępczej i rejestru placówek opiekuńczo-wychowawczych ułatwiających znalezienie odpowiedniego miejsca dla dziecka w pieczy zastępczej,
 - d) audyt w placówkach opiekuńczo-wychowawczych (także w placówkach podległych MEiN i MZ oraz DPS-ach),
 - e) współpraca gminy i powiatu poprzez wymianę informacji, tworzenie wspólnie planu pomocy dziecku i rodzinie, tworzenie wspólnych zespołów ds. wsparcia rodziny i zabezpieczenia interesów dziecka,
 - f) działania świadomościowe na rzecz budowania pozytywnego wizerunku i rozwoju rodzinnej pieczy zastępczej (kampanie społeczne, seminaria, debaty),
 - g) działania na rzecz rozwoju rodzinnych form pieczy zastępczej i profesjonalizacji zawodu rodzica zastępczego, poprzez szkolenia kandydatów na nowe rodziny i wsparcie już istniejących oraz stabilizację ich sytuacji zawodowej,
 - h) przekształcenia placówek opiekuńczo-wychowawczych poprzez wzmocnienie działań samorządów na rzecz realizacji standardów dotyczących liczby dzieci w nich przebywających – nie więcej niż 14 wychowanków oraz przestrzeganie wieku przebywających w placówkach dzieci – powyżej 10. roku życia poprzez między innymi otwarcie placówek na potrzeby środowiska lokalnego,
 - i) działania na rzecz pozyskiwania rodzin zastępczych poprzez zakup, wynajem, adaptację mieszkań na potrzeby prowadzenia rodzinnych form pieczy zastępczej,
 - j) intensyfikacja działań zmierzających do powrotu dziecka do rodziny biologicznej poprzez – służące jej reintegracji – wsparcie rodziny w środowisku lokalnym,
 - k) skuteczne programy usamodzielniania wychowanków pieczy zastępczej poprzez tworzenie m.in. programów wspierających mieszkalnictwo dla usamodzielniających się wychowanków pieczy zastępczej,
 - l) podnoszenie umiejętności i kwalifikacji kadr w zakresie sprawowania pieczy zastępczej, głównie osób prowadzących rodzinne domy dziecka, dyrektorów małych placówek opiekuńczo-wychowawczych do 14 miejsc oraz rodziców zastępczych w formie szkoleń, warsztatów, kursów czy seminariów,
 - m) szkolenia specjalistyczne, przygotowujące kandydatów do pełnienia funkcji rodziny zastępczej;
- 4) rozwój wysokiej jakości opieki nad dziećmi w wieku do lat 3, poprzez zwiększenie dostępności terytorialnej i dostępności finansowej (poprzez obniżenie opłat ponoszonych przez rodziców, a także zwiększenie konkurencyjności poprzez większą liczbę instytucji), w tym na obszarach wiejskich:
- a) dofinansowanie tworzenia i funkcjonowania miejsc w żłobkach, klubach dziecięcych i u dziennych opiekunów w tym dla dzieci z niepełnosprawnościami oraz wymagających szczególnej opieki,
 - b) zwiększanie dostępności usług opieki nad dzieckiem na obszarach wiejskich przez tworzenie i poprawę funkcjonowania placówek opieki nad dzieckiem oraz wsparcie budowy lub tworzenia i modernizacji niezbędnej w tym zakresie infrastruktury

społecznej (budowa przedszkoli, instytucji opieki nad dziećmi w wieku do lat 3, m.in. klubów dziecięcych),

- c) opłacanie przez budżet państwa składek na ubezpieczenie emerytalne, rentowe i wypadkowe oraz ubezpieczenie zdrowotne za nianie (od podstawy stanowiącej kwotę nie wyższą niż 50% kwoty stanowiącej wysokość minimalnego wynagrodzenia za pracę).

Harmonogram realizacji zadań

		2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027
Termin realizacji zadań	1							
	2							
	3							
	4							
Indykatorywne finansowania	źródła	Budżet państwa Fundusz Pracy Budżet Zakładu Ubezpieczeń Społecznych Budżety jednostek samorządu terytorialnego Fundusze UE						
Koordinacja		Minister właściwy do spraw rodziny Jednostki samorządu terytorialnego Samorządy województw						

Działanie 1.2. Zapewnienie bezpieczeństwa żywnościowego jako jednej z form pomocy dla rodzin, dzieci i młodzieży

Pomoc żywnościowa wpisuje się w kompleksową pracę socjalną z osobami najuboższymi i wykluczonymi społecznie. Dodatkowe działania towarzyszące, takie jak edukacja na temat właściwego odżywiania, nauka gotowania, prowadzenia domu, zarządzania budżetem, czy wreszcie wspólny posiłek stanowią często pierwszy krok w powrocie do uczestnictwa w życiu społecznym i zawodowym osób i rodzin najbardziej potrzebujących. Działanie to ma na celu wsparcie zadań własnych gminy.

- 1) Kontynuacja wieloletniego rządowego programu „Posiłek w szkole i w domu” na lata 2019–2023 ustanowionego uchwałą nr 140 Rady Ministrów z dnia 15 października 2018 r.

Wieloletni rządowy program „Posiłek w szkole i w domu” na lata 2019–2023 realizowany jest przez cały dany rok kalendarzowy. Ma na celu zapewnić pomoc zarówno dzieciom, które wychowują się w rodzinach znajdujących się w trudnej sytuacji, jak również osobom starszym i niepełnosprawnym o niskich dochodach. Program zapewnia młodzieży w wieku szkolnym zjedzenie gorącego posiłku przygotowanego w stołówce szkolnej.

W ramach wieloletniego programu rządowego „Posiłek w szkole i w domu” na lata 2019–2023 realizowany jest również moduł organizacji stołówek oraz miejsc przygotowania i spożywania posiłków w szkołach, którego celem jest wzmocnienie opiekuńczej funkcji szkoły podstawowej poprzez tworzenie warunków umożliwiających spożywanie przez uczniów posiłku w trakcie pobytu w szkole.

Finansowanie: środki budżetu państwa oraz środki własne jednostek samorządu terytorialnego.

Zasięg: wszystkie województwa.

2) Kontynuacja w latach 2021–2027 pomocy żywnościowej w ramach odrębnego programu operacyjnego współfinansowanego z funduszu EFS+ (obecnie wsparcie takie realizowane jest w ramach Programu Operacyjnego Pomoc Żywnościowa 2014–2020, współfinansowanego z Europejskiego Funduszu Pomocy Najbardziej Potrzebującym FEAD).

Realizacja Programu Operacyjnego Pomoc Żywnościowa 2014–2020 rozpoczęła się w Polsce z końcem 2014 r. Interwencja w ramach tego Programu jest niewątpliwym wsparciem dla osób i rodzin tego potrzebujących, bowiem rocznie do polskich rodzin trafia, w postaci paczek żywnościowych i posiłków, żywność o wartości przekraczającej 300 000 000 zł (łączna wartość Programu w latach 2014–2020 to ok. 2 mld. zł). Osoby zakwalifikowane przez ośrodki pomocy społecznej do udziału w Programie otrzymują żywność obejmującą różne artykuły: zbożowe, warzywno-owocowe, mięsne, mleczne, cukier i olej. Przy wyborze rocznego zestawu produktów wchodzących w skład paczki (o gramaturze średnio rocznie 50 kg), ważne jest zachowanie zasad zrównoważonej diety w oparciu o piramidę żywienia, a także zachowanie różnorodności i atrakcyjności oferowanych artykułów. Ponadto osoby korzystające z tego Programu mogą wziąć udział w tzw. działaniach towarzyszących, tj. w bezpłatnych warsztatach dotyczących m.in. przygotowywania posiłków, dietytyki oraz zdrowego odżywiania, sprawnego zarządzania budżetem domowym, zapobiegania marnowaniu żywności w celu zwiększenia samodzielności i włączenia społecznego. Średnio rocznie żywność trafia do ok. 1,3 mln osób, a w działaniach towarzyszących uczestniczy ok. 150 tys. osób. Wśród grup otrzymujących wsparcie w ramach Programu warto wymienić: rodziny z dziećmi, osoby starsze, osoby niepełnosprawne i osoby bezdomne. Za dystrybucję żywności odpowiedzialne są organizacje pozarządowe na szczeblu ogólnopolskim – Federacja Polskich Banków Żywności, Caritas Polska, Polski Komitet Pomocy Społecznej i Polski Czerwony Krzyż, którą prowadzą ją za pośrednictwem swoich organizacji regionalnych posiadających magazyny i lokalnych bezpośrednio wydających żywność odbiorcom końcowym.

Mając na względzie istotność pomocy żywnościowej dla poprawy sytuacji osób najbardziej potrzebujących, planowana jest kontynuacja Programu w ramach perspektywy finansowej UE 2021–2027 jako odrębnego programu operacyjnego współfinansowanego ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego (EFS+).

Głównymi założeniami działań programowych w nowej perspektywie finansowej jest:

- 1) zwiększenie znaczenia działań towarzyszących w kontekście komplementarności z innymi działaniami w ramach EFS, co oznacza m.in. urozmaicenie form wsparcia pozawarsztatowego (np. doradztwo indywidualne, kontakt z instytucjami), a także zwiększenie liczby uczestników działań towarzyszących;
- 2) bardziej efektywne ukierunkowanie pomocy do osób w najtrudniejszej sytuacji, w tym osób nieobjętych systemem pomocy społecznej, które pomimo spełniania kryteriów kwalifikowania nie korzystają z Programu;
- 3) zwiększenie ilości żywności przypadającej na jednego odbiorcę dzięki włączeniu do dystrybucji dodatkowej żywności pochodzącej ze źródeł zewnętrznych (darowizny,

zbiórki); działanie to ma przyczynić się do realizacji zasady horyzontalnej przeciwdziałania marnowaniu żywności;

- 4) lepsze dostosowanie pomocy (artykułów spożywczych i działań towarzyszących) do potrzeb poszczególnych grup odbiorców (np. dzieci, osób starszych, osób bezdomnych).

Działanie 1.3. Wsparcie finansowe rodzin z dziećmi

Od 2016 r. podejmowane są działania mające na celu przeciwdziałanie ubóstwu dzieci. Efektem tych działań jest wprowadzenie z dniem 1 kwietnia 2016 r. znaczącej pomocy finansowej dla rodzin z dziećmi w postaci świadczenia wychowawczego przyznawanego w ramach programu „Rodzina 500+”. Rządowy program „Rodzina 500+” stanowi podstawową formę wsparcia rodzin wychowujących dzieci. Przyczynia się także do redukcji ubóstwa dzieci i młodzieży. Jest to bardzo efektywne narzędzie polityki rodzinnej wspierające rodziny z dziećmi. Od 1 lipca 2019 r. w programie „Rodzina 500+” wprowadzono zmiany, zgodnie z którymi świadczenie wychowawcze przysługuje na każde dziecko do ukończenia 18. roku życia, bez względu na dochód osiągnięty przez rodzinę. Rozszerzona formuła Programu pozwala na poprawę jakości życia wszystkich polskich rodzin mających dzieci na utrzymaniu i stanowi dopełnienie kompleksowej polityki państwa wobec rodzin. Programem tym objęte są także dzieci przebywające w podmiotach pieczy zastępczej.

Obok Programu „Rodzina 500+”, kolejnym komponentem kompleksowej i długofalowej polityki rodzinnej, jest Program „Dobry start”. Program stanowi wsparcie dla ponad 4 mln uczniów. Kwota 300 zł przysługuje raz w roku na dziecko uczące się w szkole, aż do ukończenia przez nie 20. roku życia. Uczniowie z niepełnosprawnościami otrzymają świadczenie do ukończenia przez nie 24. roku życia. Do rodzin o niskich dochodach (obok Programu „Rodzina 500+”) kierowane są dodatkowo świadczenia z systemu świadczeń rodzinnych (szczególnie zasięki rodzinny z dodatkami) oraz świadczenia z funduszu alimentacyjnego.

Dla osób uprawnionych do alimentów, które ich nie otrzymują, ustawa z dnia 7 września 2007 r. o pomocy osobom uprawnionym do alimentów (Dz. U. z 2021 r. poz. 75) przewiduje wsparcie materialne, realizowane z budżetu państwa, w postaci świadczenia z funduszu alimentacyjnego, po spełnieniu określonych kryteriów. Jednym z nich jest kryterium dochodowe.

Wsparcie finansowe rodzin spełniających określono kryteria realizowane jest również zgodnie z przepisami ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej.

- 1) Kontynuacja dotychczasowych programów społecznych wspierających rodziny z dziećmi, w tym Programu „Rodzina 500+” oraz Programu „Dobry start”. Programy: „Rodzina 500+” oraz „Dobry start” nie mają charakteru terminowego i nie są prowadzone prace nad zmianą warunków ich otrzymywania;

- 2) Weryfikacja kryteriów dochodowych uprawniających do świadczeń rodzinnych. Kwoty kryteriów dochodowych uprawniających do zasiłku rodzinnego: kryterium ogólne i kryterium dla rodzin z dzieckiem niepełnosprawnym oraz kryterium uprawniające do jednorazowej zapomogi z tytułu urodzenia się dziecka, a także wysokość świadczeń rodzinnych, z wyłączeniem wysokości świadczenia pielęgnacyjnego, podlegają weryfikacji co 3 lata, z uwzględnieniem wyników badań prognozy wsparcia dochodowego rodzin.

Kolejna weryfikacja kwot ww. kryteriów dochodowych oraz wysokości świadczeń przewidziana jest na 2021 r.

Podwyższenie kryterium dochodowego uprawniających do świadczeń z funduszu alimentacyjnego do wysokości 900 zł miesięcznie w przeliczeniu na osobę w rodzinie oraz wprowadzanie tzw. mechanizmu „złotówka za złotówkę” przy ustalaniu prawa do świadczeń z funduszu alimentacyjnego, który zakłada otrzymanie świadczenia z funduszu alimentacyjnego przez osobę uprawnioną, pomniejszonego o kwotę przekroczenia kryterium dochodowego (ustawa z dnia 14 maja 2020 r. o zmianie niektórych ustaw w zakresie działań osłonowych w związku z rozprzestrzenieniem się wirusa SARS-CoV-2 (Dz. U. poz. 875, z późn. zm.), tzw. tarcza antykryzysowa 3.0) Rozwiązanie będzie obowiązywać przy ustalaniu prawa do świadczeń z funduszu alimentacyjnego od okresu świadczeniowego rozpoczynającego się 1 października 2020 r.;

- 3) okresowe monitorowanie i analiza rozwiązań w zakresie świadczeń pomocy społecznej, pod kątem ich skuteczności jako działań ograniczających skutki ubóstwa osób i rodzin, w celu wypracowywania i wdrażania najbardziej adekwatnych mechanizmów wsparcia dochodowego.

Działanie 1.4. Wzmocnienie funkcji opiekuńczej przedszkola, szkoły i placówki, w koordynacji ze wsparciem i rozwojem usług w środowisku lokalnym

Działania w tym obszarze będą obejmowały następujące przedsięwzięcia ukierunkowane na:

- 1) zwiększanie integracji i spójności społecznej przedszkoli, szkół i placówek, obejmujące działania o charakterze:
 - a) wspierającym przedsięwzięcia organizacyjno-finansowe inicjowane przez przedszkola, szkoły i placówki, których celem będzie eliminowanie barier utrudniających dzieciom i młodzieży kształcenie, integrację społeczną, przechodzenie na wyższe etapy edukacji,
 - b) animacyjnym i motywującym do optymalnego wykorzystania istniejącego potencjału przedszkoli, szkół i placówek i środowiska lokalnego przy realizacji wspólnych inicjatyw partnerskich z lokalnymi grupami społecznymi;
- 2) poprawę efektów w nauce, frekwencji oraz kompetencji emocjonalno-społecznych uczniów szkół podstawowych, umożliwiające wyrównywanie szans rozwojowych i równy dostęp do lokalnej oferty edukacyjnej, poprzez wsparcie organizacyjne i finansowe projektów społecznych, na podstawie następujących zasad:
 - a) projekt może mieć na celu stworzenie nowych, dodatkowych elementów oddziaływania, zwiększenia liczebności dotychczas realizowanych działań oraz podniesienie jakości dotychczas realizowanych działań,
 - b) wszystkie dotychczasowe i planowane działania powinny zostać zebrane w jedną, spójną całość partycypacyjnego projektu społecznego; projekt powinien tworzyć sieć działań: działania okołoszkolne o charakterze edukacyjnym i integracyjnym; działania opiekuńcze na rzecz spędzania czasu wolnego (instytucje kultury, w tym domy kultury, biblioteki kluby, świetlice dla dzieci i młodzieży); działania uliczno-podwórkowe (animacyjne, streetworkerzy); działania wspierające o wymiarze dzielnicowym (sport, kultura),
 - c) projekt społeczny powinien mieć wsparcie jednostki pomocy społecznej oraz szkoły,

- d) jednostki organizacyjne gmin miejsko-wiejskich i gmin wiejskich inicjowały będą przedsięwzięcia o charakterze społeczno-integracyjnym, które będą realizowane na terenach wiejskich;
- 3) wdrożenie działań w zakresie wczesnego rozpoznawania potrzeb rozwojowych uczniów.

System oświaty obejmuje wsparciem dzieci w wieku już od urodzenia, zapewniając pomoc psychologiczno-pedagogiczną w poradniach psychologiczno-pedagogicznych oraz wczesne wspomaganie rozwoju dzieci z niepełnosprawnościami. Wsparcie w zróżnicowanych formach organizacyjnych oferowane jest dzieciom objętym wychowaniem przedszkolnym, uczniom szkół i słuchaczom szkół dla dorosłych, osobom uzupełniającym i podnoszącym swoje kwalifikacje zawodowe w formach pozaszkolnych. Kształcenie uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi organizuje się w przedszkolach i innych formach wychowania przedszkolnego, na wszystkich etapach edukacyjnych, w każdym typie szkoły oraz placówkach, do których uczęszczają dzieci i młodzież.

Obecnie w resorcie edukacji i nauki trwają prace nad stworzeniem krajowego systemu wczesnego wspomaganie rozwoju dzieci i wsparcia rodzin, opartego na modelu skoncentrowanym na rodzinie oraz podejściu funkcjonalnym i zapewniającym koordynację wsparcia oferowanego przez różne sektory (edukacja, opieka społeczna, zdrowie). Celami planowanych zmian jest zmniejszenie skali problemów rozwojowych i zdrowotnych u dzieci i młodzieży i wzmocnienie rodzin:

- mniejsza liczba dzieci i młodzieży z zaburzeniami neurorozwojowymi/zaburzeniami zdrowia psychicznego,
- zintegrowanie działań podejmowanych w różnych sektorach: oświata, zdrowie, pomoc rodzinie, pomoc społeczna poprzez określenie:
 - a) zadań realizowanych przez różne sektory w systemie, JST (gmina, powiat) i różne podmioty,
 - b) zasad współpracy (praktyczna realizacja wsparcia/świadczeń/wsparcia), wymiany danych zasad finansowania.

W tworzonych rozwiązaniach wykorzystywane są systemowe rozwiązania bazujące na doświadczeniach z realizacji programu „Za życiem”, badaniach naukowych, dobrych praktykach i projektach (model „bielański”, projekt AGORA), rozwiązaniach międzynarodowych. Ponadto zakłada się, że będzie powstawał jeden plan wsparcia, w którego realizację włączeni będą różni realizatorzy i różne źródła finansowania.

Każde dziecko, które wymaga pomocy psychologiczno-pedagogicznej, powinno być objęte taką pomocą jak najszybciej po rozpoznaniu takiej potrzeby, jak najbliżej miejsca nauczania i wychowania. Działania jednostek systemu oświaty ukierunkowane są nie tylko na podnoszenie osiągnięć edukacyjnych dzieci i młodzieży, ale obejmują również wspomaganie indywidualnego rozwoju każdego dziecka – poznawczego, emocjonalnego, społecznego, także poprzez wspieranie rodziców i nauczycieli w rozwiązywaniu problemów wychowawczych i dydaktycznych oraz rozwijaniu ich umiejętności wychowawczych w celu zwiększania efektywności pomocy psychologiczno-pedagogicznej udzielanej dzieciom i młodzieży.

Będą prowadzone działania o charakterze:

- a) diagnostycznym, zmierzające do określenia potrzeb i możliwości dzieci i młodzieży oraz opracowania indywidualnych programów wsparcia,

- b) inicjowania zajęć dla dzieci i młodzieży doświadczających trudności w funkcjonowaniu społecznym w takich placówkach jak: świetlice, kluby, ogniska wychowawcze czy instytucje kultury,
 - c) wspólnego diagnozowania przez kadre pedagogiczną, z pracownikami służb społecznych we współpracy z rodzicami/opiekunami, potrzeb dzieci i młodzieży do usług gwarantujących zorganizowanie możliwości spędzenia wolnego czasu od zajęć lekcyjnych, tj. w czasie wakacji, ferii i dni wolnych,
 - d) umożliwiającym dostęp do materiałów szkolnych i sprzętu komputerowego,
 - e) umożliwiającym uczącym się dzieciom spożycie pełnowartościowego posiłku w szkole – realizacja rządowego programu „Posiłek w szkole i w domu” na lata 2019–2023,
 - f) kontynuującym działania wynikające z rządowego programu pomocy uczniom niepełnosprawnym ze szkół ponadpodstawowych, którzy posiadają orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego, w formie dofinansowania zakupu podręczników, materiałów edukacyjnych i ćwiczeniowych w latach 2020–2022,
 - g) wsparcia nauczycieli i specjalistów ze szkół i przedszkoli w zakresie praktycznych umiejętności pedagogicznych oraz doskonalenia metod i form pracy z uczniami ze zróżnicowanymi potrzebami edukacyjnymi, w tym z niepełnosprawnościami,
 - h) stworzenie mechanizmów koordynacji dostępnego lokalnie wsparcia i zwiększenia jego dostępności oraz efektywności, np. poprzez zmiany instytucjonalne.
- 4) wyrównywanie szans edukacyjnych uczniów oraz podniesienie jakości edukacji w szkołach prowadzących kształcenie ogólne; w ramach działania przewiduje się zadania służące indywidualizacji kształcenia i realizacji w praktyce założeń edukacji włączającej przez:
- a) wspieranie jednostek systemu oświaty w pracy z klasami zróżnicowanymi pod względem potrzeb edukacyjnych uczniów (w tym szkolenia dla kadr przygotowujące do tych zadań oraz wyposażenie jednostek systemu oświaty w pomoce dydaktyczno-naukowe),
 - b) tworzenia lokalnych koalicji na rzecz podnoszenia jakości kształcenia wszystkich uczniów i rozwoju edukacji włączającej, opartych na współpracy samorządów, szkół ogólnodostępnych, poradni psychologiczno-pedagogicznych, szkół i placówek specjalnych, jednostek pomocy społecznej i wsparcia rodziny, placówek ochrony zdrowia, organizacji pozarządowych oraz innych podmiotów działających lokalnie na rzecz dziecka i rodziny,
 - c) wsparcie stypendialne uczniów;
- 5) wspomaganie rozwoju dzieci i młodzieży, ze szczególnym zwróceniem uwagi na zróżnicowanie ich potrzeb rozwojowych i edukacyjnych oraz ewentualne bariery w zakresie dostępu do informacji niezbędnych w procesie kształcenia i indywidualnym rozwoju, które zwiększą efektywność pracy z dziećmi i młodzieżą.
- Działania te będą miały nowoczesną formę opartą przede wszystkim na technologiach informacyjno-komunikacyjnych umożliwiających pracę zarówno indywidualną, jak i w grupie, a także pracę zdalną, możliwością pracy terapeutycznej przez nauczyciela specjalistę w przedszkolu, szkole i placówce lub nauczyciela poradni psychologiczno-pedagogicznej.
- Działania będą zmierzały do zapewnienia:
- a) oprogramowania komputerowego związanego ze wspomaganie integralnego rozwoju i włączenia społecznego dziecka,

- b) oprogramowania komputerowego związanego z prowadzeniem działań rozwijających kompetencje komunikacyjne dziecka, dostosowane do jego indywidualnych potrzeb, w szczególności: nauki języka polskiego jako obcego, zajęć logopedycznych, nauki AAC, Braille’a lub polskiego języka migowego,
- c) doposażenia przedszkoli, szkół i poradni psychologiczno-pedagogicznych, w tym poradni specjalistycznych, w sprzęt komputerowy wspomagający codzienne funkcjonowanie dzieci i młodzieży w przedszkolu, szkole i placówce oraz wspomagający rozwijanie kompetencji dzieci i młodzieży oraz prowadzenie działań edukacyjnych i terapeutycznych,
- d) rozwijania kompetencji posługiwania się oprogramowaniem i sprzętem komputerowym przez nauczycieli i specjalistów, z uwzględnieniem działań ukierunkowanych na wspieranie włączania społecznego dzieci i młodzieży,
- e) upowszechnianie korzystania z otwartych zasobów edukacyjnych przez nauczycieli, specjalistów, uczniów i rodziców;
- 6) działania na rzecz przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu dzieci, w szczególności działania w zakresie zapobiegania problemom zdrowia psychicznego oraz uzależnieniom wśród dzieci (w tym uzależnieniom cyfrowym) oraz wsparcia dzieci, młodzieży oraz ich rodzin dotkniętych tymi trudnościami. m.in. niepełnosprawności, długotrwałej choroby, problemów zdrowia psychicznego, przemocy domowej i rówieśniczej (w tym cyberprzemocy), uzależnień (w tym również uzależnień cyfrowych), wykluczenia cyfrowego (zwłaszcza w okresie pandemii), zaniedbań opiekuńczo-wychowawczych czy konfliktów z prawem.

Harmonogram realizacji zadań

		2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027
Termin realizacji zadań	1							
	2							
	3							
	4							
	5							
	6							
Indykatywne źródła finansowania	Budżet państwa Budżety jednostek samorządu terytorialnego Fundusze UE							
Koordinacja	Minister właściwy do spraw oświaty i wychowania Minister właściwy do spraw zabezpieczenia społecznego Minister właściwy do spraw zdrowia Samorządy województw							

Działanie 1.5. Wzmocnienie kształcenia dzieci i młodzieży w obszarze kompetencji kluczowych, w tym kreatywności, przedsiębiorczości oraz współpracy

Postawy i kompetencje budujące kapitał społeczny, w tym kreatywność, przedsiębiorczość oraz kooperatywność – warunkują zdolność do funkcjonowania w zmieniającej się rzeczywistości. Rozwijanie postaw i kompetencji społecznych powinno być zatem jedną z horyzontalnych zasad systemu oświaty. Podniesienie poziomu kompetencji rozwijających kapitał społeczny wymaga zmian świadomościowych wśród kadry pedagogicznej, administracji przedszkoli, szkół i placówek, jak i wśród dzieci i młodzieży. Istotna jest w tym względzie poprawa systemu kształcenia nauczycieli i podniesienie prestiżu zawodu nauczyciela.

- 1) Promowanie metod nauczania oraz dobrych praktyk mających na celu rozwijanie postaw kreatywności, współpracy i przedsiębiorczości:
 - a) wspieranie realizacji podstawy programowej wychowania przedszkolnego i podstawy programowej kształcenia ogólnego uwzględniającej samodzielne i zespołowe zdobywanie informacji, krytyczne ich przetwarzanie, identyfikowanie problemów oraz szukanie skutecznych, w tym – niestandardowych – sposobów ich rozwiązywania,
 - b) rozwijanie i upowszechnianie metod nauczania kształtujących przedsiębiorczość, kreatywność i kooperatywność wśród uczniów, promowanie działań zespołowych oraz rozwijanie kompetencji w zakresie samodzielnego uczenia się i kierowania własnym rozwojem przez uczniów,
 - c) wspieranie metod nauczania rozwijających przedsiębiorczość, kreatywność i kooperatywność, a także powiązanych z nimi kompetencji kluczowych – komunikacyjnych i informacyjnych oraz społeczno-obywatelskich oraz zwiększenie uczestnictwa uczniów i nauczycieli w projektach sprzyjających kształtowaniu tych kompetencji,
 - d) wspieranie działań z zakresu edukacji obywatelskiej, realizowanych przez instytucje i podmioty prowadzące działalność edukacyjną oraz organizacje obywatelskie,
 - e) poszukiwanie rozwiązań prawnych i organizacyjnych służących podnoszeniu jakości procesu edukacji wszystkich osób uczących się, w tym edukacji sprzyjającej kształtowaniu kompetencji kluczowych i włączeniu społecznemu,
 - f) podniesienie rangi samorządu uczniowskiego i rady rodziców w funkcjonowaniu szkoły i ocenie jej pracy,
 - g) wspieranie działań edukacyjnych z zakresu ekonomii społecznej i przedsiębiorczości społecznej oraz rozwój spółdzielczości uczniowskiej;
- 2) Kształcenie i doskonalenie nauczycieli w zakresie rozwijania kompetencji kluczowych uczniów i studentów, w tym kompetencji społecznych i obywatelskich:
 - a) wprowadzenie do programu kształcenia nauczycieli zagadnień dotyczących kształtowania postaw i kompetencji kluczowych wśród uczniów oraz umiejętności pracy z klasą/grupą zróżnicowaną pod względem potrzeb rozwojowych i edukacyjnych uczniów,
 - b) promowanie dobrych praktyk w zakresie współpracy na zasadzie partnerstwa między nauczycielami, rodzicami i przedszkolami, szkołami, placówkami,
 - c) wspieranie doskonalenia nauczycieli, bibliotekarzy w zakresie efektywnej realizacji zajęć wynikających z podstawy programowej,

- d) stworzenie i wdrożenie systemu wsparcia dla nabywania uprawnień przez nienauczycieli (artystów, sportowców, informatyków, osób mających kompetencje (*dual-career*)) do nauczania w szkole (np. informatyki, muzyki, plastyki, wychowania fizycznego, edukacji obywatelskiej),
- e) promowanie metod nauczania sprzyjających kreatywności, kooperatywności i przedsiębiorczości wśród pracowników oświaty i administracji oświatowej,
- f) upowszechnienie wzorów współpracy nauczycieli w małych zespołach, skoncentrowanych na wspomaganiu procesów uczenia się dzieci i młodych ludzi, wzajemne wspieranie się w badaniu i poprawie skuteczności nauczania wszystkich dzieci i młodzieży, wymieniających swoje doświadczenia i wspólnie doskonalących jakość własnej pracy;
- 3) Wzmocnienie edukacji obywatelskiej w procesach kształcenia:
- a) wspieranie wdrażania podstawy programowej wychowania przedszkolnego i kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, promującej samodzielne i zespołowe zdobywanie informacji, krytyczne ich przetwarzanie, identyfikowanie problemów oraz szukanie skutecznych, w tym – niestandardowych – sposobów ich rozwiązywania,
- b) promowanie współpracy szkół z organizacjami obywatelskimi, mediami, instytucjami w zakresie prowadzenia edukacji rozwijającej kooperatywność, przedsiębiorczość i kreatywność w tym instytucjami kultury (np. przez publikacje, konkursy, kampanie społeczne),
- c) wspieranie współpracy naukowców oraz działaczy społecznych z uczniami i nauczycielami szkół wszystkich typów w realizowaniu projektów edukacyjnych,
- d) zaangażowanie młodzieży w życie lokalnych społeczności, zwłaszcza na obszarach wiejskich, w tym uczestnictwo w podejmowaniu decyzji, tworzenie sieci społeczności.

Harmonogram realizacji zadań

		2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027
Termin realizacji zadań	1							
	2							
	3							
Indykatywne źródła finansowania	Budżet państwa Budżety jednostek samorządu terytorialnego Fundusze UE							
Koordinacja	Minister właściwy do spraw oświaty i wychowania Minister właściwy do spraw szkolnictwa wyższego i nauki Samorządy województw							

Działanie 1.6. Doskonalenie modelu kształcenia zawodowego, w tym kształcenia wyższego oraz promocja kształcenia zawodowego w powiązaniu z rynkiem pracy

Trudna sytuacja na rynku pracy w sposób szczególny dotyka ludzi młodych, którzy rozpoczynają swoją karierę zawodową. Perspektywa wejścia na rynek pracy i utrzymania zatrudnienia pogarsza się szczególnie w czasach i sytuacjach kryzysowych, charakteryzujących się rosnącym poziomem bezrobocia wśród młodzieży. Trudności w rozpoczęciu samodzielnego życia na własny rachunek dotyczą nie tylko osób bez kwalifikacji zawodowych, lecz także osób, których kwalifikacje i umiejętności nie odpowiadają aktualnym wymogom rynku pracy; braki te stanowią jeden z istotnych czynników generujących zjawisko wykluczenia i marginalizacji społecznej.

Wdrażany obecnie model kształcenia zawodowego na poziomie ponadpodstawowym oparty jest na systemowej współpracy szkół i placówek kształcenia zawodowego z ich otoczeniem społeczno-gospodarczym, w tym zwłaszcza z pracodawcami. Zakłada się równocześnie upowszechnienie doradztwa zawodowego już na etapie edukacji podstawowej. Szkoły prowadzące kształcenie zawodowe konstruują ofertę edukacyjną w taki sposób, aby nabywanie wiedzy teoretycznej odbywało się równolegle z praktyczną nauką zawodu w rzeczywistych warunkach pracy. Taki model kształcenia zawodowego z jednej strony wychodzi naprzeciw indywidualnym predyspozycjom, aspiracjom oraz oczekiwaniom uczniów, z drugiej zaś pozwala reagować na dynamiczne zmiany na rynku pracy. Należy wspierać stosowanie różnych form uczenia się w miejscu pracy, ponieważ zwiększa to możliwości zatrudnienia na wczesnym etapie życia zawodowego oraz sprzyja przystosowaniu młodego człowieka do warunków pracy panujących w rzeczywistym zakładzie pracy. Z punktu widzenia przygotowania młodych ludzi do wejścia na rynek pracy, samodzielności w życiu dorosłym i pełnego uczestnictwa społecznego konieczne są również działania stymulujące zapewnianie wysokiej jakości kształcenia zawodowego w szkołach ponadpodstawowych oraz na poziomie wyższym.

Zmiany w szkolnictwie wyższym zmierzają w kierunku uelastycznienia ścieżek i programów kształcenia praktycznego oraz uznawania w systemie szkolnictwa wyższego osiągnięć efektów uczenia się nabytych poza systemem, przykładowo wynikających z doświadczeń zawodowych. System szkolnictwa wyższego stwarza możliwość osobom dorosłym, które np. z powodów ekonomicznych zaniechały kształcenia na poziomie wyższym, włączenia się do programów kształcenia praktycznego. Wysokie wymagania rynku pracy, silna konkurencja, presja czasu nie sprzyjają procesowi wdrażania nowego pracownika do zadań wynikających z zakresu czynności. Współczesny rynek oczekuje na pracownika z aktualną wiedzą i dobrą orientacją w realiach zawodu. Dlatego też w ramach szkolnictwa wyższego zainicjowano wiele działań zmierzających do dostosowania programów studiów do realnego rynku pracy. Program studiów o profilu praktycznym przewiduje praktyki zawodowe w wymiarze co najmniej 6 miesięcy w ramach studiów pierwszego stopnia i jednolitych studiów magisterskich lub 3 miesięcy w przypadku programu studiów drugiego stopnia. W kontekście wdrażanych zmian wzrosła rola praktyk studenckich, które umożliwiają uzyskanie pierwszego – dla wielu studentów – doświadczenia w realnych warunkach pracy. W celu dostosowania programów studiów nawiązywana jest współpraca uczelni z biznesem i wzmacniana prozatrudnieniowa rola szkolnictwa wyższego, poprzez angażowanie pracodawców w proces kształcenia (np. dodatkowe zajęcia realizowane wspólnie z pracodawcami, certyfikowane szkolenia, wizyty studyjne u pracodawców).

Ważną rolę w doskonaleniu procesu kształcenia i projektowaniu indywidualnych ścieżek kształcenia lub rozwoju odgrywa monitorowanie losów absolwentów oraz wsparcie udzielane przez biura karier. Suma różnorodnych form wsparcia przyczynia się do zwiększenia zdolności do zatrudnienia absolwentów uczelni zawodowych na rynku pracy oraz pomaga w lepszym radzeniu sobie – po ukończeniu kształcenia – w pełnieniu ról społeczno-zawodowych.

W Polsce, aby wzmocnić kształcenie praktyczne, umożliwiające rozwój umiejętności zawodowych i kompetencji społecznych studentów, wprowadzono – poprzez ustawę z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. z 2020 r. poz. 85 i 619) – dwie ścieżki kształcenia na kierunkach o profilu praktycznym: rozbudowane obowiązkowe praktyki zawodowe i studia dualne. Ustawa umożliwiła też prowadzenie przez uczelnie zawodowe kształcenia specjalistycznego. Osoba, która ukończyła kształcenie specjalistyczne otrzymuje świadectwo dyplomowanego specjalisty albo dyplomowanego specjalisty technologa.

W obszarze szkolnictwa wyższego istotne jest wsparcie osób z niepełnosprawnościami, które znalazło wyraz m.in. w ustawowym zobligowaniu uczelni do stwarzania takim osobom warunków do pełnego udziału w:

- procesie przyjmowania na uczelnię w celu odbywania kształcenia,
- kształceniu,
- prowadzeniu działalności naukowej.

W celu wsparcia tych zadań ministrowie nadzorujący uczelnie przekazują dotację podmiotową.

Środki finansowe z dotacji powinny być przeznaczone na zapewnienie kandydatom na studia, studentom, doktorantom i pracownikom warunków do pełnego udziału w procesie przyjmowania na studia, do szkół doktorskich, kształceniu na studiach i w szkołach doktorskich lub prowadzeniu działalności naukowej.

Mogą one być wydatkowane m.in. na kursy języka migowego dla studentów, doktorantów oraz dla pracowników uczelni, specjalistyczne szkolenia, w tym umożliwiające orientację przestrzenną na terenie uczelni niepełnosprawnym studentom i doktorantom, udział w olimpiadach, w różnych wydarzeniach, zakup sprzętu i urządzeń specjalistycznych wspomagających proces dydaktyczny, zakup literatury specjalistycznej i naukowej do uczelnianych bibliotek dla potrzeb osób niepełnosprawnych, dostosowanie infrastruktury.

Ponadto z dotacji uczelnie mogą realizować wydatki na rzecz osób z niepełnosprawnościami, potwierdzonymi orzeczeniem o stopniu niepełnosprawności oraz wydatki na rzecz osób z niepełnosprawnościami bez stosownego orzeczenia. W tym celu uczelnie mogą opracować wewnętrzny regulamin, który określi kryteria kwalifikacji oraz formy pomocy studentom/doktorantom oraz pracownikom prowadzącym działalność naukową z niepełnosprawnościami bez stosownego orzeczenia.

Narodowe Centrum Badań i Rozwoju prowadzi trzy konkursy współfinansowane z funduszy europejskich (PO WER), realizujące działania Programu Dostępność Plus w obszarze szkolnictwa wyższego, ukierunkowane na zwiększenie dostępności dla osób z niepełnosprawnościami.

Konkurs „Uczelnia dostępna” (trzy edycje), w ramach działania „Studia bez barier”, obejmuje wsparciem zmiany organizacyjne i podnoszenie świadomości i kompetencji kadry uczelni z zakresu niepełnosprawności poprzez realizację działań mających na celu zapewnienie przez uczelnię dostępności komunikacyjnej, administrowanych stron internetowych, narzędzi informatycznych, procedur kształcenia na poziomie wyższym, wprowadzenie do programów

kształcenia modyfikacji zapewniających ich dostępność dla studentów z niepełnosprawnościami oraz działań z zakresu dostępności architektonicznej. Bezpośrednią grupą docelową w projekcie są uczelnie, studenci oraz kadra uczelni (dydaktyczna, administracyjna i zarządzająca).

Konkurs „Projektowanie uniwersalne”, w ramach działania „Dostępność w programach kształcenia”, dotyczy opracowania i wdrożenia zajęć obowiązkowych w programie studiów, obejmujących projektowanie uniwersalne i umożliwiających studentom poznanie potrzeb osób z niepełnosprawnościami oraz praktyczne zastosowanie zasad uniwersalnego projektowania produktów i usług. Odbiorcami wsparcia są zarówno studenci kierunków technicznych, jak i pedagogicznych i artystycznych (między innymi architektury, architektury wnętrz, budownictwa, urbanistyki, informatyki, programowania, wzornictwa przemysłowego, inżynierii lądowej, projektowania, wzornictwa, pedagogiki).

Konkurs „Centrum wiedzy o dostępności”, w ramach działania „Centra wiedzy projektowania uniwersalnego”, dotyczy utworzenia i wsparcia funkcjonowania w uczelniach centrum wiedzy o dostępności, jako jednostki wspierającej stosowanie i upowszechnianie zasad projektowania uniwersalnego, m.in. poprzez działania upowszechniające zasady projektowania uniwersalnego, wpływające na podnoszenie kompetencji kadry uczelni w zakresie zasad projektowania uniwersalnego, prowadzenie kształcenia oraz działalności szkoleniowej w zakresie projektowania uniwersalnego z wykorzystaniem wiedzy i doświadczenia wiodących ekspertów z uczelni polskich i zagranicznych, a także inicjowanie współpracy z otoczeniem społeczno-gospodarczym w celu wypracowania innowacyjnych produktów i standardów dla usług powszechnych w oparciu o zasady projektowania uniwersalnego. Bezpośrednią grupą docelową w projekcie są przede wszystkim uczelnie, które chcą w ramach swojej struktury powołać centrum wiedzy o dostępności w wybranym przez siebie obszarze.

Ponadto Narodowe Centrum Badań i Rozwoju realizuje – jako kolejne działanie w ramach Programu Dostępność Plus – konkurs „Rzeczy są dla ludzi”, prowadzony jako zadanie zlecone przez ówczesne Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Celem konkursu jest wybranie do dofinansowania projektów, które w największym stopniu przyczynią się do poprawy jakości i zapewnienia niezależności życia osób ze szczególnymi potrzebami. Środki przyznawane są na realizację badań przemysłowych, prac rozwojowych (obowiązkowych w projekcie) oraz prac przedwdrożeniowych. Wnioskodawca jest zobowiązany do zastosowania wyników projektu w praktyce. Konkurs skierowany jest do samodzielnych podmiotów, tj. jednostek naukowych, przedsiębiorstw i konsorcjów składających się maksymalnie z 4 podmiotów. Projekty w ramach konkursu muszą dotyczyć przynajmniej jednego z 23 zróżnicowanych tematów dotyczących technologii, narzędzi i innych rozwiązań dla osób ze szczególnymi potrzebami.

Analiza sytuacji w obszarze dostępu do materiałów dydaktycznych dla kształcenia zawodowego pozwala stwierdzić, że zarówno nauczyciele, jak i uczniowie otrzymują niewystarczającą ilość odpowiednich materiałów multimedialnych wspierających proces kształcenia/uczenia się, dlatego tak ważne jest tworzenie e-zasobów na potrzeby kształcenia zawodowego. Aktualnie prowadzone są intensywne działania na rzecz tworzenia ogólnodostępnych i nowoczesnych edukacyjnych zasobów elektronicznych dla kształcenia zawodowego i doradztwa zawodowego, zgodnych z podstawami programowymi kształcenia w poszczególnych zawodach szkolnictwa branżowego. Materiały te są przeznaczone zarówno do wykorzystania w procesie nauczania, jak i do doskonalenia umiejętności samodzielnego uczenia się wśród uczniów szkół prowadzących kształcenie zawodowe i osób dorosłych. Są to e-materiały multimedialne i dydaktyczne. Zasoby

są udostępnione na Zintegrowanej Platformie Edukacyjnej (ZPE) działającej pod adresem <https://zpe.gov.pl/>. Uczniowie i nauczyciele mogą korzystać z nich bezpłatnie. Na platformie znajduje się dostęp m.in. do e-materiałów zawodoznawczych oraz zestawów edukacyjnych służących do nauki zawodowego języka obcego (angielskiego, a w przypadku niektórych zawodów również niemieckiego, francuskiego, hiszpańskiego i rosyjskiego) ukierunkowanego zawodowo w poszczególnych branżach.

Jednym z celów edukacji cyfrowej w dziedzinie kształcenia zawodowego jest upowszechnianie wykorzystywania materiałów multimedialnych w nauczaniu zawodu, w tym e-zasobów dostępnych na platformie <https://zpe.gov.pl/>, stałe ich aktualizowanie, a także poszerzanie i doskonalenie bazy e-materiałów zawodoznawczych. W ramach konkursów realizowanych z Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój zostanie opracowanych kolejnych 800 e-materiałów do kształcenia zawodowego dla poszczególnych zawodów szkolnictwa branżowego, które docelowo zostaną zamieszczone na platformie.

Osiągnięcie tego celu będzie realizowane przez następujące działania:

- 1) promowanie szkolnictwa branżowego w szkołach podstawowych poprzez promocję wśród dzieci i rodziców efektów tego rodzaju kształcenia, współpracę z doradcami zawodowymi, promowanie dobrych praktyk;
- 2) tworzenie ogólnodostępnych i nowoczesnych edukacyjnych zasobów elektronicznych dla kształcenia zawodowego i doradztwa zawodowego;
- 3) wspieranie rozwoju współpracy szkół i placówek kształcenia zawodowego z ich otoczeniem, w tym zwłaszcza z pracodawcami i szkołami wyższymi (staże i praktyki dla uczniów w przedsiębiorstwach, rozwój współpracy szkół z uczelniami) oraz urzędami pracy, w celu realizacji praktycznej nauki zawodu w ścisłej współpracy z pracodawcami oraz zapoznania uczniów i nauczycieli z najnowszymi rozwiązaniami technicznymi i technologicznymi;
- 4) wzmocnienie oddziaływań profilaktycznych, zapobiegających występowaniu trudności w uczeniu się i zachowaniu oraz wczesnej interwencji, w sytuacji, gdy pojawią się problemy w tym zakresie, realizacji praktycznej nauki zawodu, realizację działań podejmowanych na rzecz młodzieży zagrożonej marginalizacją społeczną;
- 5) podniesienie jakości kształcenia w szkołach specjalnych przysposabiających do pracy i dostosowanie oferty kształcenia do potrzeb lokalnego rynku pracy;
- 6) inicjatywy na rzecz rozwoju ram kwalifikacji;
- 7) działania w zakresie powiązania kształcenia wyższego z potrzebami rynku pracy i praktyczną nauką zawodu:
 - a) interdyscyplinarne programy studiów,
 - b) podwyższenie jakości kształcenia oraz wartości dyplomów ukończenia studiów,
 - c) promocja studiów dualnych i kształcenia praktycznego oraz studiów o kształceniu praktycznym,
 - d) stabilny system stypendialny ułatwiający naukę na poziomie wyższym mniej zamożnym studentom i zdobycie zawodu zgodnego z potrzebami rynku pracy.

Harmonogram realizacji zadań

		2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027
Termin realizacji zadań	1							
	2							
	3							
	4							
	5							
	6							
	7							
Indykatywne źródła finansowania	Budżet państwa Budżety jednostek samorządu terytorialnego Fundusze UE							
Koordinacja	Minister właściwy do spraw do spraw oświaty i wychowania Minister właściwy do spraw szkolnictwa wyższego i nauki Minister właściwy do spraw pracy Powiatowe jednostki samorządu terytorialnego Samorządy województw							

Działanie 1.7. Wdrożenie kompleksowego systemu pierwszego zatrudnienia młodzieży opartego o zintegrowane działania instytucji edukacyjnych, rynku pracy i integracji społecznej

Rozpoczęcie przez młodego człowieka samodzielnego życia na własny rachunek wymaga spełnienia szeregu warunków odnoszących się przede wszystkim do nabycia kwalifikacji zawodowych adekwatnych do stale zmieniających się wymogów rynku pracy, podstawowych kompetencji społecznych, jak również nabycia umiejętności poruszania się na rynku pracy. Efektywne spełnienie tych warunków jest szczególnie istotne w przypadku pracy z osobami zagrożonymi marginalizacją społeczną, z natury rzeczy mających ograniczony dostęp zarówno do nowoczesnych form edukacji nieformalnej, szkoleń zawodowych, jak i usług rynku pracy.

Jednocześnie ważne jest wzmocnienie programów edukacji liderów życia publicznego i społecznego, w tym systemu identyfikacji liderów społecznych i wspieranie ich rozwoju, podnoszenie umiejętności i kwalifikacji zawodowych oraz podnoszenie umiejętności związanych z wykorzystywaniem technologii ICT i prowadzeniem działalności gospodarczej.

- 1) Wspierany będzie rozwój doradztwa zawodowego dla dzieci, młodzieży i dorosłych integrujący doradztwo zawodowe na różnych etapach kształcenia i w procesie uczenia się przez całe życie. W tym celu wspierane będzie:
 - a) zapewnienie dostępu do odpowiedniej informacji edukacyjno-zawodowej na różnych etapach edukacyjnych,
 - b) opracowanie materiałów dla wychowawców klas wszystkich typów szkół i przeprowadzenie szkoleń dla osób realizujących zadania z zakresu doradztwa zawodowego w szkołach podstawowych, ponadpodstawowych oraz poradniach psychologiczno-pedagogicznych,
 - c) rozwijanie podmiotowości uczniów w procesie oceny swoich zainteresowań i predyspozycji zawodowych,
 - d) opracowanie rozwiązań w zakresie włączenia lekarzy medycyny pracy w proces doradztwa w zakresie wyboru kierunku dalszego kształcenia i zawodu dla uczniów szkół podstawowych, w sytuacji, gdy występują u ucznia ograniczenia w tym wyborze uwarunkowane stanem zdrowia lub niepełnosprawnością,
 - e) zapewnienie koordynacji zadań w zakresie doradztwa zawodowego, realizowanych przez poszczególne szkoły;
- 2) Opracowanie i wdrożenie systemowych, międzysektorowych rozwiązań w zakresie wspierania procesu przejścia młodych ludzi z systemu edukacji na rynek pracy;
- 3) Analiza dotychczas funkcjonujących instrumentów skierowanych do osób bezrobotnych, które nie przekroczyły 30. roku życia oraz ewentualne opracowanie i wprowadzenie nowych instrumentów w celu przełamania barier utrudniających danej grupie osób wejście na rynek pracy;
- 4) Wspierane będą programy specjalnie adresowane do młodzieży (w tym młodzieży z niepełnosprawnościami) realizowane przez podmioty ekonomii społecznej (w tym organizacje obywatelskie) oraz jednostki samorządu terytorialnego, w tym:

- a) osoby młode opuszczające pieczę zastępcą będą uwzględnione w katalogu osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, określonym na potrzeby definicji przedsiębiorstwa społecznego – jako uprawnione do jego zakładania,
 - b) w ramach wybranych działań adresowanych do podmiotów zatrudnienia socjalnego uwzględnione będą inicjatywy adresowane do młodzieży, w szczególności ze środowisk zagrożonych wykluczeniem społecznym, których celem jest zapobieganie zachowaniom ryzykownym, oraz wspieranie osób młodych w przewyciężaniu przyczyn powodujących wykluczenie społeczne,
 - c) realizowane będą działania o charakterze edukacyjnym, koncentrujące się na promowaniu współpracy, solidarności, wolontariatu i samopomocy; działania te obejmować będą m.in. angażowanie uczniów w przedsięwzięcia na rzecz społeczności lokalnej;
- 5) Wspierane będą działania na rzecz młodzieży z młodzieżowych ośrodków wychowawczych i młodzieżowych ośrodków socjoterapii, mających na celu przygotowanie wychowanków do samodzielnego funkcjonowania po opuszczeniu ośrodka poprzez organizację dodatkowego wsparcia w zakresie umiejętności społecznych i zawodowych dzięki realizacji programów aktywizacji wychowanków, w tym:
- a) podnoszenie kompetencji zawodowych i społecznych niezbędnych m.in. w poszukiwaniu i utrzymaniu zatrudnienia,
 - b) likwidacja opóźnień edukacyjnych uwarunkowanych różnymi przyczynami, m.in. wynikających z sytuacji życiowej lub zaburzeń rozwojowych.

Harmonogram realizacji zadań

		2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027
Termin realizacji zadań	1							
	2							
	3							
	4							
	5							
Indykatywne źródła finansowania	Budżet państwa Fundusz Pracy Budżety jednostek samorządu terytorialnego Fundusze UE							
Koordinacja	Minister właściwy do spraw do spraw oświaty i wychowania Minister właściwy do spraw pracy Minister właściwy do spraw zdrowia Samorządy województw							

Priorytet II. Przeciwdziałanie bezdomności i wykluczeniu mieszkaniowemu

Polityka społeczna przeciwdziała i rozwiązuje problem bezdomności oraz wspiera rozwój mieszkalnictwa społecznego jako istoty bezpieczeństwa socjalnego umożliwiającego aktywność społeczną i zawodową osób zagrożonych wykluczeniem. Na bezdomność z pewnością mają wpływ takie czynniki, jak: trudna sytuacja mieszkaniowa, utrudniony dostęp do rynku pracy, w tym długotrwałe bezrobocie, ubóstwo, pozbawienie mieszkania (eksmisja), brak miejsca do mieszkania po opuszczeniu różnego typu instytucji (np. po powrocie z zakładu karnego, opuszczeniu domu dziecka, po powrocie ze szpitala psychiatrycznego) połączony z brakiem lub niewystarczającą integracją społeczną. Do krytycznych sytuacji życiowych, które mogą wpływać na sytuację zagrożenia bezdomnością, zaliczyć należy również rozpad rodziny i patologie życia rodzinnego (często związane z przemocą domową). Specjaliści pracujący z osobami bezdomnymi wskazują, że różnego rodzaju typologie i schematy nie są w stanie objąć swoim zakresem różnorodności powodów, dla których osoby tracą swoje miejsce zamieszkania. W tym kontekście podkreśla się, że bardzo często nie można mówić o jednej głównej przyczynie bezdomności, ale o współwystępowaniu wielu krytycznych zdarzeń w życiu człowieka, które w konsekwencji prowadzą do stanu wykluczenia. Należy mieć na względzie, iż grupa osób bezdomnych to zbiorowość wewnętrznie różnorodna. Możemy wyróżnić zarówno osoby przebywające w specjalnych placówkach, ale też takie, które nie posiadają dachu nad głową i za swoje miejsca przebywania przyjmują miejsca publiczne. Biorąc pod uwagę, że długotrwałe przebywanie w placówkach wieloosobowych pogłębia wykluczenie społeczne, np. w zakresie braku konieczności podejmowania decyzji za własne życie, należy wprowadzać kompleksowe działania w obszarze przejścia od świadczenia usług dla osób bezdomnych w instytucjach do usług środowiskowych poprzez rozwój mieszkalnictwa oraz zapewnienia usług wspierających powrót osób bezdomnych do społeczeństwa. Ma to szczególne znaczenie w przypadku młodych osób bezdomnych – zarówno wychowujących się w rodzinach dysfunkcyjnych, jak również mających za sobą pobyt w instytucjonalnej pieczy zastępczej lub różnego rodzaju placówkach dla młodzieży – u których przebywanie w warunkach instytucjonalnych utrwała deficyty w zakresie kompetencji społecznych i emocjonalnych umożliwiających samodzielne funkcjonowanie w społeczeństwie. Niejednokrotnie instytucje w których wychowują się dzieci zapewniają optymalne warunki bytowe dla grup, ale nie zawsze mogą zaspokajać indywidualne potrzeby rozwojowe. Raport z badania dostępności rozwiązań mieszkaniowych w pomocy osobom doświadczającym bezdomności³⁶ pokazuje ogromne zainteresowanie programami mieszkaniowymi i świadomość ich znacznie większej, w porównaniu z rozwiązaniami instytucjonalnymi, skuteczności. Wskazuje przede wszystkim na konieczność adaptacji różnorodnych rozwiązań mieszkaniowych do lokalnych warunków i możliwości, a także potrzebę popularyzacji wiedzy o modelu „Najpierw mieszkanie”(Housing First)³⁷, mającym na celu zapewnienie wsparcia osobom, które z różnych przyczyn nie są w stanie sprostać warunkom obowiązującym w systemie instytucjonalnym. Dlatego w ramach niwelowania skutków bezdomności oraz profilaktyki w zakresie tego rodzaju wykluczenia społecznego do realizacji zaplanowano następujące działania, opracowane z uwzględnieniem propozycji zawartych

³⁶ *Usługi mieszkaniowe w pomocy osobom bezdomnym. Raport z badania ankietowego [N=297] oraz wywiadów indywidualnych*, Paweł Korliński, Piotr Olech, Jakub Wilczek, Zabrze 2020.

³⁷ Program „Najpierw mieszkanie” (ang. „Housing First”) zakłada zapewnienie osobie bezdomnej, doświadczającej często kryzysu psychicznego i uzależnienia, samodzielnego mieszkania jako warunku rozpoczynającego terapię, na którym można oprzeć dalsze indywidualne działania. Zapewnienie bezpieczeństwa mieszkaniowego jest podstawą do dalszych działań społecznych na którym opierają się dalsze działania specjalistyczne o charakterze zindywidualizowanym. Program został opracowany przez psychologa klinicznego Sama Tsemberisa, zajmującego się problemem bezdomności i wdrażany początkowo przez organizację Pathways to Housing w Nowym Jorku od lat 90. XX wieku.

w materiałach eksperckiej grupy roboczej, pracującej nad zagadnieniami związanymi z obszarem bezdomności.

Działanie 2.1. Wsparcie osób zagrożonych kryzysem bezdomności

- 1) Opracowanie i uregulowanie form wsparcia mieszkaniowego osób opuszczających pieczę zastępczą oraz placówki, o których mowa w art. 88 ust. 1 ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej w oparciu o:
 - a) diagnozowanie i monitorowanie grup zagrożonych bezdomnością, w tym usamodzielniających się osób z rodzin defaworyzowanych,
 - b) zapobieganie bezdomności osób usamodzielniających się poprzez wdrożenie intensywnych i pogłębionych programów przygotowujących o samodzielne życie obejmujących trening samodzielności oraz zapewnienie lokali;
- 2) Opracowanie i wdrożenie modelu działań zapobiegających zadłużeniom, eksmisjom i bezdomności przez:
 - a) skoordynowanie różnych elementów systemu, w tym usprawnienie komunikacji oraz uporządkowanie działań na gruncie pomocy społecznej, jak i całej polityki społecznej, w celu zintegrowania usług w obszarze prewencji przed eksmisją i bezdomnością oraz wsparcia w mieszkaniu w zakresie integracji,
 - b) wsparcie i doradztwo w budowaniu strategii oraz sieciowanie instytucji i organizacji, a także uspoźnianie działań samorządów lokalnych, przy udziale ROPS, mające na celu m.in.:
 - wsparcie osób zagrożonych bezdomnością i wykluczeniem mieszkaniowym,
 - przeciwdziałanie zadłużeniom,
 - wypracowywanie dobrych praktyk i schematów działania stosowanych wobec osób zagrożonych zadłużeniem, bezdomnością i wykluczeniem mieszkaniowym,
 - c) opracowanie wojewódzkich programów rozwiązywania kryzysu bezdomności oraz mieszkalnictwa społecznego jako bazy do tworzenia gminnych programów zapobiegania bezdomności, wsparcia osób w kryzysie bezdomności, mieszkalnictwa społecznego,
 - d) wdrożenie intensywnych programów reintegracji społecznej i zawodowej skierowanych do osób wobec których zasądzono eksmisję, oczekujących na eksmisję, eksmitowanych i przebywających w lokalach socjalnych i pomieszczeniach tymczasowych; uruchomienie programów integracyjnych „ostatniej szansy” dla osób, wobec których zasądzono już eksmisję;
- 3) Opracowanie i wdrożenie modelu pracy z osobami osadzonymi w zakładach penitencjarnych, pod kątem zapobiegania bezdomności po ich wyjściu na wolność przez:
 - a) wspieranie współpracy instytucji pomocy społecznej oraz zakładów penitencjarnych w przygotowaniu osadzonych do wyjścia na wolność,

- b) zapobieganie bezdomności osób opuszczających instytucje – zakłady penitencjarne, placówki resocjalizacyjne, formy pieczy zastępczej – poprzez programy zapewniające lokale mieszkalne.

Działanie 2.2. Opracowanie i wdrożenie rozwiązań na rzecz przejścia ze wsparcia instytucjonalnego do wsparcia w formie mieszkaniowej

- 1) Rozwój i wspieranie różnych form mieszkalnictwa jako narzędzi dedykowanych rozwiązywaniu kryzysu bezdomności, w tym:
 - a) zwiększanie zasobu mieszkań dostępnych cenowo (lokale stanowiące mieszkaniowy zasób gminy, mieszkania z zasobów społecznych inicjatyw mieszkaniowych, mieszkania w zasobach społecznych agencji najmu oraz inne) o odpowiednim standardzie połączone z systemem adekwatnego wsparcia finansowego (obejmującego dodatki mieszkaniowe czy dopłaty do czynszu) poprzez rozwój instrumentów finansowych w obszarze polityki mieszkaniowej,
 - b) wprowadzenie obowiązku opracowania przez samorzady terytorialne zapisów odnoszących się do problemu rozwiązywania bezdomności w strategiach rozwiązywania problemów społecznych,
 - c) działania informacyjne oraz doradcze przy udziale ROPS, skierowane do jednostek samorządu terytorialnego, w zakresie sposobów gospodarowania posiadanym zasobem mieszkaniowym, w szczególności z udziałem społecznych agencji najmu,
 - d) podjęcie działań zmierzających do wprowadzenia instrumentów regulacyjnych, które umożliwiłyby gminom racjonalne gospodarowanie posiadanym zasobem mieszkaniowym w celu efektywniejszego zaspokajania potrzeb mieszkaniowych osób najbardziej potrzebujących;
- 2) Opracowanie i wdrożenie rozwiązań mieszkaniowych dla osób zagrożonych bezdomnością oraz wychodzących z kryzysu bezdomności, wymagających wsparcia w utrzymaniu mieszkania przez:
 - a) zintegrowanie różnych systemów i instytucji pomocy jednostkom i rodzinom w sytuacjach kryzysowych z systemem zarządzania mieszkalnictwem społecznym,
 - b) tworzenie i propagowanie rozwiązań opartych na formule najmu społecznego uzupełnionego świadczeniem usług, dedykowanych w szczególności młodym osobom usamodzielniającym się zagrożonym bezdomnością czy wychodzącym z kryzysu bezdomności),
 - c) rozwój usług mieszkalnictwa powiązanych ze wsparciem dla osób zagrożonych bezdomnością i osób bezdomnych o szczególnych potrzebach, zwłaszcza spowodowanych stanem zdrowia lub wiekiem;
- 3) Rozwój programów przeciwdziałania bezdomności opartych na modelu „Najpierw mieszkanie” („Housing First”):

- a) popularyzowanie wiedzy o modelu „Najpierw mieszkanie” („Housing First”),
 - b) tworzenie i propagowanie mieszkaniowych programów rozwiązywania problemu bezdomności opartych o ideę „Najpierw mieszkanie” („Housing First”);
- 4) Rozwijanie alternatywnych funkcji poszczególnych instytucjonalnych form udzielania tymczasowego schronienia osobom bezdomnym.

Działanie 2.3. Rozwiązywanie problemu bezdomności

- 1) Rozwój i zwiększenie dostępności do instrumentów wsparcia osób bezdomnych, w szczególności uregulowanych w ustawie z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, przez wprowadzenie stosownych zmian legislacyjnych oraz rekomendacji;
- 2) Wprowadzenie rozwiązań prawnych umożliwiających wspieranie wychodzenia z bezdomności jako kontynuację interwencyjnej pomocy doraźnej świadczonej przez gminy;
- 3) Zintensyfikowanie współpracy międzysektorowej w zakresie kompleksowej pomocy osobom w kryzysie bezdomności;
- 4) Rozwój i podnoszenie jakości usług świadczonych osobom bezdomnym, ze szczególnym uwzględnieniem bezdomnych osób starszych potrzebujących wsparcia w codziennym funkcjonowaniu przez:
 - a) wzmocnienie i usprawnienie systemu interwencji, w szczególności rozwijanie specjalistycznego wsparcia w środowisku rozwój usług „outreach”, w tym streetworkingu skierowanego do grupy osób bezdomnych przebywających w przestrzeni publicznej i miejscach niemieszkalnych,
 - b) zapewnienie usług mających na celu włączenie w system wsparcia instytucjonalnego, uzyskanie wsparcia mieszkaniowego oraz korzystanie z programów aktywizacyjnych,
 - c) realizację programu resortowego, zawierającego metody i sposoby rozwiązywania problemu bezdomności,
 - d) zapewnienie osobom w kryzysie bezdomności, zgodnej z ich możliwościami i potrzebami, partycypacji w budowaniu i rozwoju systemu wsparcia oraz w usamodzielnianiu poprzez wprowadzanie i upowszechnianie podejść i programów, których istotnym aspektem jest aktywna rola wspieranych osób.

Działanie 2.4. Diagnozowanie problemu bezdomności i wykluczenia mieszkaniowego

- 1) Monitorowanie skali zjawiska bezdomności poprzez prowadzone cyklicznie *Ogólnopolskie badanie liczby osób bezdomnych*, którego realizacja koordynowana jest przez Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej³⁸;
- 2) Badanie i ewaluacja funkcjonujących rozwiązań w zakresie przeciwdziałania bezdomności i ich adaptacja do zmieniających się potrzeb populacji osób bezdomnych, w tym procesu deinstytucjonalizacji w obszarze pomocy osobom bezdomnym;

³⁸ Celem badania jest określenie liczby osób bezdomnych, które stanowi niezbędny wstęp do wszelkich dalszych działań zmierzających do ograniczenia negatywnych skutków bezdomności oraz kształtowania kierunków polityki społecznej na szczeblu centralnym, wojewódzkim i gminnym.

- 3) Rozwój statystyki publicznej w obszarze mieszkalnictwa i bezdomności prowadzonej przez Główny Urząd Statystyczny, we współpracy z Ministerstwem Rodziny i Polityki Społecznej;
- 4) Współpraca międzysektorowa w zakresie prowadzenia badań w obszarze problematyki bezdomności i wykluczenia mieszkaniowego.

Harmonogram realizacji zadań

		2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027
Termin realizacji zadań	1							
	2							
	3							
	4							
Indykatoryjne źródła finansowania	Budżet państwa Budżety jednostek samorządu terytorialnego Fundusze UE							
Koordinacja	Minister właściwy do spraw zabezpieczenia społecznego Minister właściwy do spraw budownictwa, planowania i zagospodarowania przestrzennego oraz mieszkalnictwa Samorządy województw Samorządy gminne							

Podstawę dla prowadzonej obecnie polityki mieszkaniowej stanowi NPM, przyjęty uchwałą nr 115 Rady Ministrów dnia 27 września 2016 r. w sprawie przyjęcia Narodowego Programu Mieszkaniowego. NPM jest jednym z autonomicznych narzędzi służących realizacji „Planu na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju”. Jako dokument strategiczny określa cele polityki mieszkaniowej państwa w perspektywie do 2030 r.

W wyniku przeprowadzonej diagnozy zidentyfikowane zostały główne wyzwania, którym odpowiadają trzy główne cele programu:

- 1) zwiększenie dostępu do mieszkań dla osób o dochodach uniemożliwiających obecnie nabycie lub wynajęcie mieszkania na zasadach komercyjnych;
docelowo do 2030 r. liczba mieszkań przypadająca na 1 tys. mieszkańców powinna osiągnąć wysokość mieszczącą się w aktualnej średniej Unii Europejskiej; oznacza to wzrost tego wskaźnika z obecnego poziomu 363 do 435 mieszkań na 1000 osób;
- 2) zwiększenie możliwości zaspokojenia podstawowych potrzeb mieszkaniowych osób zagrożonych wykluczeniem społecznym ze względu na niskie dochody lub szczególnie trudną sytuację życiową;
docelowo do 2030 r. samorządy gminne powinny dysponować możliwościami zaspokojenia potrzeb mieszkaniowych wszystkich gospodarstw domowych oczekujących aktualnie na najem mieszkania od gminy; według stanu na koniec 2014 r. na najem mieszkania gminnego oczekiwało 165,2 tys. gospodarstw domowych;
- 3) poprawa warunków mieszkaniowych społeczeństwa, stanu technicznego zasobów mieszkaniowych oraz zwiększenie efektywności energetycznej.

Docelowo do 2030 r. liczba osób mieszkających w warunkach substandardowych (ze względu na niski stan techniczny budynku, brak podstawowych instalacji technicznych lub przeludnienie) powinna się obniżyć o 2 mln osób (z ok. 5,3 mln do ok. 3,3 mln).

Ponadto wszystkie budynki, które zostaną zaplanowane po 1 stycznia 2021 r., będą musiały spełniać wymagania oszczędności energii i izolacyjności cieplnej dla tzw. budynku o niskim zużyciu energii. Oznacza to, że budynki zwiększające bazę mieszkaniową zarówno socjalną, jak i budowane komercyjnie będą wpływały na ograniczenie kosztów bytowych związanych z energią, co wpłynie na ograniczenie ubóstwa energetycznego.

Aby osiągnąć założone cele, w NPM zaproponowano szereg działań służących wsparciu mieszkalnictwa na poziomie: finansowym, organizacyjnym, społecznym i regulacyjnym.

Podstawę działań przyczyniających się do zaspokajania potrzeb mieszkaniowych, zaplanowanych w NPM, stanowi pakiet „Mieszkanie+”. Obejmuje on zróżnicowane, ale wzajemnie się uzupełniające rozwiązania służące poprawie dostępności mieszkań, zwłaszcza dla osób o dochodach utrudniających samodzielne nabycie lub wynajęcie mieszkania na zasadach komercyjnych.

W ramach pakietu „Mieszkanie+” realizowane są:

- program budowy dostępnych mieszkań na wynajem (w tym z opcją dojścia do własności) w ramach inwestycji prowadzonych z wykorzystaniem aktywów Banku Gospodarstwa Krajowego i Polskiego Funduszu Rozwoju (koordynacja: spółka PFR Nieruchomości S.A.);
- zintegrowany program wsparcia społecznego budownictwa czynszowego, obejmujący program wsparcia budownictwa socjalnego dla osób o najniższych dochodach realizowany przez gminy (koordynacja: Bank Gospodarstwa Krajowego) oraz program wsparcia społecznego budownictwa czynszowego realizowany głównie przez TBS-y oraz spółdzielnie mieszkaniowe (koordynacja: Bank Gospodarstwa Krajowego).

Ostatnim elementem pakietu jest program dopłat do czynszu „Mieszkanie na Start”, realizowany na podstawie przepisów ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. o pomocy państwa w ponoszeniu wydatków mieszkaniowych w pierwszych latach najmu mieszkania (Dz. U. z 2020 r. poz. 551, z późn. zm.). Oferuje on finansowe wsparcie dla najemców nowych mieszkań na wynajem, powstałych w ramach współpracy inwestorów z gminami.

Priorytet III. Usługi społeczne dla osób z niepełnosprawnościami, osób starszych i innych osób potrzebujących wsparcia w codziennym funkcjonowaniu

Działania zaplanowane w Priorytecie III mają na celu rozwój usług środowiskowych dla osób, które potrzebują wsparcia w codziennym funkcjonowaniu jak również są odpowiedzią na idee procesu deinstytucjonalizacji usług społecznych rozumianego jako długofalowy proces przejścia od usług świadczonych w instytucjach do usług świadczonych w środowisku lokalnym, którego końcowym rezultatem będzie odejście od usług społecznych świadczonych w instytucjach na rzecz usług społecznych świadczonych w środowisku lokalnym. Realizacja procesu będzie przebiegała poprzez wieloaspektowe wsparcie rodzin i osób oraz wypracowany system świadczenia usług w środowisku lokalnym. Proces deinstytucjonalizacji usług społecznych to proces wielopłaszczyznowy i wieloletni, wymagający zaangażowania instytucji z poziomu krajowego, z poziomu regionalnego (województwa, powiaty, gminy), organizacji obywatelskich działających na rzecz interesariuszy usług społecznych oraz samych osób zainteresowanych. Działania w zakresie procesu deinstytucjonalizacji usług będą w pierwszej fazie koncentrować się na rozwoju usług środowiskowych w celu zapobiegania umieszczaniu osób w placówkach całodobowych, przeglądzie obowiązujących aktów prawnych, dokumentów strategicznych i obowiązujących systemów świadczenia usług w celu wprowadzenia zmian w obszarze deinstytucjonalizacji usług społecznych. Działania te będą prowadzone zarówno na poziomie krajowym jak również regionalnym. Zostanie również przeprowadzony audyt instytucji zapewniających całodobową opiekę pod kątem zdiagnozowania osób potrzebujących wsparcia w codziennym funkcjonowaniu. Podnoszona przez organizacje obywatelskie, również w ramach prac grup eksperckich, kwestia dotycząca niezasadności pobytu w placówkach osób, które już w nich przebywają wymaga zbadania i określenia zasobów osobistych mieszkańców domów pomocy społecznej pod kątem możliwości ich zamieszkania w środowisku. Kolejnym punktem będą ewentualne zmiany w aktach prawnych oraz rekomendacje dla jednostek samorządu terytorialnego. Zasadne jest, aby w przeprowadzenie audytu mieszkańców całodobowych placówek zostały zaangażowane Regionalne Ośrodki Polityki Społecznej. Działania zaplanowane w zakresie rozwoju usług środowiskowych stanowią podstawę dalszych działań w procesie deinstytucjonalizacji usług społecznych rozumianym jako proces przejścia od usług świadczonych w instytucjach do usług świadczonych w środowisku lokalnym.

Jednocześnie, ze względu na zachodzące zmiany demograficzne, obszary wiejskie potrzebują działań na rzecz włączenia społecznego osób niepełnosprawnych, starszych i kobiet, a także mające na celu zwiększanie dostępności usług opiekuńczych nad dziećmi oraz osobami starszymi na wsi. Dużą rolę w realizacji tego celu odgrywać będzie rozwój rolnictwa społecznego, które nabiera nowego znaczenia i jest szansą dla rolników oraz innych instytucji współpracujących w zakresie rolnictwa oraz świadczenia usług społecznych. Rolnictwo społeczne z jednej strony ma na celu świadczenie usług na rzecz społeczeństwa, a z drugiej może być źródłem dywersyfikacji dochodów rolników.

W zakresie funkcjonujących domów pomocy społecznej będą prowadzone systematyczne działania w obszarze zmniejszania miejsc stacjonarnych w tych placówkach, wprowadzanie miejsc czasowego pobytu oraz zmiany prowadzące do zmniejszania miejsc stacjonarnych całodobowych na rzecz zwiększania miejsc dziennego pobytu oraz wykorzystania infrastruktury domów pomocy społecznej do realizacji wsparcia środowiskowego. Wraz ze stopniowym

zmniejszaniem się miejsc w placówkach opieki całodobowej zmniejszeniu ulegnie liczba personelu w nich zatrudniona. Dlatego personel zatrudniony w domach pomocy społecznej będzie przygotowywany (po odbyciu szkoleń) do realizacji usług w środowisku, co pozwoli na utrzymanie dotychczasowego zatrudnienia w innym charakterze.

Jednakże takie działania są silnie skorelowane z rozwojem usług środowiskowych, które powinny być rozwijane w pierwszej kolejności.

Dużą rolę w rozwoju usług środowiskowych mogą odegrać Centra Usług Społecznych (CUS) jako jednostki koordynujące wykonywanie środowiskowych usług społecznych na terenie gminy lub kilku gmin. CUS działają na podstawie ustawy z dnia 19 lipca 2019 r. o realizowaniu usług społecznych przez centrum usług społecznych (Dz. U. poz. 1818), jako nowa jednostka organizacyjna gminy i zarazem nowa instytucja lokalnej polityki społecznej. Celem tworzenia CUS jest koordynacja usług społecznych z różnych systemów pomocy społecznej, polityki rodzinnej, promocji i ochrony zdrowia, kultury, edukacji publicznej, polityki prorodzinnej, wspierania osób niepełnosprawnych. Mechanizmy oraz działania CUS określa ustawa o realizowaniu usług społecznych przez centrum usług społecznych. W rozwoju CUS istotne będą kampanie na rzecz rozwoju usług świadczonych w środowiskach lokalnych, skierowane do osób zarządzających gminami i przedstawiające rozwój CUS jako jednostki koordynującej działania w tym zakresie. Należy jednak poczekać na pierwsze efekty działania CUS, które powstają ramach projektu konkursowego realizowanego w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój.

Rozwój usług społecznych, zwłaszcza usług opiekuńczych, czy też z zakresu wsparcia osób wymagających zarówno pomocy o charakterze społecznym, jak i zdrowotnym, odbywa się na zasadzie komplementarności z działaniami sektora ochrony zdrowia. Warto zaznaczyć, że realizowany jest Narodowy Program Ochrony Zdrowia Psychicznego na lata 2017–2022 zawierający cele związane m.in. z upowszechnieniem środowiskowego modelu psychiatrycznej opieki zdrowotnej, skoordynowaniem dostępnych form opieki i pomocy, oraz zapobieganiem stygmatyzacji i dyskryminacji osób doświadczających zaburzeń psychicznych.

Od 2018 r. realizowany jest także program pilotażowy w centrach zdrowia psychicznego. Celem pilotażu jest przetestowanie środowiskowego modelu psychiatrycznej opieki zdrowotnej opartego na centrach zdrowia psychicznego, o których mowa w art. 5a ustawy z dnia 1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego w aspekcie:

1. organizacyjnym,
2. finansowym,
3. jakościowym,
4. równości i dostępności do świadczeń zdrowotnych.

Zgodnie z przepisami Rozporządzenia Ministra Zdrowia z dnia 27 kwietnia 2018 r. w sprawie programu pilotażowego w centrach zdrowia psychicznego (Dz. U. z 2020 r. poz. 2086 i 2364) udzielanie świadczeń w ramach programu pilotażowego możliwe jest od 1 lipca 2018 r. Nowelizacja rozporządzenia pilotażowego z dnia 21 grudnia 2020 r. wydłużyła czas trwania pilotażu do 31 grudnia 2022 r. Każdy podmiot zakwalifikowany do programu pilotażowego tworzy jedno centrum zdrowia psychicznego. Zadaniem realizatora programu pilotażowego, tj.: podmiotu leczniczego odpowiedzialnego za funkcjonowanie centrum zdrowia psychicznego, jest zapewnienie kompleksowej opieki psychiatrycznej (doraźnej, ambulatoryjnej, środowiskowej, dziennej i całodobowej) dla dorosłej ludności zamieszkałej na obszarze jego

działania (od 50 do około 200 tys. mieszkańców). Łączna liczba populacji do objęcia opieką przez 33 centrów to około 3,8 mln osób z terenu całej Polski.

W związku z potrzebą pilnych zmian w ochronie zdrowia psychicznego dzieci i młodzieży, Ministerstwo Zdrowia zajmuje się wdrożeniem reformy, której celem jest stworzenie ogólnokrajowego, kompleksowego systemu zapewniającego wsparcie pacjentom niepełnoletnim doświadczającym zaburzeń psychicznych oraz ich rodzinom. Nowy model systemu ochrony zdrowia psychicznego dzieci i młodzieży zakłada stworzenie sieci ośrodków w ramach trzech poziomów referencyjnych. Każdy poziom referencyjny będzie udzielał pomocy pacjentom o różnych potrzebach zdrowotnych. Celem reformy jest deinstytucjonalizacja systemu opieki psychiatrycznej dla dzieci i młodzieży oraz zwiększenie roli świadczeń środowiskowych. Kluczową zmianą jest upowszechnienie pomocy udzielanej w nowopowstających placówkach umiejscowionych blisko miejsca zamieszkania dziecka – ośrodkach środowiskowej opieki psychologicznej i psychoterapeutycznej dla dzieci i młodzieży, w których pracują psychologowie, psychoterapeuci i terapeuci środowiskowi. Pacjenci mogą skorzystać z oferty tych placówek bez skierowania lekarskiego. W ośrodkach tych pomoc mogą uzyskać osoby, które nie potrzebują diagnozy psychiatrycznej lub farmakoterapii. W przypadku wielu zaburzeń psychicznych, pojawiających się w dzieciństwie, można bowiem udzielić skutecznej pomocy za pomocą takich interwencji jak psychoterapia indywidualna i grupowa, terapia rodzinna czy praca z grupą rówieśniczą.

Od 1 kwietnia 2020 r. rozpoczęło działalność 139 ośrodków środowiskowej opieki psychologicznej i psychoterapeutycznej (I poziom referencyjny). Ze względu na sytuację epidemiczną możliwość prowadzenia konkursów przez oddziały wojewódzkie była czasowo wstrzymana. Została ona przywrócona ustawą z dnia 7 października 2020 r. o zmianie niektórych ustaw w celu przeciwdziałania społeczno-gospodarczym skutkom COVID-19 (Dz. U. poz. 1747). Według aktualnych danych (kwiecień 2021 r.) dotyczących konkursów, świadczenia na I poziomie psychiatrii dziecięcej udzielane są w 214 miejscach. Obecnie oddziały wojewódzkie prowadzą kolejne postępowania konkursowe. Na kolejnym etapie rozpoczęte zostanie zawieranie kontraktów na II i III poziom referencyjny.

Wspieranie rozwoju usług społecznych wymaga odpowiedniego zagospodarowania potencjału sektora ekonomii społecznej. Podmioty ekonomii społecznej najczęściej zakorzenione w lokalnych społecznościach, świadczą usługi odpowiednio dopasowane do indywidualnych potrzeb, jednocześnie wykorzystując zasoby tej wspólnoty. Warunki te sprzyjają pełniejszemu uczestnictwu osób korzystających z usług w życiu społeczności lokalnej, co z kolei jest istotnym elementem procesów deinstytucjonalizacji. Ponadto wspieranie udziału podmiotów ekonomii społecznej w realizacji usług społecznych sprzyja także tworzeniu miejsc pracy dla osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, co jest dodatkową, obok realizacji samej usługi społecznej korzyścią także dla lokalnej społeczności. Z tych względów konieczne jest nie tylko włączenie podmiotów ekonomii społecznej do realizacji usług społecznych, ale również stałe wzmacnianie ich zdolności do realizacji takich zadań. Szczegółowe działania w zakresie wspierania rozwoju ekonomii społecznej ujęte zostały w priorytecie 4 nie mniej odnoszą się one w szczególności do usług świadczonych na rzecz osób niepełnosprawnych, osób starszych oraz innych grup zagrożonych wykluczeniem społecznym.

Przedział czasowy poszczególnych działań związanych z deinstytucjonalizacją usług społecznych oraz osiągnięcie końcowych rezultatów można wstępnie określić do 2040 r., co wykracza poza

ramy czasowe Programu, dlatego w Programie znalazły się działania możliwe do realizacji do 2027 r.

Działania opracowano z uwzględnieniem propozycji zawartych w materiałach opracowanych przez grupy eksperckie.

Wskazane w poszczególnych punktach działania w znaczny sposób wpłyną na poprawę sytuacji osób potrzebujących wsparcia.

Działanie 3.1. Wsparcie osób z niepełnosprawnościami

Osoby z niepełnosprawnościami są jedną z grup społecznych znajdujących się w centrum zainteresowania polityki społecznej. Wynika to z trudnego położenia tej grupy zarówno pod względem ekonomicznym, jak również możliwości pełnego uczestnictwa w życiu społecznym. Brak odpowiednich rozwiązań i adekwatnego wsparcia przekłada się na brak możliwości włączenia społecznego. Osoby z niepełnosprawnościami, z uwagi na różne rodzaje i stopień niepełnosprawności, wymagają różnych instrumentów wsparcia. Dlatego działania z zakresu polityki społecznej podejmowane na rzecz osób z niepełnosprawnościami muszą uwzględniać ich potrzeby w celu umożliwienia im pełnego uczestnictwa w życiu społecznym. Niezwykle ważną sprawą jest, aby osoby z niepełnosprawnościami otrzymywały, odpowiednie do ich potrzeb szeroko rozumiane wsparcie w postaci usług środowiskowych, które wyeliminuje konieczność umieszczania w placówkach z tzw. przyczyn społecznych czy też z powodu „niedoboru” świadczenia usług. Usługi środowiskowe powinny wspierać niezależne życie i dawać ich użytkownikom możliwość wyboru oraz kontroli nad swoim życiem. Zaplanowane działania będą realizowane w sposób umożliwiający realizację procesu przejścia od usług świadczonych w instytucjach do usług świadczonych w środowisku lokalnym.

Działania wskazane w KPPUiWS są spójne z działaniami Strategii na rzecz Osób z Niepełnosprawnościami 2021–2030, której celem jest tworzenie ram dla nowej, kompleksowej i horyzontalnej polityki społecznej względem osób z niepełnosprawnościami. Strategia przewiduje szereg działań, których celem jest poprawa sytuacji osób z niepełnosprawnościami w różnych aspektach życia społecznego i zawodowego tej grupy osób. W dokumencie została również podkreślona sytuacja ekonomiczna osób niepełnosprawnych. W ramach priorytetu V Strategii zaplanowano działanie *V.1.1. Modyfikacja systemu wsparcia finansowego adekwatnego do potrzeb i poziomu niepełnosprawności* oraz działanie *V. 1.2. Modyfikacja systemu świadczeń dla opiekunów osób z niepełnosprawnościami*, jak również działanie *V. 1.3. Mechanizmy wspierające zapewnienie bezpiecznej przyszłości finansowej i majątkowej*, które zakłada pogłębioną analizę i wypracowanie oraz wdrożenie rekomendacji prawnych i pozaprawnych w zakresie narzędzi wspierających bezpieczną przyszłość (m.in. finansową, prawną, organizacyjną) osób z niepełnosprawnościami – funduszy, trustów, fundacji, działających z udziałem i monitoringiem państwa, stworzonych dla konkretnych osób, także w sytuacji gdy jej najbliższa rodzina nie będzie już miała możliwości udzielać jej wsparcia. W Strategii w priorytecie Praca przewidziano działanie *IV.1.4.*, które opisuje poprawę funkcjonowania warsztatów terapii zajęciowej (WTZ) i wypracowanie nowych rozwiązań w zakresie rehabilitacji społecznej i zawodowej, umożliwiających aktywizację społeczną i zawodową ich uczestników oraz zapewnienie wsparcia adekwatnego do ich potrzeb i oczekiwań. Zmiany w zakresie funkcjonowania WTZ są przedmiotem aktualnie realizowanego, w ramach działania 2.6 PO WER projektu pozakonkursowego, „Aktywni niepełnosprawni – narzędzia wsparcia samodzielności

osób niepełnosprawnych”. Jego celem jest przygotowanie kompleksowej propozycji wdrożenia do systemu prawnego zmodyfikowanych i nowych instrumentów w zakresie rehabilitacji społecznej osób niepełnosprawnych zapewniających możliwie samodzielne funkcjonowanie osób niepełnosprawnych w społeczeństwie oraz wypracowanie, przetestowanie, wdrożenie i upowszechnienie standardu usług asystenckich świadczonych na rzecz osób niepełnosprawnych. Standard usługi asystenckiej na rzecz osób niepełnosprawnych, z uwzględnieniem osób zamieszkałych na obszarach wiejskich, ma obejmować zdefiniowanie usług asystenckich i ustalenie ich zakresu, sposobu realizacji, rekrutacji i szkolenia asystentów, z uwzględnieniem świadczenia tych usług przez osoby w wieku 50+, określenie grupy odbiorców usługi, źródeł i sposobu finansowania usług, a także umiejscowienie usług w systemie wsparcia osób niepełnosprawnych.

Realizowane będą następujące działania:

- 1) realizacja działań wynikających z zapisów dokumentu *Strategia na rzecz Osób z Niepełnosprawnościami 2021–2030*, w tym działań w obszarze deinstytucjonalizacji wraz z wprowadzeniem systemowych rozwiązań w zakresie usług społecznych wspierających niezależne życie osób niepełnosprawnych, m. in.:
 - a) uregulowanie systemowe na poziomie ustawowym oraz zapewnienie powszechności i stałości usługi asystencji osobistej dla osób z różnymi niepełnosprawnościami, usługi opiekuńcze dla osób niepełnosprawnych,
 - b) uregulowanie systemowe opieki wytchnieniowej, świadczonej w formie długoterminowej lub krótkoterminowej i realizowanej przede wszystkim w miejscu zamieszkania osoby potrzebującej opieki wytchnieniowej (przy braku innej możliwości – również w innym miejscu pobytu całodobowego lub dziennego), jako formy alternatywnej dla asystencji osobistej,
 - c) uregulowanie na poziomie ustawowym usługi mieszkalnictwa wspomaganego, w tym dla osób z różnymi rodzajami niepełnosprawności oraz rozwój mieszkalnictwa wspomaganego w celu zapobiegania umieszczaniu osób z niepełnosprawnościami w instytucjach całodobowych,
 - d) zmiana nazwy usługi mieszkalnictwa chronionego (zawartej w art. 53 ustawy o pomocy społecznej) oraz rozwój mieszkalnictwa treningowego (pobyt czasowy) i wspieranego (pobyt na czas nieokreślony),
 - e) rozwój oferty środowiskowych domów samopomocy dla osób z niepełnosprawnościami wymagających intensywnego wsparcia, w tym mających niepełnosprawność sprzężoną,
 - f) rozwój Centrów Opiekuńczo-Mieszkalnych w kierunku nowej (bardziej ukierunkowanej na realizację postanowień Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych) formy nastawionej na zmniejszenie liczby mieszkańców oraz na upodmiotowienie osób z niepełnosprawnościami;
- 2) realizacja działań wynikających z ustawy z dnia 23 października 2018 r. o Funduszu Solidarnościowym (Dz. U. z 2020 r. poz. 1787) (wcześniej Solidarnościowy Fundusz Wsparcia Osób Niepełnosprawnych) ma na celu wsparcie społeczne, zawodowe, zdrowotne oraz finansowe osób niepełnosprawnych, w tym m.in. przez:

- a) realizację programów rządowych oraz resortowych finansowanych ze środków Funduszu Solidarnościowego, w tym obejmujących realizację zadań własnych jednostek samorządu terytorialnego w zakresie wsparcia osób niepełnosprawnych tj.: „Asystent osobisty osoby z niepełnosprawnościami”, „Centra opiekuńczo-mieszkalne” i „Opieka wytchnieniowa”,
 - b) realizację zadań związanych z promowaniem i wspieraniem działań realizowanych w ramach systemu wsparcia osób niepełnosprawnych; z uwzględnieniem działań wynikających z obowiązujących aktów prawa,
 - c) realizację zadań z zakresu innowacyjnych rozwiązań w zakresie wsparcia osób niepełnosprawnych, w tym nowoczesnych technologii wspomagających;
- 3) realizacja rządowego Programu kompleksowego wsparcia dla rodzin „Za życiem”;
 - 4) opracowanie uregulowań prawnych dotyczących rolnictwa społecznego, które pozwalałaby gospodarstwom rolnym świadczyć usługi społeczne (opiekuńcze, terapeutyczne i edukacyjne).

Harmonogram realizacji zadań

		2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027
Termin realizacji zadań	1							
	2							
	3							
	4							
Indykatoryjne źródła finansowania	Budżet państwa Fundusz Solidarnościowy Budżet Programu kompleksowego wsparcia dla rodzin „Za życiem” PFRON Budżety jednostek samorządu terytorialnego Budżet Programu Dostępność Plus Fundusze UE							
Koordynacja	Minister właściwy do spraw zabezpieczenia społecznego Minister właściwy do spraw budownictwa, planowania i zagospodarowania przestrzennego oraz mieszkalnictwa Minister właściwy do spraw rozwoju wsi Minister właściwy do spraw zdrowia Samorządy województw Samorządy gminne							

Działanie 3.2. Wsparcie osób starszych w codziennym funkcjonowaniu, aktywizacja społeczna seniorów, przeciwdziałanie samotności

Osoby wchodzące w okres starości mierzą się z wieloma wyzwaniami, tj. zmianą dotychczasowego stylu życia, a także ograniczeniem lub zakończeniem aktywności zawodowej. W wielu przypadkach to także czas związany z prowadzeniem jednoosobowych gospodarstw domowych oraz ograniczeniem środków finansowych wynikających z przejścia na emeryturę. Większość osób starszych pozostaje aktywna w środowisku rodzinnym i lokalnym. Jest jednak

grupa seniorów, która ze względu na pogarszające się zdrowie, czy brak możliwości sprawowania opieki przez członków rodziny potrzebuje wsparcia w czynnościach życia codziennego. Pogarszający się stan zdrowia, problemy z poruszaniem się, pamięcią oraz utrata niezależności zwiększają ryzyko wykluczenia społecznego, izolacji społecznej, a w związku z tym poczucia samotności. Dlatego, w celu zapobiegania dezaktywizacji seniorów oraz wsparcia w codziennym funkcjonowaniu, finansowane są programy w zakresie zróżnicowanego wsparcia, stanowiące część polityki społecznej wobec osób starszych.

Realizacja działania będzie również możliwa poprzez wykorzystanie społecznej funkcji gospodarstw rolnych, łączącej rolnictwo wielofunkcyjne i usługi o charakterze społecznym (lub zdrowotnym) na poziomie lokalnym, umożliwiające dywersyfikację dochodów rolników połączoną z szerszą ofertą usług socjalnych dla osób starszych i niepełnosprawnych.

W ramach Działania 3.2 będą realizowane następujące działania:

- 1) realizacja działań zaplanowanych w ramach *Polityki społecznej wobec osób starszych 2030. Bezpieczeństwo – Uczestnictwo – Solidarność*, przyjętej przez Radę Ministrów 26 października 2018 r. Dokument określa najważniejsze kierunki polityki senioralnej w nadchodzących latach (do 2030 r.) i porządkuje działania wielu instytucji publicznych w Polsce. „Polityka społeczna wobec osób starszych 2030” jest elementem Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.).

Działania zaplanowane w ramach *Polityki społecznej wobec osób starszych 2030. Bezpieczeństwo – Uczestnictwo – Solidarność* realizowane są m.in. w następujących obszarach:

- a) kształtowania pozytywnego postrzegania starości w społeczeństwie,
 - b) wspierania wszelkich form aktywności obywatelskiej, społecznej, kulturalnej, artystycznej, sportowej i religijnej prowadzące do uczestnictwa w życiu społecznym,
 - c) tworzenia warunków umożliwiających wykorzystanie potencjału osób starszych jako aktywnych uczestników życia gospodarczego i rynku pracy, dostosowanych do ich możliwości psychofizycznych oraz sytuacji rodzinnej,
 - d) wspierania działań z zakresu promocji zdrowia, profilaktyki chorób, dostępu do diagnostyki, leczenia i rehabilitacji,
 - e) tworzenia warunków do solidarności i integracji międzypokoleniowej,
 - f) zmniejszania skali zależności od innych poprzez ułatwienie dostępu do usług wzmacniających samodzielność oraz dostosowanie środowiska zamieszkania do możliwości funkcjonalnych osób starszych potrzebujących wsparcia w codziennym funkcjonowaniu;
- 2) realizacja *Programu wieloletniego „Senior+” na lata 2021–2025*.

Celem strategicznym Programu jest zwiększenie aktywnego uczestnictwa seniorów w życiu społecznym, poprzez dofinansowanie rozbudowy infrastruktury ośrodków wsparcia w środowisku lokalnym oraz zwiększenie miejsc w ośrodkach wsparcia „Senior+”, tj. wsparcie działań jednostek samorządu terytorialnego w rozwoju na ich terenie sieci Dziennych Domów „Senior+” i Klubów „Senior+”.

Program zapewni wsparcie seniorom przez m.in.:

- a) umożliwienie korzystania z oferty na rzecz społecznej aktywności,

- b) usługi w zakresie aktywności ruchowej lub kinezyterapii,
- c) oferty edukacyjnej, kulturalnej, rekreacyjnej i opiekuńczej – w zależności od potrzeb stwierdzonych w środowisku lokalnym,
- d) udostępnianie seniorom infrastruktury pozwalającej na aktywne spędzanie wolnego czasu,
- e) zaktywizowanie i zaangażowanie seniorów w działania samopomocowe i na rzecz środowiska lokalnego;

3) realizacja *Programu wieloletniego na rzecz Osób Starszych AKTYWNI+ na lata 2021–2025*.

Celem głównym Programu jest zwiększenie uczestnictwa osób starszych we wszystkich dziedzinach życia społecznego poprzez wspieranie aktywności organizacji pozarządowych działających na rzecz seniorów.

Działania zaplanowane w Programie AKTYWNI+ będą realizowane m.in. przez:

- a) wzbogacenie oferty zagospodarowania czasu wolnego dla osób starszych,
- b) likwidowanie barier funkcjonalnych w pełnym udziale osób starszych w życiu społecznym i publicznym poprzez zwiększanie zakresu wykorzystywania nowoczesnych technologii w życiu osób starszych, a także zmniejszenie poziomu wykluczenia cyfrowego wśród osób starszych,
- c) rozwijanie przedsiębiorczości społecznej oraz postaw aktywizujących do podejmowania pracy przez osoby starsze,
- d) podejmowanie przez osoby starsze działań charytatywnych na rzecz innych osób, w tym wolontariat,
- e) zwiększenie poziomu samoorganizacji środowiska osób starszych w życiu publicznym,
- f) rozwijanie kompetencji społecznych (wiedzy, umiejętności, postaw) wobec starości u osób w każdym wieku,
- g) budowanie pozytywnego wizerunku starzenia się i starości w uniwersalnej świadomości społecznej.

Harmonogram realizacji zadań

		2021	2022	2023	2024	2025
Termin realizacji zadań	1					
	2					
	3					
Indykatywne źródła finansowania	Budżet państwa Budżety jednostek samorządu terytorialnego Budżety organizacji pozarządowych i innych podmiotów					
Koordinacja	Minister właściwy do spraw zabezpieczenia społecznego Minister właściwy do spraw rozwoju wsi Wojewodowie Interdyscyplinarna współpraca wszystkich podmiotów zaangażowanych w prowadzenie działań skierowanych do seniorów, na wszystkich szczeblach regionalnych					

Działanie 3.3. Rozwój usług środowiskowych, dla osób starszych potrzebujących wsparcia w codziennym funkcjonowaniu, w tym rozwój usług opiekuńczych i specjalistycznych usług opiekuńczych w ramach systemu pomocy społecznej

W ciągu najbliższych lat system opieki długoterminowej stanie przed wieloma wyzwaniami. Dotyczą one między innymi rozwoju usług wspierających rodzinę, w tym opiekunów nieformalnych, rozwoju usług środowiskowych oraz deinstytucjonalizacji oznaczającej proces rozwoju usług świadczonych w środowisku domowym i lokalnym, w tym również usług profilaktycznych, które mają ograniczyć lub wyeliminować konieczność opieki instytucjonalnej. Osoby starsze stanowią znaczną grupę doświadczającą ograniczeń funkcjonalnych. Do tych osób, w zależności od potrzeb, oprócz usług o charakterze całodobowej opieki stacjonarnej kierowane jest wsparcie w formie świadczeń pieniężnych, usług w środowisku domowym oraz lokalnym. Należy podkreślić, że udział osób powyżej 60. roku życia w populacji wzrósł w latach 2010–2018 z 19,6% do 24,8%, a prognozy wskazują, że w ciągu najbliższej dekady udział osób powyżej 60. roku życia wzrośnie do 29%, zaś udział osób w tzw. „czwartym wieku” (po 80. roku życia) wzrośnie do 5,9%. Jednocześnie ta najstarsza grupa osób – obok osób z niepełnosprawnościami – ma największe potrzeby związane z potrzebą świadczeń opiekuńczych. Wynika z tego, że rola wsparcia, w tym w szczególności usług środowiskowych, będzie rosła wraz z rosnącymi potrzebami, do których istotnie przyczynia się wzrost liczby osób starszych związany z postępującym procesem starzenia się populacji.

W ostatnich latach zauważa się również zainteresowanie pomocą w formie świadczeń niepieniężnych z pomocy społecznej m.in. w formie usług opiekuńczych w miejscu zamieszkania, usług opiekuńczych w ośrodkach wsparcia, w tym np. w środowiskowych domach samopomocy, pobytu i usług w domu pomocy społecznej, rodzinnym domu pomocy lub w formie mieszkania chronionego. Wśród ww. form pomocy społecznej najliczniejszą grupę stanowią osoby, którym przyznano decyzją administracyjną usługi opiekuńcze w miejscu zamieszkania³⁹. W 2018 r. pomoc w tej formie przyznano 112,9 tys. osobom, co stanowi wzrost o 6,8% w stosunku do danych za 2017 r. (105,7 tys. osób) oraz o 13,6% w stosunku do 2016 r. (99,3 tys. osób). Udział tej grupy osób w rzeczywistej liczbie osób objętych pomocą społeczną, w porównaniu do udziału liczby osób korzystających z pomocy udzielanej w ramach środowiskowych domów samopomocy, domów pomocy społecznej lub mieszkań chronionych, również był najwyższy i wyniósł 8,7% w 2018 r. (to o 2,5 pkt. proc. więcej niż w 2016 r.). Ze wsparcia udzielanego w ramach ŚDS w roku 2018 skorzystało 33,7 tys. osób. Jest to wzrost o 3,6% w stosunku do 2017 r. (32,5 tys. osób) oraz o 7,6% więcej niż w 2016 r. (31,3 tys. osób). Liczba osób korzystających z pomocy w formie mieszkania chronionego stanowi najmniej liczną grupę, w stosunku do wyżej omówionych – w 2018 r. pomocą w tej formie objęto 3,4 tys. osób. Należy jednak zaznaczyć, iż w przypadku beneficjentów pomocy w formie mieszkania chronionego, na tle ww. form pomocy, w 2018 r. został odnotowany najwyższy wzrost w porównaniu do danych za 2017 r. – liczba osób korzystających wzrosła bowiem o 21,7%. Biorąc pod uwagę wyzwania w zakresie usług świadczonych długoterminowo oraz fakt, że optymalnym i najbardziej przyjaznym rozwiązaniem dla osób starszych i potrzebujących wsparcia w codziennym funkcjonowaniu jest zamieszkanie w swoim własnym środowisku, w Działaniu 3.3 będą realizowane działania, które to umożliwią, takie jak:

³⁹ Usługi opiekuńcze ogółem, jako zadanie własne gminy o charakterze obowiązkowym, zgodnie z art. 17 ust. 1 pkt 11 ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej.

- 1) zintensyfikowanie działań na rzecz osób potrzebujących wsparcia w formie usług w sposób umożliwiający zamieszkiwanie jak najdłużej w środowisku rodzinnym i lokalnym, przy jednoczesnym zabezpieczeniu wszystkich niezbędnych potrzeb.

Działania pozytywnie wpłyną na kondycję psychofizyczną osób potrzebujących wsparcia oraz pozwolą wydłużyć okres zachowania aktywności społecznej, dłuższe utrzymanie samodzielności, a w wielu przypadkach oddalą konieczność przyznania wsparcia instytucjonalnego, np. w formie pobytu w domu pomocy społecznej. Działania będą miały również znaczenie w procesie zapobiegania dezaktywizacji członków rodzin, którzy przez odciążenie w bezpośrednim sprawowaniu opieki będą mogli podjąć bądź utrzymać aktywność zawodową. Dlatego realizowane działania będą miały na celu zarówno wsparcie rodzin, jak również przyczynią się do realizacji procesu przejścia od opieki instytucjonalnej do usług świadczonych w środowisku lokalnym. Realizacja działań nastąpi przez:

- a) rozwój pomocy środowiskowej dla osób starszych i potrzebujących wsparcia w codziennym funkcjonowaniu w miejscu zamieszkania (usługi opiekuńcze, pomoc sąsiedzka, wolontariat opiekuńczy),
 - b) rozwój mieszkalnictwa dla osób starszych dostosowanego i wyposażonego w udogodnienia i usprawnienia odpowiednie do wieku i stopnia samodzielności,
 - c) rozwój pomocy środowiskowej dla osób starszych potrzebujących wsparcia w codziennym funkcjonowaniu, w zakresie dziennych form wsparcia (dienne domy pobytu, gospodarstwa opiekuńcze),
 - d) rozwój rodzinnych domów pomocy, jako małych form pomocy oferujących usługi opiekuńcze dostosowane do potrzeb osób w celu zapewnienia niezależnego życia,
 - e) wprowadzenie zmian do ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej w zakresie przyznawania usług opiekuńczych, w tym specjalistycznych usług opiekuńczych w trybie pilnym – decyzja będzie mogła zostać wydana już po faktycznym rozpoczęciu świadczenia niezbędnych w danym przypadku usług,
 - f) wprowadzenie zmian do ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej dotyczących zmiany nazewnictwa „mieszkania chronione” na: mieszkania wspierane i mieszkania treningowe; oraz opracowanie katalogu usług społecznych odpowiednich do każdego typu mieszkania,
 - g) rozwój opieki wytchnieniowej dla osób potrzebujących wsparcia w codziennym funkcjonowaniu i dla opiekunów faktycznych,
 - h) działania w zakresie rozwoju zlecania usług środowiskowych organizacjom pozarządowym,
 - i) wykorzystanie nowoczesnych technologii, takich jak teleopieka, w celu zwiększenia dostępu do usług społecznych świadczonych w środowisku lokalnym w formie pomocy sąsiedzkiej, wolontariatu opiekuńczego,
 - j) krajowe kampanie świadomościowe dotyczące potrzeb osób starszych skierowane do ogółu społeczeństwa;
- 2) dalsze wspieranie zwiększania w gminach dostępności usług opiekuńczych, w tym specjalistycznych usług opiekuńczych, dla osób w wieku 75+, przez realizację Programu „Opieka 75+”.

Program „Opieka 75+” realizowany jest od stycznia 2018 r. i adresowany do gmin miejskich, wiejskich, miejsko-wiejskich do 60 tys. mieszkańców. Celem Programu jest poprawa

dostępności do usług opiekuńczych, w tym specjalistycznych usług opiekuńczych dla osób samotnych oraz pozostających w rodzinach będących w wieku 75 lat i więcej. Gminy, które przystępują do realizacji Programu, uzyskują finansowe wsparcie do 50% przewidywanych kosztów realizacji zadania. Środki w ramach Programu mogą być przeznaczone m.in. na dofinansowanie zwiększenia liczby godzin usług opiekuńczych, w tym specjalistycznych usług opiekuńczych. W 2020 r. na Program przeznaczono 22 mln zł;

- 3) zapewnienie dostępu do usług organizowanych i koordynowanych przez Centra Usług Społecznych lub ośrodki pomocy społecznej dla członków rodzin – opiekunów i opiekunów faktycznych oraz osób potrzebujących wsparcia w zakresie:
 - a) poradnictwa prawnego oraz pomocy w uzyskaniu informacji umożliwiających poruszanie się po różnych segmentach systemu wsparcia,
 - b) wsparcia psychologicznego i psychospołecznego,
 - c) działań edukacyjnych, szkolenia praktycznego i wymiany doświadczeń dla członków rodzin osób potrzebujących wsparcia;
- 4) działania na rzecz procesu rozwoju usług świadczonych na poziomie lokalnych społeczności, w tym usług profilaktycznych (działania procesu deinstytucjonalizacji usług).

Rozwój wysokiej jakości usług społecznych świadczonych w środowisku lokalnym warunkuje dobrą jakość życia wszystkich osób, które wymagają opieki lub wsparcia. Deinstytucjonalizacja usług społecznych oznacza przejście od opieki instytucjonalnej do usług świadczonych w społeczności lokalnej poprzez m.in. rozwój usług świadczonych w środowisku domowym i lokalnym, wdrożenie standardu usług asystenckich świadczonych na rzecz osób z niepełnosprawnościami, w tym również usług profilaktycznych, które mają ograniczyć lub wyeliminować konieczność opieki instytucjonalnej, zgodnie z definicją zawartą w *Ogólnoeuropejskich wytycznych dotyczących przejścia od opieki instytucjonalnej do opieki świadczonej na poziomie lokalnych społeczności*, a także umożliwienie osobom będącym pod opieką oraz pracownikom instytucji przejścia z opieki instytucjonalnej do usług świadczonych w społeczności lokalnej, a dzięki temu stopniowe i trwałe zmniejszenie liczby miejsc opieki instytucjonalnej.

Proces przejścia od usług świadczonych w instytucjach do usług świadczonych w środowisku, z wyeliminowaniem w efekcie przewagi usług instytucjonalnych nad środowiskowymi, jest procesem długoletnim i wielopłaszczyznowym. Punktem wyjścia do rozpoczęcia tego procesu są działania zawarte w niniejszym KPPUiWS. Należy również pamiętać, że „deinstytucjonalizacja” nie jest procesem polegającym na bezwzględnym zamykaniu placówek zapewniających całodobową opiekę. Jest to proces polegający na wypracowaniu i wdrożeniu rozwiązań, które umożliwią osobom starszym, osobom z niepełnosprawnościami, osobom mającym problemy ze zdrowiem psychicznym „niezależne życie”. Termin „niezależne życie”, zgodnie z wytycznymi, nie oznacza jednak posiadania zdolności do „wykonywania czynności samodzielnie” ani „samowystarczalności”. Niezależne życie wiąże się możliwością dokonywania wyborów i podejmowania decyzji co do miejsca zamieszkania, współmieszkańców oraz sposobu organizacji życia codziennego. Stosowanie takiego podejścia wymaga między innymi: dostępu do pomocy osobistej oraz dostępu do usług świadczonych na poziomie lokalnych społeczności. Należy również pamiętać, że proces deinstytucjonalizacji usług społecznych powinien być wdrażany z zachowaniem podstawowego założenia, że ma on służyć poprawie dobrostanu osób i rodzin.

Proces przejścia od usług instytucjonalnych do środowiskowych będzie realizowany przez:

- a) działania analityczne dotyczące różnego rodzaju schematów deinstytucjonalizacji usług społecznych uwzględniających koszty, zasoby, korzyści i nakłady dla klientów i instytucji,
- b) przeprowadzenie działań w kierunku diagnozy potrzeb i samodzielności mieszkańców domów pomocy społecznej (audyt placówek opieki całodobowej pod kątem potrzeb mieszkańców w kontekście realizacji „niezależnego życia”),
- c) działania mające na celu wsparcie dla jednostek samorządu terytorialnego – organizatorów systemu wsparcia i realizatorów usług z obszaru przejścia od świadczenia usług w instytucjach do usług świadczonych w społeczności lokalnej (ramy prawne, ścieżki finansowe, wsparcie merytoryczne),
- d) opracowanie rekomendacji dla jednostek samorządu terytorialnego do tworzenia lokalnych programów/planów deinstytucjonalizacji, ze wskazaniem przykładowych modeli deinstytucjonalizacji usług społecznych,
- e) wsparcie w postaci szkoleń dla kadry świadczącej usługi o charakterze środowiskowym oraz personelu zatrudnionego w instytucjach, który rozpocznie świadczenie pracy w usługach środowiskowych,
- f) wsparcie dla rozwoju CUS tworzonych w celu zaspokajania przez gminę potrzeb wspólnoty samorządowej w zakresie określonych usług społecznych oraz koordynacji tych usług,
- g) rozwój rodzinnych domów pomocy w celu tworzenia małych form opieki i wsparcia w celu zapewnienia usług dostosowanych do różnego rodzaju potrzeb wsparcia w codziennym życiu,
- h) opracowanie i rozwój pośrednich form wsparcia zapewniających opiekę w domach pomocy społecznej w sposób zgodny z ideą deinstytucjonalizacji,
- i) realizacja działań w obszarze zmniejszania miejsc stacjonarnych w domach pomocy społecznej, wprowadzanie miejsc czasowego pobytu oraz zmian prowadzących do zmniejszania miejsc stacjonarnych całodobowych na rzecz zwiększania miejsc dziennego pobytu, jak również wykorzystania infrastruktury domów pomocy społecznej do realizacji wsparcia środowiskowego,
- j) krajowe kampanie społeczne, debaty, seminaria skierowane do społeczności lokalnych dotyczące długofalowych korzyści z rozwoju usług środowiskowych.

Harmonogram realizacji zadań

		2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027
Termin realizacji zadań	1							
	2							
	3							
	4							
Indykatorywne źródła finansowania	Budżet państwa Budżety jednostek samorządu terytorialnego Fundusze UE							
Koordinacja	Minister właściwy do spraw zabezpieczenia społecznego Minister właściwy do spraw rozwoju wsi Samorzady województw Jednostki samorządu terytorialnego (gminy)							

Działanie 3.4. Wsparcie osób z zaburzeniami psychicznymi oraz znajdujących się w kryzysie psychicznym

Sytuacja osób z zaburzeniami psychicznymi jest trudniejsza od sytuacji osób z innymi typami niepełnosprawności. Specyfika tych zaburzeń, wielość i splątanie objawów, ich często niejasna, trudna do rozpoznania etiologia, czas pojawienia się, złożona dynamika przebiegu, charakter okresów remisji oraz potrzeba często wielomiesięcznej bądź nawet wieloletniej terapii sprawiają, iż osoby te są znacznie częściej niż inne osoby niepełnosprawne wykluczane poza główny nurt życia społecznego. Dodatkowo niewielka jeszcze wiedza w społeczeństwie odnośnie do specyfiki różnych zaburzeń psychicznych, ich genezy i wpływu na funkcjonowanie ludzi, liczne negatywne stereotypy, generujące silny nierzadko lęk, powodujący unikanie lub ograniczanie kontaktu z takimi osobami nasilają procesy marginalizacji. Osoby te, w konsekwencji, mają ograniczoną czasami znacznie możliwość partycypacji w życiu społeczno-politycznym. *(Brzezińska, A. I., Zwolińska, K. (2010). Marginalizacja osób z ograniczeniami sprawności na skutek zaburzeń psychicznych. Polityka Społeczna, 2, 16–22).*

Opierając się na badaniach i licznych artykułach naukowych można więc powiedzieć, że pomimo zmian, które zaszły w dziedzinie psychiatrii w ostatnich latach, sytuacja społeczna osób z zaburzeniami psychicznymi wymaga rozwoju różnego rodzaju usług środowiskowych, które umożliwią im udział w życiu społecznym, w zakresie zgodnych z ich potrzebami.

Usługi społeczne świadczone w środowisku na rzecz osób z zaburzeniami psychicznymi, szczególnie dla dzieci i młodzieży, powinny mieć charakter uzupełniający do świadczeń z zakresu opieki zdrowotnej – psychiatrii.

Realizacja działania będzie również możliwa poprzez wykorzystanie społecznej funkcji gospodarstw rolnych, łączącej rolnictwo wielofunkcyjne i usługi o charakterze społecznym (lub zdrowotnym) na poziomie lokalnym, umożliwiające dywersyfikację dochodów rolników połączoną z szerszą ofertą usług socjalnych dla osób starszych i niepełnosprawnych.

Działania w zakresie rozwoju usług środowiskowych dla osób z zaburzeniami psychicznymi będą realizowane przez:

- 1) podnoszenie kwalifikacji pracowników służb społecznych w zakresie pracy z osobami z zaburzeniami psychicznymi, w tym:
 - a) realizacja szkoleń z zakresu II specjalizacji w zawodzie pracownik socjalny w specjalności praca z osobami zaburzonymi psychicznie,
 - b) szkolenia dla asystentów rodzinnych w zakresie asystentury osobom w kryzysie psychiatrycznym,
 - c) szkolenia dla pracowników ośrodków interwencji kryzysowej;
- 2) rozwój środowiskowych form wsparcia dla osób z zaburzeniami psychicznymi i ich rodzin:
 - a) realizacja działań w obszarze rozwoju środowiskowych domów samopomocy, klubów samopomocy i innych form wsparcia,
 - b) rozwój poradnictwa psychologicznego i prawnego dla rodzin i osób z zaburzeniami psychicznymi prowadzone przez instytucje pomocy społecznej oraz Centra Usług Społecznych;
- 3) kampanie społeczne, debaty, seminaria kierowane do ogółu społeczeństwa i jednostek samorządu terytorialnego mające na celu podwyższenie świadomości w obszarze potrzeb osób

zaburzonych psychicznie oraz stosowania różnych form pomocy, w celu włączenia i pełnego uczestnictwa w życiu społecznym.

Harmonogram realizacji zadań

		2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027
Termin realizacji zadań	1							
	2							
	3							
Indykatywne źródła finansowania	Budżet państwa Budżety jednostek samorządu terytorialnego Fundusze UE							
Koordinacja	Minister właściwy do spraw zabezpieczenia społecznego Samorzady województw Jednostki samorządu terytorialnego (gminy)							

Priorytet IV. Instytucje pomocy społecznej oraz podmioty ekonomii społecznej – wsparcie dla osób i rodzin

Zgodnie z ustawą z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej głównym celem pomocy społecznej, jako instytucji polityki społecznej państwa, jest umożliwienie osobom i rodzinom przewyższanie trudnych sytuacji życiowych. Zadaniem pomocy społecznej jest również zapobieganie trudnym sytuacjom życiowym osób i rodzin przez podejmowanie działań zmierzających do życiowego ich usamodzielnienia się oraz integracji ze środowiskiem. Zadania z zakresu pomocy społecznej są realizowane głównie przez organy administracji samorządowej, przy czym zaspokojenie podstawowych potrzeb społecznych należy do obowiązkowych zadań gminy. W systemie pomocy społecznej gminy swoje zadania w tym zakresie realizują głównie przez swoje jednostki organizacyjne ośrodki pomocy społecznej.

Tym samym instytucje pomocy społecznej oraz kadry pomocy społecznej (w tym przede wszystkim pracownicy socjalni) odgrywają kluczową rolę w realizacji i koordynacji działań związanych przeciwdziałaniem ubóstwu i wykluczeniu społecznemu.

Lokalny charakter podmiotów ekonomii społecznej nie tylko ułatwia im realizację działań odpowiadających indywidualnym potrzebom członków społeczności lokalnej, ale często pozwala formułować diagnozy i bardziej ogólne wnioski o problemach tej społeczności. PES dysponują także profesjonalną wiedzą oraz doświadczeniem pozwalającym współtworzyć mapy problemów oraz formułować propozycje ich rozwiązań. Jednocześnie należy także dążyć do integrowania programowania dotyczącego kwestii społecznych.

Działanie 4.1. Wsparcie instytucji pomocy społecznej i pracowników socjalnych w zakresie działań na rzecz rozwoju usług środowiskowych i pracy socjalnej

W Polsce funkcjonuje ok. dwa i pół tysiąca ośrodków pomocy społecznej i miejskich ośrodków pomocy społecznej, w których zatrudnionych jest około 19 490 pracowników socjalnych, którzy realizują większość zadań z zakresu pomocy społecznej. W ostatnich latach widać wyraźnie brak osób chętnych do wykonywania tego zawodu. Dlatego podejmowane są działania w celu wprowadzenia zmian dotyczących możliwości wykonywania zawodu. Wzmocnienie instytucji pomocy społecznej i zatrudnionej kadry ma pozytywny wpływ na świadczenie usług dla osób potrzebujących wsparcia.

W ramach Działania 4.1 będą realizowane działania mające na celu wzmocnienie instytucji pomocy społecznej i pracowników socjalnych, w celu świadczenia lepszej jakości usług przez:

- 1) wprowadzenie do ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej zmian w obszarze wykonywania zawodu pracownik socjalny:
 - a) dodanie kolejnej kategorii osób, które mogą wykonywać zawód pracownika socjalnego (tj. osób, które po dniu 1 stycznia 2014 r. ukończyły studia podyplomowe z zakresu metodyki i metodologii pracy socjalnej w szkole wyższej realizującej studia na kierunku praca socjalna lub w zakresie pracy socjalnej, po uprzednim ukończeniu studiów wyższych na kierunku: pedagogika, pedagogika specjalna, politologia, polityka społeczna, psychologia, socjologia, nauki o rodzinie),

- b) doprecyzowanie zakresu wykonywanych czynności, praw i obowiązków, w tym wskazanie, że pracownikowi socjalnemu zatrudnionemu w ośrodku pomocy społecznej lub w powiatowym centrum pomocy rodzinie przysługuje pomoc psychologiczna, w przypadku wystąpienia sytuacji bezpośrednio zagrażających jego życiu lub zdrowiu w związku z wykonywanymi czynnościami służbowymi oraz pracownik ten ma prawo do szkoleń podnoszących poziom bezpieczeństwa osobistego podczas wykonywania czynności zawodowych,
 - c) zmianę reguł przyznawania dodatków za pracę w terenie – będzie on przysługiwał za przeprowadzenia rodzinnego wywiad środowiskowego lub pracę socjalną, a nie jak dotychczas – obie te czynności musiały być wykonywane łącznie,
 - d) dodanie regulacji, zgodnie z którą dodatek do wynagrodzenia pracownika socjalnego nie będzie uwzględniany przy obliczaniu wysokości wynagrodzenia pracownika zgodnie z art. 6 ust. 4 ustawy z dnia 10 października 2002 r. o minimalnym wynagrodzeniu za pracę (Dz. U. z 2020 r. poz. 2207),
 - e) zmniejszenie okresu pracy pracowników socjalnych, od którego uzależniony jest dodatkowy urlop wypoczynkowy w wymiarze 10 dni, z 5 lat do 3 lat,
 - f) ustalenie ścieżki awansu zawodowego dla pracowników socjalnych, wprowadzono okresowe oceny (z możliwością kwestionowania ich wyników przez pracownika) oraz obowiązek awansowania w przypadku dwóch pozytywnych następujących po sobie okresowych ocen, gdy pracownik będzie spełniać wymogi dotyczące stażu pracy i kwalifikacji;
- 2) wprowadzenie do ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej oraz rozporządzeń wydanych na jej podstawie zmian w zakresie przeprowadzania wywiadu środowiskowego, w tym wzoru kwestionariusza wywiadu środowiskowego;
 - 3) wsparcie kadry instytucji pomocy społecznej w formie specjalizacji, studiów podyplomowych, szkoleń oraz systemowe opracowanie programów szkoleń przeciwdziałających wypaleniu zawodowemu i motywujących do pracy. Z uwagi na specyfikę pracy kadry pomocy społecznej, w tym szczególnie pracowników socjalnych, opracowywane programy powinny być dostosowane do specyfiki danej grupy w kontekście zmieniającej się rzeczywistości;
 - 4) działania w zakresie wykorzystania superwizji pracy socjalnej jako narzędzia wzmacniającego kondycję zawodową pracowników socjalnych;
 - 5) wsparcie rozwoju kadry w obszarze świadczenia usług środowiskowych w tym szkolenia dla personelu domów pomocy społecznej (świadczenie usług w środowisku);
 - 6) działania dotyczące wzmocnienia potencjału instytucji pomocy społecznej na reagowanie w sytuacjach kryzysowych, takich jak pandemia;
 - 7) stałe monitorowanie i analizowanie rozwiązań prawnych i organizacyjnych z zakresu zatrudniania i warunków pracy pracowników socjalnych oraz proponowanie niezbędnych zmian w tym zakresie służących zwiększeniu bezpieczeństwa i skuteczności realizacji zadań zawodowych przez pracowników instytucji pomocy społecznej.

		2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027
Termin realizacji zadań	1							
	2							
	3							
	4							
	5							
	6							
	7							
Indykatorywne źródła finansowania	Budżet Państwa Budżet jednostek samorządu terytorialnego Fundusze UE							
Koordinacja	Minister właściwy do spraw zabezpieczenia społecznego Samorządy województw Samorządy gminne							

Działanie 4.2. Rozwój i wdrażanie metod pracy efektywnie przeciwdziałających wykluczeniu społecznemu, w tym instrumentów aktywnej integracji oraz wzmacnianie współpracy wszystkich podmiotów zaangażowanych w proces włączenia społecznego

W celu podniesienia skuteczności działań nakierowanych na zwalczanie i przeciwdziałanie ubóstwu i wykluczeniu społecznemu niezbędny jest dalszy rozwój i promocja metod pracy socjalnej (w tym na obszarach wiejskich, o utrudnionym dostępie do dóbr i usług publicznych) dostosowanych do lokalnych uwarunkowań oraz do indywidualnej sytuacji i potrzeb danej osoby, rodziny lub społeczności lokalnej. Istotne jest współdziałanie wszystkich podmiotów zaangażowanych w daną społeczność w politykę włączenia społecznego oraz w tym kontekście realizowanie przez instytucje pomocy społecznej kompleksowych programów wsparcia z wykorzystaniem instrumentów aktywnej integracji.

W ramach Działania 4.2 będą podejmowane inicjatywy służące zwiększaniu efektywności działań z zakresu włączenia społecznego, w tym:

- 1) promocja działań związanych z pracą socjalną – wykorzystanie metod pracy socjalnej do pracy z indywidualnym przypadkiem, rodziną, grupą, pracy w społeczności lokalnej, realizacja projektów socjalnych, streetworking;
- 2) wzmacnianie roli pracy socjalnej w działaniach ośrodków pomocy społecznej poprzez oddzielenie jej od czynności typowo administracyjnych oraz rozwój metod pracy socjalnej adekwatnych do zdiagnozowanej sytuacji osób i rodzin;
- 3) kompleksowe lokalne projekty na rzecz aktywizacji społecznej rodzin i społeczności zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym oraz ich otoczenia. Projekty te będą wykorzystywały w związku z pracą socjalną usługi integracji społecznej, integracji edukacyjnej, zdrowotnej, zawodowej oraz integracji kulturalnej i rekreacji. Powinny one umożliwiać również korzystanie z innych usług społecznych oraz finansować w pewnej części wydatki majątkowe na gospodarstwo domowe lub społeczność lokalną. Rezultatem powinno być podniesienie jakości życia osób i rodzin;
- 4) włączanie podmiotów reintegracyjnych w szczególności pomiotów zatrudnienia socjalnego w spójne działania ze strukturami pomocy społecznej, zwiększając efektywność realizowanych działań aktywizacji społecznej i zawodowej. W szczególności

- istotne będzie kojarzenie wspólnych przedsięwzięć łączących działania ośrodków pomocy społecznej oraz PCPR oraz podmiotów zatrudnienia socjalnego jak również podmiotów realizujących działania w zakresie rehabilitacji społecznej i zawodowej osób z niepełnosprawnościami;
- 5) poszukiwania nowych rozwiązań systemowych w obszarze aktywnej integracji na obszarach gmin zagrożonych marginalizacją oraz miast tracących swoje funkcje społeczno-gospodarcze, stanowiących obszary strategicznej interwencji na poziomie regionalnym i lokalnym;
 - 6) działania wzmacniające potencjał instytucji pomocy i integracji społecznej, rozwój usług społecznych świadczonych w społeczności lokalnej, rozwój aktywnej integracji i ekonomii społecznej w tym działania doradcze i eksperckie, realizowane z poziomu krajowego przez Regionalne Ośrodki Polityki Społecznej;
 - 7) realizacja przez ROPS eksperymentów społecznych, które stanowią będą interwencje w zakresie włączenia społecznego, zapewniając innowacyjne działania w odpowiedzi na potrzeby społeczne i realizowane na małą lokalną skalę, tak aby były przenoszone na działania na obszarze całych województw w ramach interwencji Regionalnych Programów Operacyjnych;
 - 8) wsparcie osób odbywających karę pozbawienia wolności poprzez działania szkoleniowo-aktywizacyjnych mające na celu przygotowanie ich do skutecznego powrotu na rynek pracy i do społeczeństwa po zakończeniu odbywania kary pozbawienia wolności, w tym m.in. zapobieganie ich wykluczeniu cyfrowemu oraz działania na rzecz włączenia społecznego.

Przy realizacji tych działań wykorzystane zostaną możliwości współfinansowania ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego+.

Harmonogram realizacji zadań

		2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027
Termin realizacji zadań	1							
	2							
	3							
	4							
	5							
	6							
	7							
	8							
Indykatoryjne źródła finansowania	Budżet Państwa Budżet jednostek samorządu terytorialnego Fundusze UE							
Koordinacja	Minister właściwy do spraw zabezpieczenia społecznego Centralny Zarząd Służby Więziennej Samorządy województw Samorządy gminne i powiatowe							

Działanie 4.3. Włączenie podmiotów ekonomii społecznej w realizację usług społecznych

Podmioty ekonomii społecznej są ważnym i naturalnym partnerem samorządu w realizacji usług społecznych. Odgrywają one także szczególną rolę w procesie deinstytucjonalizacji tych usług. PES nie koncentrują się na osiąganiu zysków, ale na zaspokajaniu potrzeb konkretnych adresatów swoich działań. Jednocześnie większość tych podmiotów działa lokalnie, bazuje na zasobach społeczności lokalnej i nastawiona jest na zaspakajanie jej potrzeb. Takie warunki funkcjonowania powodują, że usługi społeczne świadczone przez PES w większym stopniu odpowiadać będą na wyzwania deinstytucjonalizacji dotyczące zachowania podmiotowości adresatów wsparcia oraz włączania ich w życie lokalnej społeczności. Działania w zakresie wspierania ekonomii społecznej zostały ujęte w sposób kompleksowy w *Krajowym Programie Rozwoju Ekonomii Społecznej do 2023 r. Ekonomia Solidarności Społecznej*. W kontekście celów związanych z przeciwdziałaniem ubóstwu i wykluczeniu społecznemu w zakresie ekonomii społecznej realizowane będą w szczególności następujące działania:

- 1) przygotowany zostanie projekt rozwiązań prawnych wprowadzający nowe tryby zlecania świadczenia usług społecznych podmiotom ekonomii społecznej. Ponadto zaproponowane zostaną także mechanizmy umożliwiające preferowanie PES w przypadku zlecania tych usług;
- 2) ustawowa definicja przedsiębiorstwa społecznego zostanie sformułowana tak, aby obejmować wsparciem zarówno podmioty zatrudniające i reintegrujące pracowników zagrożonych wykluczeniem społecznym, ale również PES działające w obszarze usług społecznych – w szczególności świadczonych na rzecz osób z niepełnosprawnościami, osób starszych i innych osób potrzebujących wsparcia w codziennym funkcjonowaniu;
- 3) rozwijany będzie system zwrotnych i bezzwrotnych instrumentów wsparcia (finansowany m.in. ze środków europejskich) dla podmiotów ekonomii społecznej, obejmujący m.in. bezpośrednie inwestycje podnoszące potencjał tych podmiotów do realizacji usług społecznych. PES będą także miały zapewniony dostęp do dedykowanych usług wsparcia świadczonych na poziomie regionalnym i ponadregionalnym;
- 4) działania podejmowane na szczeblu centralnym w celu wspierania rozwoju usług społecznych (np. programy rządowe i resortowe, przedsięwzięcia współfinansowane ze środków europejskich) uwzględniać będą rozwiązania promujące powierzenie realizacji usług społecznych podmiotom ekonomii społecznej, polegające np. na zwiększeniu skali współfinansowania realizacji tych usług;
- 5) realizowane będą działania zmierzające do uspołnienienia i podniesienia jakości programowania polityki rozwoju społecznego na poziomie lokalnym, ze szczególnym uwzględnieniem obszarów wiejskich polegające w szczególności na analizowaniu możliwości integrowania programów dotyczących różnych kwestii społecznych (np. osób niepełnosprawnych, rynku pracy, pomocy społecznej), a także włączania w ten proces społeczności lokalnej, w tym PES;
- 6) wspierany będzie udział PES w programowaniu usług społecznych oraz w procesie przygotowywania centrów usług społecznych, a następnie współpracy z tymi centrami;
- 7) wspierane będzie wdrażanie modeli przedsiębiorstw społecznych świadczących kompleksowe usługi społeczne (tzw. wiązki usług) w szczególności na rzecz osób z niepełnosprawnościami, osób potrzebujących wsparcia w codziennym funkcjonowaniu, starszych oraz członków ich rodzin;

- 8) wdrażane będą rozwiązania umożliwiające współpracę podmiotów zatrudnienia socjalnego z innymi podmiotami ekonomii społecznej oraz samorządami, w zakresie przygotowania reintegrowanych pracowników do realizacji usług społecznych oraz do powierzania ich realizacji podmiotom ekonomii społecznej;
- 9) wspierane będzie tworzenie sieci i partnerstw podmiotów wspólnie świadczących usługi społeczne;
- 10) samorządy oraz podmioty ekonomii społecznej będą miały dostęp do profesjonalnego wsparcia (w tym doradczego i szkoleniowego) ułatwiającego przeprowadzenie procedur związanych ze zleceniem realizacji usług społecznych. Wsparcie to obejmować będzie zarówno kwestie związane z doбором trybu zlecenia (także w ramach prawa zamówień publicznych) kryteriów, przedmiotu zlecenia, a także pomoc w wyborze podmiotów ekonomii społecznej dysponujących odpowiednim potencjałem do realizacji powierzonych zadań;
- 11) wspierany będzie rozwój jednostek reintegracyjnych takich jak zakłady aktywizacji zawodowej (ZAZ), warsztaty terapii zajęciowej (WTZ), centra integracji społecznej (CIS) oraz kluby integracji społecznej (KIS) polegający na poszerzeniu oferty i dostępności dla osób potrzebujących wsparcia;
- 12) podmioty ekonomii społecznej zostaną włączone w szerszym zakresie w działania proklimatyczne w tym prowadzenie działań mających na celu wzmacniania świadomości społeczeństwa w zakresie konieczności oszczędnego korzystania z energii.

Harmonogram realizacji zadań

		2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027
Termin realizacji zadań	1							
	2							
	3							
	4							
	5							
	6							
	7							
	8							
	9							
	10							
	11							
	12							
Indykatoryjne źródła finansowania	Fundusz Pracy Budżet Państwa PFRON Fundusze UE							
Koordinacja	Minister właściwy do spraw zabezpieczenia społecznego Samorządy województw							

Priorytet V. Integracja cudzoziemców – rozwój usług społecznych dla migrantów, w tym cudzoziemców objętych ochroną międzynarodową, oraz wsparcie integracji na rynku pracy

Z punktu widzenia integracji cudzoziemców kluczowe znaczenie ma opracowywana Polityka Migracyjna Polski, będąca dokumentem, który ma zawierać polski model aktywnej polityki migracyjnej, zakładającej m.in. usprawnienie zarządzania procesami emigracyjnymi, imigracyjnymi, integracji cudzoziemców oraz ich osiedlaniem się w Polsce, z uwzględnieniem bezpieczeństwa państwa.

Celem podejmowanych działań jest zwiększenie dostępu cudzoziemców do usług społecznych, zarówno tych przeznaczonych dla wszystkich osób mieszkających w Polsce, jak również do wyspecjalizowanych usług kierowanych konkretnie dla różnych grup migrantów: cudzoziemców objętych ochroną międzynarodową i krajową oraz pozostałych migrantów. Projektowane działania są koherentne z rozwiązaniami systemowymi przyjętymi w systemie oświaty, zgodnie z którymi cudzoziemcy w wieku obowiązku szkolnego i obowiązku nauki mają prawo do nauki w szkołach publicznych na warunkach obywateli polskich. W ramach nauki szkolnej, cudzoziemcy mogą być wspomagani dodatkowymi nieodpłatnymi zajęciami z języka polskiego w wymiarze minimum dwóch godzin tygodniowo. Nauka cudzoziemców może być prowadzona także w oddziale przygotowawczym, formie kształcenia dostosowanej do specyficznych potrzeb edukacyjnych cudzoziemców.

Cel ten będzie realizowany poprzez działania wspierające proces integracji cudzoziemców.

Działanie 5.1. Kształcenie osób z grup cudzoziemskich

- 1) Działania i środki ukierunkowane na kształcenie młodzieży oraz dorosłych z grup cudzoziemskich, w tym:
 - a) dodatkowe zajęcia z języka polskiego,
 - b) dodatkowe zajęcia wyrównawcze,
 - c) zajęcia sportowe i inne rozwijające umiejętności i podnoszące samoocenę, wycieczki,
 - d) kursy językowe dla cudzoziemców na różnych poziomach (w tym specjalistyczne);
- 2) Wzmocnienie kursów językowych przez wsparcie wolontariatu oraz istniejących działań organizacji pozarządowych, np. tandemicznej formy wymiany języków. Efektem takich kursów jest zwiększenie kompetencji językowych oraz zwiększenie integracji społecznej przez systematyczny kontakt z obywatelami polskimi;
- 3) Działania zwiększające ich kompetencje i świadomość prawną mające na celu ułatwienie dostępu do rynku pracy;
- 4) Kursy dla cudzoziemców dotyczące wartości i praw obowiązujących w Polsce.

Harmonogram realizacji zadań

		2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027
Termin realizacji zadań	1							
	2							
	3							
	4							
Indykatywne źródła finansowania	Fundusz Azylu, Migracji i Integracji Fundusze UE							
Koordynacja	Minister właściwy do spraw zabezpieczenia społecznego Minister właściwy do spraw pracy Samorządy województw Samorządy gminne Organizacje pozarządowe							
Współdziałanie	Minister właściwy do spraw wewnętrznych							

Działanie 5.2. Budowa potencjału instytucjonalnego i wzmocnienie współpracy międzyinstytucjonalnej na rzecz integracji cudzoziemców, w tym doradztwo dla cudzoziemców

- 1) Działania zmierzające do lepszego wykorzystania struktur pomocy społecznej i innych instytucji (np. powiatowych urzędów pracy) i organizacji w celu integracji cudzoziemców, a także wsparcie konkretnej współpracy między nimi mającej na celu pomoc w integracji obywateli państw trzecich oraz rozwój wolontariatu wspierającego integrację obywateli państw trzecich, np. spotkania pomiędzy powiatowymi centrami pomocy rodzinie a urzędami pracy z danego województwa, próba standaryzacji działań związanych z obsługą cudzoziemców;
- 2) Tworzenie Centrów Integracji Cudzoziemców, które miałyby za zadanie spajanie działań podmiotów pracujących na rzecz cudzoziemców w danym regionie (np. województwie). Działalność takiego Centrum miałyby mieć charakter koordynujący, dający platformę do współpracy i wymiany informacji między podmiotami z danego rejonu, jak i oferujące usługi dedykowane wsparciu cudzoziemców oraz podnoszenie kompetencji zawodowych kadr pracujących na rzecz cudzoziemców. Rolą Centrum mogłoby być również wzmocnienie działań już istniejących, aby obejmowały swoim zasięgiem szersze grono odbiorców;
- 3) Szkolenie kadr instytucji – zwiększenie liczby szkoleń dla pracowników socjalnych odpowiedzialnych za prowadzenie indywidualnych programów integracji dla beneficjentów ochrony międzynarodowej, a także dla innych osób pracujących z cudzoziemcami. Szkolenia powinny obejmować szeroki spectrum wiedzy (m.in. szkolenia z przeciwdziałania handlu ludźmi, kompetencji kulturowych, kursów językowych);
- 4) Doskonalenie nauczycieli w zakresie prowadzenia zajęć z cudzoziemcami;
- 5) Zapewnienie doradztwa i pomocy w kwestiach legalizacji pobytu, administracyjnych i prawnych, przysługujących praw pracowniczych, doradztwa i pomocy integracyjnej, opieki zdrowotnej, psychologicznej i socjalnej, opieki nad dziećmi oraz łączenia rodzin, działania zwiększające kontakt i integrację ze społeczeństwem polskim; doradztwo w zakresie znalezienia mieszkania;

- 6) Tworzenie w każdym regionie bazy osób wspomagających cudzoziemców, będących osobami z doświadczeniem migracji. Osoby te powinny być nieustannie szkolone z różnych dziedzin, w celu zapewnienia wsparcia merytorycznego np. w obszarze szkolnictwa, zawodowym, psychologicznym, kulturowym.

Harmonogram realizacji zadań

		2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027
Termin realizacji zadań	1							
	2							
	3							
	4							
	5							
	6							
Indykatorywne źródła finansowania	Fundusz Azylu, Migracji i Integracji Fundusze UE							
Koordinacja	Minister właściwy do spraw zabezpieczenia społecznego Minister właściwy do spraw pracy Samorządy województw Samorządy gminne Organizacje pozarządowe							
Współdziałanie	Minister właściwy do spraw wewnętrznych							

Działanie 5.3. Integracja cudzoziemców na rynku pracy

W SRKL temat polityki migracyjnej ujęty jest od strony legislacyjnej – celem zaproponowanych działań jest poprawa zarządzania migracjami zarobkowymi dzięki przyjętym zmianom legislacyjnym, w celu zapewnienia możliwości uzupełniania kapitału ludzkiego poprzez migracje zarobkowe przy jednoczesnym ograniczaniu nadużyć i niekorzystnych konsekwencji dla rynku pracy.

Z tego powodu priorytetowe potraktowanie wsparcia integracji cudzoziemców m.in. na rynku pracy stanowi działanie komplementarne realizowane przez:

- 1) wspieranie rozwoju kwalifikacji zawodowych migrantów ekonomicznych – m.in. poprzez zwiększenie liczby dodatkowych szkoleń zawodowych; działanie to powinno opierać się na wzmacnianiu działań organizacji pozarządowych i publicznych służb zatrudnienia, które poprzez bezpośredni kontakt z poszczególnymi grupami cudzoziemców są w stanie zidentyfikować występujące w tym zakresie potrzeby;
- 2) działania wspierające usamodzielnienie się i samowystarczalność, w tym:
 - a) doradztwo zawodowe i aktywizacja zawodowa,
 - b) badanie i ocena kompetencji,
 - c) doradztwo zawodowe oraz podwyższanie kompetencji,
 - d) zapewnienie zajęć z języka polskiego specjalistycznego, zgodnie z zapotrzebowaniem rynku,
 - e) wzmocnienie wsparcia w zakładaniu własnych działalności przez cudzoziemców.

Harmonogram realizacji zadań

		2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027
Termin realizacji zadań	1							
	2							
Indykatywne źródła finansowania	Budżet państwa Budżety jednostek samorządu terytorialnego Fundusz Azylu, Migracji i Integracji Fundusze UE							
Koordinacja	Minister właściwy do spraw zabezpieczenia społecznego Minister właściwy do spraw pracy Samorządy województw							
Współdziałanie	Minister właściwy do spraw wewnętrznych							

Rozdział IV

MONITOROWANIE PROGRAMU I WSKAŹNIKI

Monitorowanie Programu, zgodnie z warunkiem podstawowym UE dla krajowych ram strategicznych, będzie odbywać się w partnerstwie i przy udziale wszystkich interesariuszy, zwłaszcza organizacji społeczeństwa obywatelskiego i podmiotów społecznych zaangażowanych bezpośrednio w obszarach objętych Programem.

W Ministerstwie Rodziny i Polityki Społecznej zostanie powołany Zespół ds. realizacji działań Krajowego Programu Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu. W jego skład wejdą przedstawiciele organizacji społeczeństwa obywatelskiego i podmiotów społecznych zaangażowanych bezpośrednio w obszarach objętych Programem, administracji centralnej, samorządów wojewódzkich i lokalnych.

Dane do monitorowania realizacji działań będą zbierane w ramach każdego z Priorytetów.

Dane dotyczące instytucji opieki nad dziećmi w wieku do lat 3 dostępne są na bieżąco w aplikacji Rejestr Żłobków. Ponadto podmioty prowadzące instytucje opieki (żłobki, kluby dziecięce oraz dziennych opiekunów) zobowiązane są do przekazywania raz w roku sprawozdania z realizacji ustawy z dnia 4 lutego 2011 r. o opiece nad dziećmi w wieku do lat 3, które stanowią podstawę corocznego sprawozdania Rady Ministrów przedstawianego Sejmowi i Senatowi w terminie do dnia 30 września.

Dane dotyczące wsparcia rodziny i pieczy zastępczej dostępne są na bieżąco w corocznej Informacji Rady Ministrów o realizacji ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej.

Ponadto konieczne jest wypracowanie współpracy międzyresortowej i powstanie zintegrowanego systemu zbierania danych o dzieciach i młodzieży zagrożonych ubóstwem i wykluczeniem społecznym.

Monitorowanie działań ujętych w Priorytecie III. Rozwój usług społecznych dla osób z niepełnosprawnościami, osób starszych i innych osób potrzebujących wsparcia w codziennym funkcjonowaniu:

Działanie 3.1. Wsparcie osób z niepełnosprawnościami

Monitorowanie realizacji działań zapisanych w Strategii na rzecz Osób z Niepełnosprawnościami 2020–2030 – zgodnie z zapisami Strategii.

Monitorowanie odbywa się też w ramach monitoringu strategicznego „Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju” (SOR) i dziewięciu strategii rozwoju w systemie MonAliZa.

Monitorowanie realizacji działań zapisanych w Programie kompleksowego wsparcia dla rodzin „Za Życiem” – zgodnie z postanowieniami uchwały nr 160 Rady Ministrów z dnia 20 grudnia 2016 r. w sprawie programu kompleksowego wsparcia dla rodzin „Za życiem”.

Monitorowanie realizacji programów rządowych i resortowych realizowanych na podstawie ustawy z dnia 23 października 2018 r. o Funduszu Solidarnościowym, zgodnie z zapisami każdego programu.

Monitorowanie realizacji działań Programu Dostępność Plus, przewidziane w tym programie.

WSKAŹNIKI

Wskaźniki monitorowania na szczeblu ogólnym Programu będą spójne z monitoringiem celu 4 SRKL.

Monitorowanie pozostałych działań – zgodnie z wyznaczonym dla tych działań horyzontem czasowym.

Wskaźnik	Jednostka miary	Wartość bazowa	Oczekiwana wartość w 2030 r.	Źródło danych	Definicja wskaźnika
Odsetek dzieci w wieku 0–3 lata objętych różnymi formami opieki instytucjonalnej ⁴⁰	%	17,1% (bez dzieci pod opieką niani) (MRIPS) (2020)	33,0	MRIPS	Stosunek liczby dzieci objętych opieką instytucjonalną (tj. w żłobkach, klubach dziecięcych, przez dziennego opiekuna lub przez nianię) do liczby dzieci w tej samej grupie wieku.
Wskaźnik zatrudnienia kobiet z najmłodszym dzieckiem w wieku do 5 lat	%	62,9 (2020)	70	GUS	Udział pracujących kobiet z najmłodszym dzieckiem w wieku do 5 lat w ogólnej liczbie kobiet z najmłodszym dzieckiem w tej samej grupie wieku.

⁴⁰ Dzieci w wieku do 1. roku życia co do zasady pozostają pod opieką rodzica/rodziców w związku z korzystaniem z rocznego płatnego urlopu w związku ze sprawowaniem opieki nad małym dzieckiem, uwzględniono dzieci pod opieką niani. Od momentu wprowadzenia urlopów rodzicielskich (później również świadczenia rodzicielskiego) liczba dzieci do 1. r.ż. w żłobkach, klubach dziecięcych i u dziennego opiekuna wynosi 2–3%. Odsetek dzieci w wieku 1–2 lata objętych różnymi formami opieki instytucjonalnej oraz opieką niani (w przypadku korzystania przez rodziców z dofinansowania z budżetu państwa na opłacanie świadczeń na ubezpieczenia emerytalne, rentowe, wypadkowe i zdrowotne niani) wynosi w danym roku: 12,4 (2015); 13,9 (2016); 15,9 (2017); 19,3 (2018); 22,6 (2019); 25,9* (2020). Wartość wskaźnika (%) dzieci w wieku 0–3 lata w roku 2020 bez niani wynosiła 17,1.

Liczba mieszkań przypadająca na 1000 mieszkańców	liczba	380,5 (2018)	435	GUS	Stosunek liczby mieszkań do liczby ludności. Zgodnie z definicją, mieszkanie to lokal składający się z jednej lub kilku izb i pomieszczeń pomocniczych, przeznaczony na stały pobyt osób – wybudowany lub przebudowany do celów mieszkalnych; konstrukcyjnie wydzielony trwałymi ścianami w obrębie budynku, do którego to lokalu prowadzi niezależne wejście z klatki schodowej, ogólnego korytarza, wspólnej sieni bądź z ulicy, podwórza lub ogrodu.
Stożenie deinstytucjonalizacji pieczy zastępczej – udział dzieci w pieczy zastępczej rodzinnej do ogółu dzieci w pieczy zastępczej	%	77%	85%	MRIPS	Udział dzieci w pieczy zastępczej rodzinnej do ogółu dzieci w pieczy zastępczej.

Wskaźnik	Jednostka miary	Wartość bazowa	Oczekiwana wartość w 2030 r.	Źródło danych	Definicja wskaźnika
Stopa ubóstwa skrajnego	%	5,4 (2018)	Obniżenie wartości wskaźnika	GUS	Odsetek osób w gospodarstwach domowych, w których poziom wydatków (obejmujących również wartość artykułów otrzymanych bezpłatnie oraz wartość spożycia naturalnego) był niższy od przyjętej granicy ubóstwa skrajnego (minimum egzystencji). Minimum egzystencji uwzględnia jedynie te potrzeby, których zaspokojenie nie może być odłożone w czasie, a konsumpcja niższa od tego poziomu prowadzi do biologicznego wyniszczenia. Obliczane jest ono przez Instytut Pracy i Spraw Socjalnych (IPiSS).
Wskaźnik zagrożenia ubóstwem lub wykluczeniem społecznym imigrantów	%	15,3 (2019)	Obniżenie wartości wskaźnika	Eurostat (GUS)	Odsetek osób, które są zagrożone ubóstwem lub pogłębioną deprawacją materialną lub żyją w gospodarstwach domowych o bardzo niskiej intensywności pracy.
Wskaźnik zagrożenia ubóstwem lub wykluczeniem społecznym (AROPE) wśród populacji 0–17 lat	%	16 (2019)	Obniżenie wartości wskaźnika	EUROSTAT / EU-SIL	Odsetek dzieci i młodzieży od 0–17 lat zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym.

Liczba osób bezdomnych, które się usamodzielniały (Wskaźnik liczbowy o charakterze sumarycznym)	liczba	2684 (2018)	15 000	MRiPS Sprawozdanie z realizacji działań na rzecz osób bezdomnych w województwach (sporządzone co 2 lata)	Za usamodzielnione osoby bezdomne uznajemy te, które zrealizowały indywidualny program wychodzenia z bezdomności lub kontrakt socjalny, zamieszkują w lokalu mieszkalnym i są w stanie funkcjonować w środowisku, posiadając względnie stabilne źródło utrzymania (z tytułu zatrudnienia lub przysługujących świadczeń).
Wskaźnik zagrożenia ubóstwem relatywnym (po uwzględnieniu w dochodach transferów społecznych)	%	15,0 (2017)	12,0	GUS	Odsetek osób, których ekwiwalentny dochód do dyspozycji (po uwzględnieniu w dochodach transferów społecznych) jest niższy od granicy ubóstwa ustalonej na poziomie 60% krajowej mediany ekwiwalentnych dochodów do dyspozycji.

Rozdział V

FINANSOWANIE PROGRAMU

Program jest dokumentem zawierającym działania do realizacji zarówno ze środków krajowych jak również funduszy europejskich. Sposób zarządzania środkami budżetowymi, jak i środkami funduszy europejskich jest uregulowany odrębnymi przepisami, podobnie jak sposób ubiegania się o finansowanie przedsięwzięć ze środków budżetowych i unijnych.

Realizacja Programu nie wpływa na zmiany w przepisach w zakresie zarządzania przepływami finansowymi i ich wielkością.

Program stanowi ramy strategiczne na rzecz włączenia społecznego i ograniczenia ubóstwa, które spełniają postawione wymogi, wskazuje działania do realizacji oraz indykatywne źródła finansowania, które można wykorzystać na ten cel.

W Programie nie planuje się powołania dodatkowych instytucji do kontroli realizacji działań Programu.

W Programie określono priorytety i działania, które mają przyczynić się do osiągnięcia celu głównego, jakim jest redukcja ubóstwa i wykluczenia społecznego oraz poprawa dostępu do usług świadczonych w odpowiedzi na wyzwania demograficzne oraz celów szczegółowych szczególnie w rozwoju wysokiej jakości usług społecznych świadczonych w środowisku lokalnym, warunkujących dobrą jakość życia wszystkich osób, które wymagają opieki lub wsparcia.

Krajowy Program Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu. Aktualizacja na lata 2021–2027 z perspektywą do roku 2030 zawiera plan finansowy. Plan ten ma charakter indykatywny. Biorąc pod uwagę kształt dokumentu, który zawiera wiele różnych działań, nie jest możliwe sztywne określanie wysokości środków przeznaczonych na kolejne lata. Środki te będą przydzielane i wydatkowane zgodnie z obowiązującymi odrębnymi przepisami regulującymi finansowanie zadań publicznych, programów operacyjnych, funduszy celowych.

Finansowanie Programu zaplanowane jest zarówno ze środków budżetu państwa, budżetów jednostek samorządu terytorialnego oraz środków UE, przy czym działania wynikające z Programu, dla których przewidziano finansowanie krajowe, będą realizowane w ramach wydatków zaplanowanych w ustawach budżetowych na dany rok i nie będą stanowić podstawy do wystąpienia o dodatkowe środki.

Realizacja założeń Programu będzie wspierana ze środków finansowych pochodzących z następujących programów i funduszy:

- a) z funduszy UE i programów współfinansowanych z tych funduszy, m.in.:
 - Regionalnych Programów Operacyjnych – w części finansowanej ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego,
 - Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój 2014–2020 finansowanego z Europejskiego Funduszu Społecznego,
 - Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego (FERS) na lata 2021–2027,

- Programu Operacyjnego Pomoc Żywnościowa,
 - Programu Krajowego Funduszu Azylu, Migracji i Integracji,
- b) z programów i funduszy krajowych, m.in.:
- Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych,
 - Funduszu Pracy,
 - Programów resortowych MRiPS.

Priorytet I

Działanie 1.1

Zgodnie z art. 247 ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej corocznie do roku 2022 włącznie, minister właściwy do spraw rodziny wprowadza programy na dofinansowanie zadań własnych gminy i powiatu z zakresu realizacji zadań wspierania rodziny oraz systemu pieczy zastępczej, w szczególności na pokrycie części wydatków związanych z powołaniem asystentów rodziny, koordynatorów rodzinnej pieczy zastępczej oraz prowadzeniem szkoleń, dla rodzin zastępczych i prowadzących rodzinne domy dziecka.

W ramach programów ogłaszanych przez ministra ds. rodziny, finansowaniu mogą podlegać zadania wpisujące się realizację KPPUiWS.

Środki na realizację ww. programów pochodzą z rezerwy budżetu państwa i Funduszu Pracy. Kwoty te są ustalane corocznie. W roku 2021 zaplanowano środki w planie Funduszu Pracy – 8 mln zł. Trudno jest określić w chwili obecnej planowaną wysokość środków w latach następnych (bd). W 2022 r. nie planuje się przekazania na ten cel środków Funduszu Pracy.

	w mln zł						
	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027
budżet państwa	8	bd	bd	bd	bd	bd	bd
JST							
pozostałe jednostki (oddzielnie)							
Ogółem							

Ponadto proces deinstytucjonalizacji pieczy zastępczej został zgłoszony jako jedno z działań w planowanej obecnie perspektywie finansowej Europejskiego Funduszu Społecznego+. Zatem na tym etapie nie ma jeszcze możliwości określenia precyzyjnie kwot dotyczących działań z tego obszaru wpisanych w Krajowy Program Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu. Aktualizacja 2021–2027, polityka publiczna z perspektywą do roku 2030.

Planowane środki w poszczególnych latach w odniesieniu do działania z zakresu opieki nad dziećmi w wieku do lat 3:

	w mln zł						
	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027
budżet państwa	450	550	300*	300*	300*	300*	300*
JST							
pozostałe jednostki (oddzielnie)							
Ogółem							

* w latach 2023–2027 nie uwzględniono środków Funduszu Pracy; opieka nad dziećmi w wieku do lat 3 może być finansowana z Funduszu Pracy do końca 2022 r.

Zadania w obszarze opieki nad dziećmi w wieku do lat 3, tj. dofinansowanie tworzenia i funkcjonowania miejsc a także opłacanie składek na ubezpieczenie emerytalne, rentowe i wypadkowe oraz ubezpieczenie zdrowotne za nianie finansowane są z różnych źródeł. Dofinansowanie tworzenia i funkcjonowania miejsc opieki nad dziećmi w wieku do lat 3 przyznawane jest w ramach programu „MALUCH+”, który jest programem rocznym finansowanym ze środków budżetu państwa (z rezerwy celowej) oraz, do 2022 r., ze środków Funduszu Pracy (w kwocie do 250 mln zł rocznie). Przyjęto, że w latach 2022–2027 wysokość środków pochodzących z rezerwy celowej będzie na poziomie 300 mln zł (tj. wysokości z 2021 r.). Środki Funduszu Pracy przeznaczone na ww. program w 2021 r. wynoszą 150 mln zł. Kwota przeznaczana na opłacenie składek za nianie zależy od ich liczby i nie została uwzględniona w powyższym zestawieniu. Przewiduje się również dofinansowanie ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego+, jednak na tym etapie prac nie ma możliwości wskazania kwot na poszczególne lata. Ponadto w obszarze opieki nad dziećmi w wieku do lat 3 trwają prace nad reformą polegającą na połączeniu różnych źródeł finansowania w tworzeniu miejsc opieki dla dzieci do lat 3. Z uwagi na trwające w tym zakresie prace wskazywanie źródeł finansowania i kwot na poszczególne lata jest przedwczesne.

Działanie 1.2

W ustawie budżetowej na rok 2021 zapisana została kwota 510 000 tys. zł z przeznaczeniem na realizację wieloletniego rządowego programu „Posiłek w szkole i w domu” na lata 2019–2023 dotycząca modułów 1 i 2 Programu. Wyjściowo środki planowane są w podziale: 350 000 tys. zł w budżetach wojewodów i 160 000 tys. zł w rezerwie celowej.

Obecnie łączny budżet FEAD dla Polski to 556 mln EUR (ok. 2,1 mld PLN), przy stopie finansowania z budżetu UE 85% i finansowaniu krajowym na poziomie 15%.

Na pomoc żywnościową, zgodnie z projektem rozporządzenia ws. EFS Plus (art. 7 ust. 4) – wersja z lutego 2021 r. – państwa członkowskie przeznaczają co najmniej 3% swojej alokacji na EFS+. Przy takim założeniu POPŻ 2021–2027 będzie dysponować budżetem 418,5 mln EUR (czyli ok. 1,9 mld PLN), przy stopie finansowania z budżetu UE 90% (349,5 mln EUR) i finansowaniu krajowym na poziomie 10%. Niemniej jednak MRiPS występowało kilkakrotnie o zwiększenie alokacji na ex-FEAD do 4%, co zapewniłoby budżet na poziomie 558 mln EUR, czyli zbliżonym do obecnego.

Priorytet II

Program p.n. „Pokonać bezdomność. Program pomocy osobom bezdomnym” jest realizowany w drodze konkursu ofert, ma charakter roczny a środki planowane są w ustawie budżetowej na dany rok. Zgodnie z ustawą budżetową na rok 2021 na jego realizację zaplanowano 5 500 tys. zł.

Priorytet IIIDziałanie 3.1

	<i>w mln zł</i>						
	2021*	2022	2023	2024	2025	2026	2027
budżet państwa	347,8						
Fundusz Pracy	137						
FUS	7,6						
NFZ	154,5						
PFRON	1,2						
Ogółem	648,1						

Środki finansowe na realizację działań zaplanowanych w Programie kompleksowego wsparcia dla rodzin „Za życiem” wynikają z Planu finansowego Programu, stanowiącego załącznik nr 2 do uchwały nr 160 Rady Ministrów z dnia 20 grudnia 2016 r. w sprawie programu kompleksowego wsparcia dla rodzin „Za życiem” (M.P. poz. 1250). Zgodnie z ww. załącznikiem nr 2 do ww. uchwały środki na realizację Programu w latach 2022–2026 pozostają rokrocznie na poziomie nie mniejszym niż w roku 2021.

Plan finansowy Funduszu Solidarnościowego oraz plan działania na rzecz wsparcia osób niepełnosprawnych jest roczny, stąd możliwe jest wskazanie tylko planowanych budżetów programów na rok 2021:

„Asystent osobisty osoby niepełnosprawnej” – edycja 2021 budżet 80 mln zł,

„Centra opiekuńczo-mieszkalne” budżet 80 mln zł,

„Opieka wytchnieniowa” budżet 50 mln zł.

W kontekście realizacji działań wynikających z zapisów dokumentu Strategia na rzecz Osób z Niepełnosprawnościami 2021–2030 należy wskazać, że finansowanie działań zaplanowanych w Strategii będzie realizowane przez odpowiednią alokację dostępnych już środków finansowych będących w dyspozycji jednostek sektora finansów publicznych, z uwzględnieniem celów ustanowionych w dokumencie oraz przeorganizowanie dostępnych zasobów ludzkich i zadań poszczególnych jednostek sektora finansów publicznych. Ostateczna wysokość środków przewidzianych do realizacji poszczególnych projektów będzie ustalana corocznie przez Radę Ministrów w trakcie prac nad ustawą budżetową. Należy również podkreślić, że akty prawne wdrażające w życie strategię mogą mieć wpływ na budżet państwa i samorządów. Na tym etapie nie jest jednak możliwe oszacowanie tych kosztów.

Działanie 3.2

Zgodnie z uchwałą nr 161 Rady Ministrów z dnia 26 października 2018 r. w sprawie przyjęcia dokumentu Polityka społeczna wobec osób starszych 2030. BEZPIECZEŃSTWO –

UCZESTNICTWO – SOLIDARNOŚĆ (M.P. z 2018 r. poz. 1169), przyjęcie przedmiotowego dokumentu nie powoduje dodatkowych kosztów dla sektora finansów publicznych, a jego finansowanie będzie realizowane poprzez odpowiednią alokację dostępnych środków finansowych będących w dyspozycji jednostek sektora finansów publicznych, z uwzględnieniem celów ustanowionych w dokumencie, a także przeorganizowanie dostępnych zasobów ludzkich oraz zadań stosownie do wyzwań związanych z postępującym procesem starzenia się społeczeństwa polskiego.

Ogólna kwota środków z budżetu państwa w całym okresie realizacji Programu wieloletniego „Senior+” na lata 2021–2025 wyniesie 300 mln zł.

Środki z budżetu państwa w poszczególnych latach wyniosą:

2021 r. – 60 mln zł;

2022 r. – 60 mln zł;

2023 r. – 60 mln zł;

2024 r. – 60 mln zł;

2025 r. – 60 mln zł.

Ogólna kwota środków z budżetu państwa w całym okresie realizacji Programu wieloletniego na rzecz Osób Starszych AKTYWNI+ na lata 2021–2025 wyniesie 200 mln zł. Środki z budżetu państwa w poszczególnych latach wyniosą:

2021 r. – 40 mln zł;

2022 r. – 40 mln zł;

2023 r. – 40 mln zł;

2024 r. – 40 mln zł;

2025 r. – 40 mln zł.

Działanie 3.3. oraz Działanie 3.4

Prowadzenie ośrodków wsparcia dla osób z zaburzeniami psychicznymi jest zadaniem zleconym z zakresu administracji rządowej, realizowanym przez samorządy – gminne i powiatowe. Środki na pokrycie bieżących kosztów prowadzenia tych ośrodków wsparcia w formie comiesięcznej dotacji są zabezpieczone co roku w budżecie wojewodów. Według ustawy budżetowej na 2021 r. zaplanowana kwota na ośrodki wsparcia wynosi 713 982 tys. zł.

W budżecie wojewodów jest również zaplanowana kwota na podwyższenie ww. dotacji, zgodnie z art. 51c ust. 5 ustawy o pomocy społecznej, w związku z realizacją działania 3.2 – *Rozwój sieci ŚDS, w tym rozwój bazy całodobowej w jednostkach już funkcjonujących i rozszerzenie typów ŚDS*, kompleksowego programu wsparcia rodzin „Za życiem”.

Ponadto co roku rozdysponowywana jest kwota z rezerwy celowej budżetu państwa na rozwój sieci ośrodków wsparcia dla osób z zaburzeniami psychicznymi, której powstanie docelowo planowane jest do roku 2025 (zgodnie z założeniami ustawy o ochronie zdrowia psychicznego). Należy zaznaczyć, że w ramach ww. rozwoju sieci ośrodków wsparcia realizowane jest również działanie 3.2 Programu „Za życiem”.

W 2020 r. plan budżetu wojewodów w rozdziale 85203 – ośrodki wsparcia na realizację zadania zleconego jakim jest prowadzenie ośrodków wsparcia dla osób z zaburzeniami psychicznymi wyniósł 698 957 000 zł.

Ponadto w ramach środków rezerwy celowej na rozwój sieci ośrodków wsparcia dla osób z zaburzeniami psychicznymi została rozdysponowana kwota 40 789 835 zł (w tym na realizację

Programu „Za życiem”). Na uzupełnienie budżetów wojewodów w związku z niedoborem środków na podwyższenie miesięcznej kwoty dotacji, na podstawie art. 51c ust. 5 ustawy o pomocy społecznej, rozdysponowano kwotę 5 026 794 zł.

Według ustawy budżetowej na 2021 r. w budżecie wojewodów wysokość środków zaplanowanych na usługi opiekuńcze i specjalistyczne usługi opiekuńcze wynosi 111 921 tys. zł.

W odniesieniu do programu „Opieka 75+” – środki z budżetu państwa uruchamiane są z rezerwy celowej, do tej pory do wysokości zgłaszanego zapotrzebowania – na rok 2021 przyznano wojewodom kwotę 28 465 tys. zł.

Program „Od zależności ku samodzielności” jest realizowany w drodze konkursu ofert, ma charakter roczny a środki planowane są w ustawie budżetowej na dany rok. Zgodnie z ustawą budżetową na rok 2021, na jego realizację zaplanowano 3 000 tys. zł.

Priorytet IV

Działanie 4.1 i Działanie 4.2

Zgodnie z ustawą budżetową na rok 2021 w budżetach wojewodów na zadania pomocy społecznej powiązane z działaniami instytucji pomocy społecznej w ramach wdrażania działań 4.1 i 4.2 KPPUiWS zaplanowano łącznie 2 045 183 tys. zł. Przyjęto orientacyjnie, że na tę kwotę składają się środki odpowiadające pozycjom budżetowym z części 85/02–32 budżety wojewodów działu 852, a nieuwzględnione jako powiązane z innymi działaniami KPPUiWS, tj. zasiłki okresowe i stałe, ośrodki pomocy społecznej, składki na ubezpieczenie opłacane za osoby pobierające niektóre świadczenia z pomocy społecznej, pozostała działalność.

Działanie 4.3

Finansowanie Działania 4.3 realizowane jest zarówno ze środków budżetu państwa, jak i ze środków Unii Europejskiej.

Realizacja założeń będzie wspierana ze środków finansowych pochodzących z następujących źródeł:

- Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój 2014–2020 finansowanego z Europejskiego Funduszu Społecznego – w zakresie działania 2.9;
- programów resortowych MRiPS.

Działania w zakresie wspierania ekonomii społecznej zostały ujęte w sposób kompleksowy w Krajowym Programie Rozwoju Ekonomii Społecznej do 2023 r. Ekonomia Solidarności Społecznej. W kontekście celów związanych z przeciwdziałaniem ubóstwu i wykluczeniu społecznemu w zakresie ekonomii społecznej realizowany będzie szeroki zakres zadań. Oprócz Działania 4.3 ekonomii społecznej dotyczą również mniejsze zadania w innych działaniach, np. Działanie 3.1 i Działanie 3.3.

Działania związane z ES mają charakter przekrojowy i dotyczy wielu zagadnień, realizowanych na różnych szczeblach administracji publicznych. W KPPUiWS wskazano indykatywne źródła finansowania, które będą konkretyzowane na różnym etapie wdrażania poszczególnych zadań. Na ten moment zaplanowano finansowanie z budżetu państwa Programu resortowego Od wykluczenia do aktywizacji w 2021 r. i 2022 r. w wysokości 3 mln zł rocznie. Realizowane są również następujące projekty dofinansowane z EFS (Działanie 2.9. Rozwój ekonomii społecznej): Wdrożenie instrumentu pożyczkowego i reporencyjowego w ramach Krajowego Funduszu Przedsiębiorczości Społecznej, System partycypacyjnego zarządzania sferą ekonomii społecznej, Zintegrowany system zapewnienia wysokiej jakości usług Ośrodków Wsparcia Ekonomii Społecznej.

Środki zaplanowane są również na wsparcie PES przez OWES z Regionalnych Programów Operacyjnych w części przeznaczonych na finansowanie priorytetu inwestycyjnego 9.v Wspieranie przedsiębiorczości społecznej i integracji zawodowej w przedsiębiorstwach społecznych oraz ekonomii społecznej i solidarnej w celu ułatwiania dostępu do zatrudnienia. Zaplanowane środki na realizację ww. działań wynoszą 617 mln zł. Jednakże brak szczegółowych danych (z podziałem na poszczególne lata budżetowe) w tym zakresie.

Priorytet V

Zgodnie z ustawą budżetową na rok 2021 w budżetach wojewodów w dziale pomoc społeczna na pomoc dla cudzoziemców zaplanowano łącznie 2 667 tys. zł.